

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΓΕΝΙΚΟΥ

ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ «Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση»

Κατεύθυνση: Ποινικό Δίκαιο και Θεωρία του Δικαίου

Διπλωματική εργασία με θέμα:

**ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΥ ΝΑ ΕΞΕΤΑΖΕΙ
ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ
6 παρ.3 εδ. δ' ΤΗΣ ΕΣΔΑ**

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: **ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ-ΜΑΡΙΑ Β. ΛΕΚΚΑ** (ΑΜ
0906Μ022)

Επιβλέπουσα: **ΕΥΓΕΝΙΑ ΚΡΙΤΣΕΛΗ, ΛΕΚΤΟΡΑΣ**

Ακαδημαϊκό έτος 2008-2009

Αθήνα, Δεκέμβριος 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

II. Η ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 παρ. 3 εδ. δ' ΣΕ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟ ΜΕ ΑΡΘΡΟ 6 παρ. 1 ΤΗΣ ΕΣΔΑ

III. ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΕΣ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠ' ΑΚΡΟΑΤΗΡΙΩ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΗ

1. Η αρχή της προφορικότητας.
2. Η αρχή της αμεσότητας
3. Η αρχή της κατ'αντιδικία διεξαγωγής της δίκης
4. Η αρχή της ισότητας των όπλων

IV. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΥ ΝΑ ΕΞΕΤΑΖΕΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ

1. Το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος

1.1. Υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ

1.1.1. Επισκόπηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ ως προς το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος

1.1.2. Επισκόπηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ ως προς τα κριτήρια ελέγχου σεβασμού του δικαιώματος

1.2. Υπό το πρίσμα του ΚΠΔ

1.2.1. Νομοθετική κατοχύρωση

1.2.2. Η ρύθμιση του άρθρου 365 ΚΠΔ

1.2.3. Η εξέλιξη της ημεδαπής νομολογίας

1.3. Διάσταση της νομολογίας μεταξύ ελληνικών δικαστηρίων και ΕΔΔΑ

2. Ζητήματα εφαρμογής σε ειδικές κατηγορίες «μαρτύρων»

2.1. Μάρτυρες που ασκούν το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας

2.2. Οι εξ' ακοής μάρτυρες

2.3. Ο συγκατηγορούμενος

2.3.1. Η έννοια του συγκατηγορουμένου και η δυνατότητα εξέτασής του ως μάρτυρα υπό το πρίσμα του Κ.Π.Δ.

2.3.2. Η ρύθμιση του άρθρου 211 Α' ΚΠΔ

2.3.3. Η θέση της νομολογία του ΕΔΔΑ

2.4. Ανώνυμοι μάρτυρες

2.4.1. Η διατήρηση της ανωνυμίας ως μέσο προστασίας μαρτύρων σε ποινικές διαδικασίες

2.4.2. Νομοθετική πρόβλεψη στο εσωτερικό δίκαιο

2.4.1. Η θέση της νομολογίας του ΕΔΔΑ

3. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

V. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΕΞΕΤΑΣΗΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗΣ

1. Το κανονιστικό περιεχόμενο και οι έννομες συνέπειες του δικαιώματος κατά την ΕΣΔΑ

2. Το κανονιστικό περιεχόμενο και οι έννομες συνέπειες του δικαιώματος κατά τον ΚΠΔ

3. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

VI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

VII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Π.	Άρειος Πάγος
Βλ.	Βλέπε
ΔΣΑΠΔ	Διεθνές Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων
δηλ.	Δηλαδή
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
εδ.	Εδάφιο
ενδ.	Ενδεικτικά
επ.	Επόμενα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Εφ.	Εφετείο
Κ.Π.Δ	Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
κ.α.	και άλλοι
Ν.	Νόμος
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
ό.π.	όπου παραπάνω
παρ.	Παράγραφος
παραπ.	παραπομπή
Ποιν.Δικ.	Ποινική Δικαιοσύνη
Ποιν.χρ.	Ποινικά Χρονικά
Σ.	Σύνταγμα
σελ.	σελίδα
σχ.	Σχετικά

ABSTRACT

Article 6 paragraph 3 sub. d of the ECHR establishes two basic rights of the accused: a. His right to examine the witnesses against him, or to ask that they be examined. This right consists of two separate rights: the right to impugn their statements through declarations or remarks and the right to directly question the witnesses, and b. His right to obtain the attendance and examination of witnesses on his behalf under the same conditions as witnesses against him.

The aforementioned defense rights of the accused constitute aspects of the right to a fair trial. For this reason, the Court delivers a judgment on the applications filed before it, based on the combination of paragraphs 1 and 3 of article 6, in order to determine whether the procedure, on the whole, was fair in the sense of art. 6 para. 1 and 3 of the ECHR.

In order to determine whether the accused person's right to question witnesses against him has been breached, the ECHR has formed three criteria: To begin with, it examines if the public authorities acted duly, so as to ensure that the accused had a chance to examine the witness. Secondly, it examines whether, in spite of the fact that the witness did not appear in court, the accused was given an adequate and proper opportunity to impugn their statements through declarations or remarks at any stage of the procedure. If this first right of the defendant was not complied with, the statement given by the witness prior to the trial, without the defendant or his attorney being present, cannot be introduced to the trial as proof. If the right in question is satisfied, then

the introduction of these statements to the trial and their usage as proof leading to the conviction of the defendant depend on the satisfaction of his second right. If the defendant was not given the opportunity to question the witnesses directly, the Court, adopting an overall approach of the trial, in a third stage, examines whether the conviction was based solely or to a significant degree on the witness's statement, which was given prior to the trial. Only if the latter is true does the Court rule that there has been a breach of art. 6 para. 3 sub. d ECHR.

The following can be concluded by the ECHR case-law regarding special categories of witnesses: As far as witnesses who exercise their right to refuse to make a deposition are concerned, the Court holds that the right in question is breached only when the defendant's conviction has been based solely or to a significant degree, on the statement given by the witness (who during the trial refuses to testify) prior to the trial. The Court reaches the same conclusion concerning hearsay witnesses. With respect to co-defendants, the ECHR has ruled that their statement, although it does constitute admissible evidence, cannot be the only or significant evidence on which the sentence is based, unless the defendant's right to examine them has been sufficiently counterbalanced. Last but not least, as far as anonymous witnesses are concerned, the Court demands that the reasons why it was deemed necessary that they retain their anonymity be explained, and that this measure be essential for the witness's protection. This measure, which restricts the defendant's rights, must be counterbalanced. Even then though, the Court explicitly states that the defendant's conviction cannot be based solely or to a decisive extent on the anonymous statement.

With reference to the defendant's right to examine witnesses on his behalf, the ECHR holds that it is up to the national courts to decide whether the examination of a witness is opportune. The decision that

overrules the defendant's request because the witness will not help prove the defendant's case or will not assist in establishing the truth, must be justified. Likewise, the defendant, when asking for a witness on his behalf to be examined, must, at the same time, show how the witness's statement will contribute to the procedure and in what way it will help the Court in its search for the truth.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο, την διερεύνηση του κανονιστικού περιεχομένου του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας και υπεράσπισης, υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Η κατοχύρωση του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας και υπεράσπισης, όχι μόνο στην εθνική έννομη τάξη μας υπό τις οικείες διατάξεις του Κ.Π.Δ., αλλά και στο άρθρο 6 παρ. 3 εδ. δ' της Σύμβασης, είναι ιδιαίτερα σημαντική, ενόψει του ότι η Σύμβαση, σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Σ. αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού μας δικαίου με αυξημένη τυπική ισχύ, υπερισχύοντας κάθε άλλης διάταξης νόμου. Ιδιαίτερη βαρύτητα έχει επίσης η δεσμευτικότητα των αποφάσεων του ΕΔΔΑ, σύμφωνα με το άρθρο 46 παρ.1 της Σύμβασης. Δυνάμει αυτού, τα κράτη μέλη υποχρεούνται, να τροποποιούν τις ασυμβίβαστες προς την ΕΣΔΑ και την νομολογία του ΕΔΔΑ εσωτερικές νομοθετικές τους διατάξεις και να εναρμονίζουν την σχετική με την ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων της ΕΣΔΑ νομολογία τους, με την νομολογία του Δικαστηρίου.

Τα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου που κατοχυρώνονται στην διάταξη του άρθρου 6 παρ.3 εδ. δ' της ΕΣΔΑ, αποτελούν ειδικότερες εκφάνσεις του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, η οποία κατοχυρώνεται στην παρ.1 του άρθρου 6 της Σύμβασης. Για τον λόγο αυτό το Δικαστήριο κρίνει τις υποβαλλόμενες σε αυτό προσφυγές υπό το πρίσμα των διατάξεων των παρ.1 και 3 του άρθρου 6 σε συνδυασμό, προκειμένου να προσδιορίσει εάν η διαδικασία, στο σύνολό της θεωρούμενη, ήταν δίκαιη κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ.1 της ΕΣΔΑ, ενόψει όλων των κρίσιμων περιστάσεων της εκάστοτε υπόθεσης.

Πρέπει να τονισθεί ότι το Δικαστήριο δεν αποτελεί έναν *τέταρτο* βαθμό δικαιοδοσίας, δεν αποσκοπεί δηλαδή να αντικαταστήσει ή να υπερκεράσει το εσωτερικό δίκαιο, το οποίο παραμένει το κύριο μέσο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά το συμπληρώνει θεραπεύοντας κενά και ανεπάρκειές του. Αναγνωρίζει την αυτοδυναμία του εθνικού νομοθέτη να επιλέγει τις επιμέρους ρυθμίσεις που κατοχυρώνουν στο εθνικό δίκαιο τα δικαιώματα του κατηγορουμένου. Έργο του δεν είναι να κρίνει την ορθότητα των επιμέρους αυτών επιλογών, αλλά το δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων ως σύνολο. Η καταδίκη της χώρας μας από το ΕΔΔΑ για παραβίαση δικαιώματος που αφορά το δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας που έλαβε χώρα ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, συνιστά αυτοτελή λόγο επανάληψης της διαδικασίας κατ' άρθρο 525 Κ.Π.Δ.

Εφόσον, σύμφωνα με τα ανωτέρω, το δικαίωμα εξέτασης μαρτύρων κατηγορίας και υπεράσπισης αποτελεί πτυχή του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας προσεγγίζεται αρχικά η κανονιστική σημασία του παρεχόμενου στην παρ.3 εδ. δ' του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ δικαιώματος σε σχέση με την αρχή της δίκαιης δίκης. Επιπλέον, ενόψει του ότι το ως άνω υπερασπιστικό δικαίωμα συνδέεται και με τη διασφάλιση της τήρησης των αρχών που διέπουν

την διαδικασία στο ακροατήριο, ήτοι των αρχών της προφορικότητας, της αμεσότητας, της κατ' αντιδικία διεξαγωγής της δίκης και της ισότητας των όπλων, σκόπιμη κρίθηκε μια συνοπτική αναφορά στο περιεχόμενο και την πρακτική σημασία των εν λόγω αρχών στο πλαίσιο της εσωτερικής έννομης τάξης.

Εν συνεχεία, διερευνάται το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάζει καταρχάς μάρτυρες κατηγορίας, όπως αυτό έχει διαμορφωθεί μέσα από την σχετική νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου καθώς και τα κριτήρια που το Δικαστήριο έχει αναπτύξει, προκειμένου να διαπιστώνει στην εκάστοτε κρινόμενη υπόθεση, τυχόν παραβίαση του εν λόγω δικαιώματος. Ακολούθως γίνεται αναφορά στις διατάξεις που κατοχυρώνουν το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας στην εθνική νομοθεσία, ήτοι στον Κ.Π.Δ., παραθέτοντας παράλληλα τις θέσεις της νομολογίας μας, ώστε να διαπιστωθούν τα σημεία στα οποία αυτή συγκλίνει ή διαφοροποιείται αντίστοιχα από την νομολογία του ΕΔΔΑ.

Περαιτέρω, παρουσιάζεται η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την εφαρμογή του υπό εξέταση εδώ δικαιώματος, σε κατηγορίες μαρτύρων που παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες, δηλ. στους μάρτυρες που αρνούνται να καταθέσουν δυνάμει δικαιώματος, στους εξ' ακοής μάρτυρες, στον συγκατηγορούμενο και τους ανώνυμους μάρτυρες, εξετάζοντας παράλληλα τον τρόπο που οι ειδικές αυτές κατηγορίες μαρτύρων αντιμετωπίζονται από την εθνική νομοθεσία και νομολογία.

Τέλος, προσεγγίζεται το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες υπεράσπισης, υπό το πρίσμα της σχετικής διάταξης της ΕΣΔΑ και της σχετικής νομολογίας του ΕΔΔΑ. Ακολουθεί η κατοχύρωση του μερικότερου

αυτού υπερασπιστικού δικαιώματος στο εθνικό μας δίκαιο και η θέση της νομολογίας μας.

II. Η ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 παρ. 3 εδ. δ' ΣΕ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟ ΜΕ ΑΡΘΡΟ 6 παρ. 1 ΤΗΣ ΕΣΔΑ

Η παρ. 3 εδ. δ' του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ ορίζει, επί λέξει ότι: «πας κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να εξετάσει ή ζητήσει όπως εξετασθούν οι μάρτυρες κατηγορίας και επιτύχει την πρόσκληση και εξέταση των μαρτύρων υπερασπίσεως υπό τους αυτούς όρους ως των μαρτύρων κατηγορίας».

Έτσι, στη διάταξη αυτή κατοχυρώνονται δύο βασικά δικαιώματα: Πρώτον, το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάσει τους μάρτυρες κατηγορίας ή να ζητήσει την εξέταση αυτών¹, να έλθει δηλ. σε ευθεία αντιπαράθεση με αυτούς. Δεύτερον, το δικαίωμά του να επιτύχει την πρόσκληση και εξέταση μαρτύρων υπεράσπισης υπό τους ίδιους όρους και περιορισμούς που ισχύουν για την κλήτευση των μαρτύρων κατηγορίας.

Τα ως άνω θεσμοθετημένα δικαιώματα υπεράσπισης του κατηγορουμένου αποτελούν πτυχή του γενικότερου δικαιώματος ακροάσεως. Τούτο συνίσταται στο δικαίωμα κάθε ανθρώπου να μπορεί να αναπτύξει ενώπιον των δικαστηρίων τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή τα συμφέροντά του, όπως ορίζει ο νόμος και πριν από την έκδοση της δικαστικής απόφασης ή την διενέργεια οποιασδήποτε

---

¹ Αντίστοιχο δικαίωμα του κατηγορουμένου κατοχυρώνεται και στο άρθρο 14 παρ. 3 εδ.ε' του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα που κυρώθηκε με το Ν. 2462/1997.

δικονομικής πράξης που προσβάλλει τα δικαιώματα ή τα συμφέροντά του, καθώς και στην υποχρέωση των αρμοδίων οργάνων απονομής της δικαιοσύνης να παρέχουν και να εξασφαλίζουν την δυνατότητα άσκησης του αντίστοιχου δικαιώματος².

Αν και το δικαίωμα ακρόασης κατοχυρώνεται συνταγματικά στην έννομη τάξη μας στο άρθρο 20 παρ.1 του Σ., σε διάταξη δηλ. υπέρτερης τυπικής ισχύος –σύμφωνα με την ορθότερη άποψη³- από αυτή των διατάξεων του άρθρου 6 παρ. 3 εδ. δ΄ της ΕΣΔΑ, η χρησιμότητα των διατάξεων της ΕΣΔΑ είναι αναμφισβήτητη ενόψει της νομολογίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής⁴ και του ΕΔΔΑ. Το δικαίωμα ακρόασης αποτελεί συστατικό στοιχείο της δίκαιης δίκης και τα εμπεριεχόμενα σε αυτό μερικότερα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην παρ.3 του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, αποτελούν τα ελάχιστα δικαιώματα που οφείλουν οι εθνικές νομοθεσίες να αναγνωρίζουν στον κατηγορούμενο ως ειδικότερες εκφάνσεις της έννοιας της δίκαιης δίκης, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ.1 εδ.α΄ της ΕΣΔΑ⁵.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη που κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ.1 εδ. α΄ της ΕΣΔΑ αναφέρεται τόσο σε πολιτικές όσο και σε ποινικές διαδικασίες, ενώ αντίθετα τα μερικότερα υπερασπιστικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται στις παρ. 2 και 3 του εν λόγω άρθρου αναγνωρίζονται σε όποιον αντιμετωπίζει ποινικής φύσεως κατηγορία. Ο όρος «κατηγορία ποινικής φύσεως», που απαντά στη

---

² Για την αρχή της δικαστικής ακρόασης βλ. *Καρρά Α.*, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, β΄ έκδοση, 1998, σελ. 53, *Ανδρουλάκη Ν.*, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, Αθήνα 1994, β΄ έκδοση, σελ. 29-30.

³ *Καρρά Α.*, ό.π., σελ. 59, με περαιτέρω παραπομπές σε *Φ. Βεγλερή*, Η Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το Σύνταγμα, ΤοΣ.3, σελ. 212 επ., *Π. Δαγτόγλου*, Γενικό διοικητικό δίκαιο, σελ. 113, αρ. περ. 219.

⁴ Με το 11^ο πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ που τέθηκε σε ισχύ την 1/11/1998, ενοποιήθηκε η Επιτροπή και το Δικαστήριο σε ένα ενιαίο διαρκές δικαιοδοτικό όργανο, στο οποίο μπορεί πλέον να προσφύγει άμεσα ο ιδιώτης.

⁵ Βλ. ομοίως άρθρο 14 παρ.1 εδ. β΄ του Δ.Σ.Α.Π.Δ.

Σύμβαση, προσδιορίζεται αυτόνομα, ανεξάρτητα δηλ. από την έννοια που του αποδίδεται στο πλαίσιο της εκάστοτε εθνικής έννομης τάξης, και περιλαμβάνει κάθε διαδικασία από την οποία μπορεί να προκύψει οποιαδήποτε κύρωση (π.χ. πειθαρχική ή διοικητική)⁶.

Ως προς την έννοια του όρου *δικαίως* της παρ. 1 πρέπει να διευκρινιστεί ότι αυτή δεν συνδέεται με την ορθότητα της απόφασης αλλά την έγκαιρη, ουσιαστική και αδιάβλητη, υπό διαδικαστικές (*δικονομικές*) εγγυήσεις, διεξαγωγή της δίκης, ώστε να είναι δυνατή η αντικειμενική αναζήτηση της αλήθειας και η έγκαιρη και αποτελεσματική προστασία του διαδίκου. Πρέπει επομένως να προβλέπονται και να έχουν τηρηθεί τα εχέγγυα τυπικής και ουσιαστικής νομιμότητας χάριν της ορθοκρισίας⁷.

Επομένως, γίνεται δεκτό-αν και ένας οριστικός προσδιορισμός της έννοιας της δίκαιης διεξαγωγής της δίκης είναι δυσχερές-ότι ως δίκαιη πρέπει να θεωρείται εκείνη η δίκη που διεξάγεται με την τήρηση όλων των προβλεπόμενων από τις ισχύουσες διατάξεις δικαιωμάτων των διαδίκων, αλλά και των υποχρεώσεων των αρμοδίων οργάνων απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, με τρόπο που να εξασφαλίζει στους διαδίκους πλήρη και αποτελεσματική προστασία σε κάθε στάδιο της διαδικασίας. Περαιτέρω, υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ, ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης προϋποθέτει πλήρη και αποτελεσματική υπεράσπιση των διαδίκων, ειδικότερα του κατηγορουμένου, ανεξάρτητα από το κατά πόσο η ισχύουσα εσωτερική νομοθεσία καθιερώνει επαρκώς το αντίστοιχο αναγκαίο πλέγμα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Έτσι, με βάση την αρχή της δίκαιης δίκης διαμορφώνονται ή διευρύνονται συγκεκριμένα

---

⁶ *Jacobs and White*, “The European Convention on human rights”, 4^η έκδοση, Oxford University Press, 2006, σελ. 158-161.

⁷ Στο αγγλικό κείμενο απαντά ο όρος «*Fair trial*» και στο γαλλικό «*process equitabile*», Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, Η Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη με βάση τη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, Αθήνα 2006, σελ. 65.

δικαιώματα των διαδίκων και αντίστοιχες υποχρεώσεις των αρμοδίων οργάνων απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, ακόμη κι αν δεν προβλέπονται καθόλου ή σε ικανοποιητικό βαθμό στην εσωτερική νομοθεσία, καλύπτοντας έτσι τα κενά και διευρύνοντας τις εγγυήσεις της παρ. 3⁸. Συνέπεια της ενδεικτικής καταγραφής των θεσπιζόμενων στην παρ. 3 του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ δικαιωμάτων, είναι το γεγονός ότι η μη παραβίαση των παρεχομένων στις διατάξεις της παρ.3 εγγυήσεων δεν καθιστά την υπό έλεγχο δικαστική διαδικασία άνευ ετέρου *δίκαιη*, ενώ αντίστροφα η διαπίστωση πλημμέλειας στην τήρηση των προϋποθέσεων που περιέχονται στην παρ.1 του εν λόγω άρθρου καθιστά την περαιτέρω διερεύνηση επί της παραγράφου 3 άνευ ουσίας⁹.

Η σύνδεση του δικαιώματος ακρόασης και ειδικότερα των δικαιωμάτων υπεράσπισης με την αρχή της δίκαιης διεξαγωγής της δίκης έχει ως αποτέλεσμα την συνήθη επίκληση -στις προσφυγές ενώπιον των οργάνων εφαρμογής της Σύμβασης- της παράλληλης παραβίασης των άρθρων 6 παρ.1 και μίας ή περισσότερων από τις εγγυήσεις που θεσπίζονται στην παρ.3 του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ. Σύμφωνα και με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, το σύνολο των ρυθμίσεων του άρθρου 6 έχει ως κοινό αντικείμενο τη θέσπιση των αρχών της δίκαιης δίκης. Κατ' ακολουθία, η προσπάθεια του Δικαστηρίου συνίσταται στο να προσδιορίσει εάν η διαδικασία, στο σύνολό της θεωρούμενη, ήταν δίκαιη κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ.1 της ΕΣΔΑ, ενόψει όλων των κρίσιμων περιστάσεων της εκάστοτε υπόθεσης. Στις εν λόγω περιστάσεις περιλαμβάνονται η φύση της διαφοράς και ο χαρακτήρας της επίμαχης διαδικασίας, ο τρόπος εκτίμησης των αποδείξεων και η διαπίστωση, αν η διαδικασία προσέφερε στον προσφεύγοντα μία ευκαιρία να παρουσιάσει

---

⁸ Καρρά Α., ό.π., σελ. 57-58.

⁹ Παρατηρείται δε ότι η ανωτέρω πρακτική αναχαιτίζει την εξέλιξη της νομολογίας σε σχέση με τις προϋποθέσεις της παρ.3 του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ. Ανδρουλάκη Ι., Κριτήρια της Δίκαιης Δίκης κατά το άρθρο 6 της ΕΔΣΑ, Αθήνα 2000, σελ. 37-38.

την υπόθεσή του υπό συνθήκες που δεν τον τοποθετούν σε κατάσταση καθαρής μειονεξίας έναντι του αντιπάλου του¹⁰.

Συνέπεια του χαρακτήρα των εγγυήσεων της διάταξης της παρ. 3 ως ειδικών εκφάνσεων της έννοιας της δίκαιης (ή άλλως χρηστής) δίκης, αποτελεί το γεγονός ότι η διαπίστωση της παραβίασης της πρώτης παραγράφου του άρθρου 6 απαλλάσσει από την αναζήτηση ενδεχόμενης παραβίασης και της τρίτης παραγράφου. Αντίστροφα, η διαπίστωση παραβίασης της τρίτης παραγράφου εμπεριέχει άνευ ετέρου διαπίστωση παραβίασης και της πρώτης παραγράφου¹¹.

Η κανονιστική σημασία του παρεχόμενου στην παρ.3 εδ. δ' του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ δικαιώματος, το οποίο όπως προελέχθη αποτελεί επίσης πτυχή του δικαιώματος ακρόασης, συνδέεται και με τη διασφάλιση της τήρησης των αρχών που διέπουν την διαδικασία στο ακροατήριο, ήτοι των αρχών της προφορικότητας, της αμεσότητας, της κατ' αντιδικία διεξαγωγής της δίκης αλλά και της ισότητας των όπλων¹². Ειδικότερα, προκειμένου να σχηματισθεί ορθά η κρίση περί ενοχής του κατηγορουμένου, θα πρέπει να εξασφαλιστεί ο διαλεκτικός χαρακτήρας της διαδικασίας. Θα πρέπει δηλ. όλα τα αποδεικτικά μέσα, είτε αυτά συνιστούν αντικειμενική απόδειξη (π.χ. αυτοψία) είτε προσωπική απόδειξη (π.χ. με μάρτυρες) να αναπαραχθούν στο δικαστήριο και μάλιστα ενώπιον του κατηγορουμένου, έτσι ώστε να δοθεί η δυνατότητα μίας κατ' αντιδικία επιχειρηματολογίας επ' αυτών. Είναι ευνόητο ότι μόνο υπό τις προϋποθέσεις αυτές θα ασκηθεί αποτελεσματικά το δικαίωμα ακρόασης των διαδίκων, ειδικότερη έκφανση του οποίου

---

¹⁰ Σαρμά Ι., Νομολογία του ΕΔΔΑ, 1998, σελ. 256, με παραπ. στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 16/12/1997 Helle κατά Finland.

¹¹ Ταγαρά Χ., Μηχανισμοί Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου-ερμηνεία άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, 1992, σελ. 135.

¹² Όσο βεβαίως τούτο επιτρέπεται από την φύση του πράγματος, καθώς η υπεροχή της κατηγορούσας αρχής είναι εκ των πραγμάτων δεδομένη. Το ζητούμενο επομένως είναι πως θα επιτευχθεί, όσο αυτό είναι εφικτό, μια σχέση «ισότητας» μεταξύ εισαγγελικής αρχής και κατηγορουμένου.

συνιστά και το δικαίωμα εξέτασης κατά την παρ.3 εδ. δ' του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη ότι με την ανωτέρω διάταξη διασφαλίζεται η τήρηση θεμελιωδών αρχών της επ' ακροατηρίω διαδικασίας, κρίνεται σκόπιμη στη συνέχεια μια σύντομη επισκόπηση του περιεχομένου και της πρακτικής σημασίας των εν λόγω αρχών στο πλαίσιο της εσωτερικής έννομης τάξης.

III. ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΕΣ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠ' ΑΚΡΟΑΤΗΡΙΩ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΗ

1. Η αρχή της προφορικότητας

Απαραίτητος όρος της αρχής της δημοσιότητας, η οποία κατοχυρώνεται συνταγματικά στο άρθρο 93 παρ.2, 3 εδ. α' του Σ., αποτελεί η προφορικότητα, δηλ. η προφορική διεξαγωγή της διαδικασίας στο ακροατήριο, όπως και η προφορική απαγγελία της απόφασης. Η προφορικότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την δημοσιότητα, ώστε να μην νοείται δημοσιότητα χωρίς προφορικότητα. Κατ' ακολουθία, κάθε παραβίαση της αρχής της προφορικότητας της διαδικασίας στο ακροατήριο συνεπάγεται και παραβίαση της αρχής της δημοσιότητας αντίστοιχα. Η πρακτική συνέπεια της ταύτισης αυτής είναι ότι η παραβίαση της πρώτης ως άνω αρχής θα πρέπει να οδηγεί σε αναίρεση της σχετικής απόφασης, βάσει του προβλεπόμενου στο άρθρο 510 παρ.1 στ. Γ' Κ.Π.Δ. λόγου αναίρεσης, αναφορικά με την παραβίαση των διατάξεων για την δημοσιότητα της διαδικασίας στο ακροατήριο¹³.

---

¹³ Καρρά Α., ό.π., σελ. 587. Σύμφωνα με τον Παπαδαμάκη η παράβαση της αρχής της προφορικότητας στο ακροατήριο θεμελιώνει αναίρεση και κατ' άρθρο 510 παρ.1Α ΚΠΔ (απόλυτη ακυρότητα), Ποινική Δικονομία, β' έκδοση, 2004, με παραπ. στην ΑΠ 1633/2002, Ποιν.Χρ. 2003, σελ. 602.

Ο λόγος καθιέρωσης της ανωτέρω αρχής στην επ' ακροατηρίω διαδικασία οφείλεται κυρίως στο ότι με την προφορικότητα της διαδικασίας επιτυγχάνεται η ζωντανή επικοινωνία των δικαστών με το αποδεικτικό υλικό και ιδιαίτερα με τα προσωπικά αποδεικτικά μέσα, καθώς και η δυνατότητα πληρέστερης εκτίμησης της προσωπικότητας του κατηγορουμένου. Επομένως, οι βασικές παράμετροι της πρακτικής της σημασίας μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: Το δικαστήριο δεν μπορεί να λάβει υπόψη, για τον σχηματισμό της δικανικής του κρίσης, έγγραφα που δεν αναγνώστηκαν στο ακροατήριο, ή άλλως δεν «προφορικοποιήθηκαν», ώστε να τεθούν υπό των έλεγχο των παραγόντων της δίκης σε μία διαδικασία διαλεκτικού χαρακτήρα. Όταν κατ' εξαίρεση τούτο επιτρέπεται, όπως στις περιπτώσεις που αναγιγνώσκονται στο ακροατήριο καταθέσεις μαρτύρων, οι οποίοι δεν παρουσιάστηκαν στο δικαστήριο είτε γιατί δεν κλητεύθηκαν είτε επειδή αν και κλητεύθηκαν δεν προσήλθαν, το δικαστήριο θα πρέπει να αιτιολογεί τους λόγους παρέκκλισης από την αρχή της προφορικότητας¹⁴.

2. Η αρχή της αμεσότητας

Ως αμεσότητα νοείται η σχέση άμεσης επαφής και επικοινωνίας του δικαστηρίου με τον κατηγορούμενο και τα άλλα αποδεικτικά μέσα¹⁵. Η υιοθέτηση της αρχής ότι ο δικαστής μπορεί να θεμελιώσει την κρίση του μόνο στα αποδεικτικά στοιχεία, των οποίων έχει άμεση αντίληψη, συναρτάται άμεσα με το ζήτημα της επιρροής της προδικασίας στην κύρια διαδικασία, δηλ. των όρων αξιοποίησης του αποδεικτικού υλικού

---

¹⁴ Παπαδαμάκη Α., ό.π., σελ. 421.

¹⁵ Η αρχή της αμεσότητας διαφέρει από την αρχή της προφορικότητας –από την οποία και απορρέει– καθώς η πρώτη αναφέρεται σε ολόκληρη την κύρια διαδικασία ενώ η δεύτερη μόνο στην αποδεικτική διαδικασία, Καρρά Α., ό.π., σελ. 628.

της προδικασίας για την θεμελίωση της κρίσης περί ενοχής του κατηγορουμένου.

Η αρχή της αμεσότητας διακρίνεται σε δύο επιμέρους αρχές: α) την «*αρχή της άμεσης προσωπικής επαφής ή εντύπωσης του κρίνοντος*», κατά την οποία, όπως προελέχθη, μόνο τα αποδεικτικά μέσα, με τα οποία ο δικαστής είχε άμεση προσωπική αντίληψη, μπορούν να αξιοποιηθούν για την τελική κρίση περί ενοχής και β) στην «*αρχή του εγγύτερου μέσου*», σύμφωνα με την οποία το αμεσότερο ή εγγύτερο αποδεικτικό μέσο, αυτό δηλ. που απορρέει από πρωτότυπες πηγές, πρέπει να αποκλείει το απώτερο ή λιγότερο άμεσο ή τουλάχιστον να προτιμάται από αυτό. Η ανωτέρω έκφανση της αρχής της αμεσότητας δεν ισχύει अपαρέγκλιτα στο ημεδαπό δίκαιο, εφόσον στο άρθρο 224 Κ.Π.Δ. είναι δυνατή η απόδειξη με «*εξ ακοής*» μάρτυρες, οι οποίοι συνιστούν έμμεσο αποδεικτικό μέσο¹⁶. Επομένως, οι σχετικές διατάξεις του Κ.Π.Δ. καθώς και το αναγνωριζόμενο δικαίωμα του άρθρου 6 παρ. ε εδ. δ' της ΕΣΔΑ, σκοπό έχουν την εξασφάλιση της αρχής της αμεσότητας υπό την πρώτη της έκφανση.

Στο δίκαιό μας η αρχή της αμεσότητας κατοχυρώνεται σε σειρά διατάξεων με αρκετές όμως εξαιρέσεις. Ειδικότερα:

α) Το δικαστήριο εξετάζει το ίδιο, ενώπιον του, τους μάρτυρες συνήθως μέσω του διευθύνοντος τη συζήτηση, αλλά και μέσω άλλου μέλους του δικαστηρίου (αρθρ. 333 παρ.2 εδ.β', 351 παρ.2 και 357 παρ.1,2 Κ.Π.Δ.). Κατ' εξαίρεση, επιτρέπεται η εξέταση μαρτύρων εκτός του δικαστηρίου, όταν η εμφάνισή τους είναι αδύνατη ή πολύ δύσκολη και δεν έχουν εξεταστεί στην προδικασία. Το δικαστήριο μπορεί να

---

¹⁶ Άλλωστε, όπως παρατηρεί ο *Ανδρουλάκης*, η απόλυτη εφαρμογή της αρχής θα προσέκρουε χωρίς αποχρώντα λόγο στο θεμελιώδες αξίωμα της ελεύθερης εκτίμησης των αποδείξεων δεσμεύοντας υπέρμετρα την δικανική εκτίμηση. Για τα ανωτέρω *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π., σελ. 122-126.

αναθέσει σε μέλος του ή άλλο δικαστή την εξέταση του μάρτυρα, οπότε στο ακροατήριο διαβάζεται η κατάθεσή του (αρθρ. 354 Κ.Π.Δ.)¹⁷.

β) Απαγορεύεται στο δικαστήριο- κατά κανόνα- να αναγνώσει τις καταθέσεις των μαρτύρων που έχουν ληφθεί στην προδικασία (αρθρ. 357 παρ.4 εδ. β' Κ.Π.Δ.). Κατ' εξαίρεση, επιτρέπεται η ανάγνωση τέτοιων καταθέσεων, όταν η εμφάνιση του μάρτυρα είναι αδύνατη λόγω θανάτου, γήρατος κλπ, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 365 Κ.Π.Δ. Περαιτέρω επιτρέπεται η ανάγνωση μεμονωμένων περικοπών της κατάθεσης της προδικασίας προς υποβοήθηση της μνήμης ή προς κατάδειξη αντιφάσεων του εξεταζόμενου στο ακροατήριο μάρτυρα (αρθρ. 357 παρ.4 εδ. β' Κ.Π.Δ.). Επίσης, κατ' εξαίρεση, ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου αναγιγνώσκονται τα πρακτικά της πρωτοβάθμιας δίκης, στα οποία περιέχονται οι καταθέσεις μαρτύρων (αρθρ. 502 παρ.1 εδ. γ' Κ.Π.Δ.). Ήδη στο σημείο αυτό υπογραμμίζεται ότι η ανωτέρω ρύθμιση είναι ιδιαίτερος προβληματική, αφού το δικαστήριο στερείται της δυνατότητας να έχει άμεση προσωπική επαφή με το μάρτυρα, προκειμένου να σχηματίσει ιδίαν αντίληψη.

γ) Το δικαστήριο εξετάζει το ίδιο, ενώπιον του, τους κατηγορουμένους μέσω του διευθύνοντος τη συζήτηση (αρθρ. 357 παρ.2 και 366 παρ. 1 εδ. γ' ΚΠΔ)¹⁸. Απαγορεύεται, όμως, να αναγνώσει την κατάθεση του κατηγορουμένου που ελήφθη στην προδικασία. Κατ' εξαίρεση, επιτρέπεται η ανάγνωση περικοπών, αν η κατάθεση του κατηγορουμένου στο ακροατήριο διαφέρει από εκείνη που είχε δώσει στην ανάκριση (αρθρ. 366 παρ. 2 ΚΠΔ).

---

¹⁷ Όπως παρατηρεί ο Καρράς, η δυνατότητα εξέτασης του μάρτυρα και από δικαστή - μη μέλος- του δικαστηρίου καθιστά την εξαίρεση από την αρχή της αμεσότητας ελάχιστα δικαιολογήσιμη, ό.π., σελ. 630.

¹⁸ Αντίθετα με ό,τι συμβαίνει με τους μάρτυρες, δεν παρέχεται η δυνατότητα εξέτασης των κατηγορουμένων από δικαστές -μη μέλη- του δικαστηρίου. Η αμεσότητα εδώ είναι απόλυτη, καθώς ο κατηγορούμενος είναι το κεντρικό πρόσωπο της δίκης.

δ) Περαιτέρω, σύμφωνα με τα αρθρ. 33 παρ.2 εδ. β', 362 παρ.1 εδ. β' και 362 παρ.3) το δικαστήριο εξετάζει το ίδιο, ενώπιόν του, τους αστικούς υπευθύνους, τους πραγματογνώμονες και τους τεχνικούς συμβούλους, ενώ ενεργεί αυτοψία σε πράγματα και ανθρώπους (αρθρ. 366 Κ.Π.Δ.).

ε) Τέλος, ενώπιον του δικαστηρίου διαβάζονται στο ακροατήριο οι νομότυπες εκθέσεις των ανακριτικών υπαλλήλων καθώς και όλα τα έγγραφα που υποβλήθηκαν κατά την αποδεικτική διαδικασία και δεν αμφισβητήθηκε η γνησιότητά τους. Επίσης αναγιγνώσκονται τα πρακτικά της ίδιας δίκης, εάν είχε αναβληθεί, και έγγραφα από οποιαδήποτε άλλη ποινική και πολιτική δίκη που περατώθηκε αμετάκλητα και το δικαστήριο κρίνει χρήσιμη την ανάγνωσή τους (αρθρ. 364 ΚΠΔ)¹⁹.

3. Η αρχή της κατ'αντιδικία διεξαγωγής της δίκης

Τα δικαιώματα που παρέχονται στους διαδίκους στην κύρια ενώπιον του ακροατηρίου διαδικασία και η εν γένει ρύθμιση της διαδικασίας, καθιερώνουν την αρχή της κατ' αντιδικία διεξαγωγής της δίκης. Ο κάθε διάδικος μπορεί να παραθέτει την άποψή του σε κάθε διαδικαστικό στάδιο για κάθε θέμα που τον αφορά, ως διάδικοι δε στην ποινική δίκη νοούνται ο κατηγορούμενος, ο πολιτικώς ενάγων και ο αστικώς υπεύθυνος (άρθρ.72-95 ΚΠΔ). Η αντιδικία στον ΚΠΔ κατοχυρώνεται από τις κατωτέρω διατάξεις:

α) Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 333 παρ.2 Κ.Π.Δ., οι διάδικοι και οι συνήγοροι τους έχουν το δικαίωμα να υποβάλλουν

---

¹⁹ Αναλυτικότερα για την αρχή της αμεσότητας βλ. Καρρά Α., ό.π., σελ. 628-632.

ερωτήσεις απευθείας στους εξεταζόμενους μάρτυρες, πραγματογνώμονες ή τεχνικούς συμβούλους και να λαμβάνουν το λόγο για να αγορεύσουν, ή όταν το ζητούν, για να προβούν σε δηλώσεις, αιτήσεις ή ενστάσεις για κάθε θέμα σχετικό με την υπόθεση που συζητείται.

β) Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 358 Κ.Π.Δ, «μετά την εξέταση κάθε μάρτυρα ο εισαγγελέας και οι διάδικοι έχουν το δικαίωμα να αναφέρουν εναντίον του ή εναντίον της μαρτυρίας του οτιδήποτε μπορεί να καθορίσει ακριβέστερα την αξιοπιστία του και που συντείνει στην αποκάλυψη της αλήθειας. Μπορούν να προβαίνουν σε δηλώσεις και εξηγήσεις σχετικά με τις καταθέσεις που έγιναν ή τα αποδεικτικά μέσα που εξετάστηκαν».

γ) Σύμφωνα επίσης με τις διατάξεις των άρθρων 138 παρ.2 εδ. α', 333 παρ.3 και 369 παρ.1, πριν από κάθε απόφαση η διάταξη που εκδίδεται κατά τη διαδικασία στο ακροατήριο παίρνουν το λόγο ο εισαγγελέας και οι διάδικοι. Εάν λάβει τον λόγο ο εισαγγελέας ή ένας διάδικος έχουν δικαίωμα να λάβουν το λόγο και οι υπόλοιποι διάδικοι, ο κατηγορούμενος δε και ο συνήγορός του παίρνουν το λόγο πάντοτε τελευταίοι.

Η θέση υπεροχής στην οποία βρίσκεται ο κατηγορούμενος έναντι των λοιπών διαδίκων καταδεικνύεται στις συμπληρωματικές διατάξεις των άρθρων 170 παρ.2 και 171 παρ.1 εδ. δ' Κ.Π.Δ., οι οποίες συνδέουν με δικονομικές κυρώσεις- την κατ' άρθρο 170 παρ.2 (σχετική) ακυρότητα της διαδικασίας στο ακροατήριο και την κατ' άρθρο 171 παρ.1 εδ. δ' απόλυτη ακυρότητα- την προσβολή των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, όχι όμως και των άλλων διαδίκων.

Από τα ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι, με την θεσπισμένη, από τις ανωτέρω διατάξεις, ενεργητική συμμετοχή του κατηγορούμενου στην

αποδεικτική διαδικασία υλοποιείται το θεμελιώδες δικαίωμα της δικαστικής ακρόασης στο πλαίσιο της ποινικής δίκης²⁰.

Ερώτημα ανακύπτει σχετικά με την ύπαρξη σχέσης «αντιδικίας» μεταξύ εισαγγελέα και κατηγορουμένου και την έκταση της εφαρμογής της εν λόγω αρχής στην ποινική δίκη. Το ζήτημα αυτό συναρτάται άμεσα με την θέση του εισαγγελέα στο μικτό ποινικοδικονομικό μας σύστημα, στο πλαίσιο του οποίου δεν θεσμοθετείται η σχέση αντιδικίας μεταξύ κατηγορουμένου και κατηγορούσας αρχής, όπως στο αγγλοσαξονικό σύστημα. Η κρατούσα στη θεωρία άποψη²¹, συνδέοντας το ρόλο του εισαγγελέα με την ύπαρξη ή μη αντιδικίας στην ποινική δίκη, καταλήγει ότι ο εισαγγελέας δεν είναι διάδικος, αλλά αμερόληπτο όργανο της δικαιοσύνης που αποσκοπεί στην εύρεση της ουσιαστικής αλήθειας. Μία περισσότερο πραγματιστική θεώρηση της εισαγγελικής δράσης όμως, καταδεικνύει ότι η σχέση αντιπαλότητας μεταξύ της κατηγορίας και του καθ' ού αυτή στρέφεται είναι σύμφυτη με την ποινική διαδικασία, καθώς σε όλα τα στάδια αυτής παρατηρείται μία φαινομενική σχέση αντιδικίας εισαγγελέα κατηγορουμένου, η οποία αποτυπώνεται και σε διατάξεις του ΚΠΔ (π.χ. 308 παρ2, 333 παρ.1, 357 παρ. 1 εδ. β, 358 ΚΠΔ).

Το ΕΔΔΑ, μέσω της νομολογίας του, έχει αναγάγει την κατ' αντιδικία διεξαγωγή της δίκης σε συστατικό στοιχείο της δίκαιης δίκης. Το Δικαστήριο, παραβλέποντας τις διαφορές μεταξύ των δικονομικών συστημάτων των συμβαλλομένων κρατών, κυρίως αναφορικά με την διαφορετική θέση του εισαγγελέα σε κάθε έννομη τάξη, εστιάζει όχι στον διακριτό δικονομικό ρόλο του, αλλά πρωτίστως στο δικονομικό

---

²⁰ Για τα ανωτέρω αναλυτικά σε *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π., σελ. 372-375, *Καρρά Α.*, ό.π., σελ. 62-63 και 594-596, *Παπαδαμάκη Α.*, ό.π., σελ. 424-425.

²¹ *Παπαδαμάκη Α.*, ό.π., σελ. 125, *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π., σελ. 21, *Βουγιούκα Κ.*, «*Ισότης των όπλων*» μεταξύ υπερασπίσεως του κατηγορουμένου, πολιτικής αρχής και κατηγορούσας αρχής, *Δίκαιο και Πολιτική*, 1983/7, σελ. 16, *Φλωράτου Ε.*, ο ρόλος του σύγχρονου εισαγγελέως από την οπτική γωνία ενός εισαγγελικού λειτουργού, *Ποιν.Χρ.* 2000, σελ. 577 επ., *Σταμάτη Κ.*, Ο εισαγγελικός θεσμός, η διαμόρφωσή του και η λειτουργική του αρμοδιότητα, *Ποιν.Χρ.* Λ', σελ. 609 επ.

αποτέλεσμα των διαδικαστικών του πράξεων, οι οποίες συντείνουν μαζί με εκείνες των διαδίκων, στον σχηματισμό της δικανικής κρίσης, στο προϊόν της διαλεκτικής αυτής διαδικασίας. Προβαίνει σε μία αυτόνομη ερμηνεία της αρχής της αντιδικίας, θέτοντας ως κανονιστικό περιεχόμενο αυτής, την αξίωση παροχής ουσιαστικής δυνατότητας στους παράγοντες της δίκης-διαδίκους και εισαγγελέα- να λαμβάνουν γνώση και να αντικρούουν τους ισχυρισμούς που προβάλλονται και τα προσκομιζόμενα αποδεικτικά μέσα κατά τη διεξαγωγή κάθε προφορικής διαδικασίας. Η αρχή της κατ' αντιδικία διεξαγωγής της δίκης διασφαλίζει την παροχή ισότιμης δυνατότητας ακρόασης υπεράσπισης και κατηγορίας²².

4. Η αρχή της ισότητας των όπλων

Η αρχή της ισότητας των όπλων συνδέεται άμεσα με την αρχή της αντιδικίας, αφού και οι δύο εκκινούν από την παραδοχή αντιπαράθεσης εισαγγελέα- κατηγορουμένου, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από συγκεκριμένες διαδικαστικές τους πράξεις. Το ΕΔΔΑ δεν διευκρινίζει απόλυτα την διαφορά μεταξύ των δύο αυτών αρχών ως προς το κανονιστικό τους περιεχόμενο. Δέχεται ότι οι δύο αρχές είναι διακριτές μεταξύ τους και δεν υπάρχει σχέση υπαγωγής της αρχής της αντιδικίας σε αυτήν της ισότητας των όπλων. Το Δικαστήριο συνδέει την τελευταία με την αξίωση μίας «ίσης μεταχείρισης» των μερών που συμμετέχουν σε μία ποινική αλλά και αστική δίκη. Η επιταγή για ίση διαδικαστική

---

²² Για τα ανωτέρω αναλυτικά σε *Τσόλκα Όλγα*, Η αρχή της αντιδικίας στην ποινική δίκη, σε Κοτσαλή/Κιούπη, σειρά: Ποινικά 71, Ιστορία του Ποινικού δικαίου και των ποινικών θεσμών, 2007, σελ. 447 επ.

μεταχείριση των μερών αφορά το σύνολο της ποινικής δίκης (π.χ. αναγνώριση δικαιώματος άσκηση ένδικών μέσων). Το ειδικότερο κανονιστικό της περιεχόμενο συνίσταται στη διασφάλιση εύλογης δυνατότητας σε κάθε μέρος να παρουσιάσει την υπόθεσή του, υπό προϋποθέσεις που δεν τον τοποθετούν σε μειονεκτική θέση έναντι του άλλου. Η Τσόλκα εύστοχα επισημαίνει την διαφορά των δύο αρχών: Η «ίση» συμμετοχή των μερών σε κάθε διαδικαστική πράξη αφορά την αρχή της ισότητας όπλων, ενώ η «ουσιαστική» συμμετοχή τους κατά την διεξαγωγή κάθε διαδικασίας που κατατείνει στην έκδοση δικαστικής απόφασης, χαρακτηρίζει την αρχή της αντιδικίας²³.

Η αποδοχή της ύπαρξης διαδίκων-αντιδίκων στην ποινική δίκη, επιβάλλει επομένως χάριν της δίκαιης διεξαγωγής της, την απονομή των ίδιων δικαιωμάτων σε όλους τους διάδικους. Η ισότητα των όπλων αποτελεί ειδικότερη εφαρμογή στο χώρο της ποινικής δίκης της συνταγματικά κατοχυρωμένης στο άρθρο 4 του Σ., αρχής της ισότητας.

Στην επ' ακροατηρίω διαδικασία η αρχή της ισότητας των όπλων κατοχυρώνεται από σειρά διατάξεων, καθώς οι διάδικοι και οι συνήγοροί τους έχουν το δικαίωμα:

α) Να ζητήσουν και να λάβουν το λόγο για να προβούν σε δηλώσεις, αιτήσεις ή ενστάσεις για κάθε θέμα που αφορά την υπό συζήτηση υπόθεση (αρθρ. 333 παρ.2 εδ. β' Κ.Π.Δ.).

β) Να υποβάλλουν απευθείας στους εξεταζόμενους μάρτυρες, πραγματογνώμονες ή τεχνικούς συμβούλους ερωτήσεις, που είναι χρήσιμες για την εξακρίβωση της αλήθειας (αρθρ. 333 παρ.2 εδ. α' σε συνδ. με 357 παρ.3 Κ.Π.Δ.).

γ) Μετά την εξέταση κάθε μάρτυρα και οποιοδήποτε άλλου αποδεικτικού μέσου έχουν το δικαίωμα να αναφέρουν εναντίον του κάθε τι που μπορεί να προσδιορίσει ακριβέστερα την αξιοπιστία του και

---

²³ Για τα ανωτέρω Τσόλκα Ο., ό.π., σελ. 447 επ.

συντελεί στην εξεύρεση της αλήθειας, καθώς και να προβαίνουν σε δηλώσεις και εξηγήσεις σχετικά με αυτό (αρθρ. 358 Κ.Π.Δ.).

δ) Να λαμβάνουν μετά την λήξη της αποδεικτικής διαδικασίας το λόγο για να αγορεύσουν, καθώς και να απαντήσουν σε τυχόν δευτερολογία του εισαγγελέα ή του κατηγορουμένου (αρθρ. 369 παρ.1 και 2 εδ.β').

Η αρχή της ισότητας των όπλων καθιερώνεται στην κύρια επ' ακροατηρίω διαδικασία και για τον εισαγγελέα, ο οποίος όπως συνάγεται από τα άρθρα 333, 335, 337 παρ.1, 349, 357 παρ.1-3, 358, 359 και 368, έχει –κατά κανόνα – τα ίδια δικαιώματα με τους διαδίκους²⁴.

IV. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΥ ΝΑ ΕΞΕΤΑΖΕΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ

1.1.Υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ

1.1.1.Επισκόπηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ ως προς το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος

Το ΕΔΔΑ, μέσω της ερμηνείας της παρ.3 εδ.δ' του άρθρου 6 της Σύμβασης, οριοθετεί το κανονιστικό περιεχόμενο και την προστατευτική λειτουργία του κατοχυρωμένου στην ανωτέρω διάταξη δικαιώματος του κατηγορουμένου, να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας.

Ειδικότερα, όσον αφορά το δικαίωμα αντιπαράθεσης με τους μάρτυρες κατηγορίας, αυτό διακρίνεται σε δύο επιμέρους δικαιώματα του κατηγορουμένου, αφενός μεν το δικαίωμά του να θέτει απευθείας

---

²⁴ Αναλυτικότερα για την αρχή της ισότητας των όπλων βλ. *Καρρά Α.*, ό.π., σελ. 63-66 και 596-598.

ερωτήσεις στον μάρτυρα και αφετέρου το δικαίωμά του να αμφισβητεί με δηλώσεις ή παρατηρήσεις του το περιεχόμενο των μαρτυρικών καταθέσεων²⁵. Παγίως πλέον η νομολογία του ΕΔΔΑ²⁶ δέχεται ότι ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα «*to challenge and question*», δηλ. να αμφισβητεί και να ερωτά.

Η προστατευτική λειτουργία του ως άνω δικαιώματος, υπό το πρίσμα του άρθρου 6 παρ. 3 εδ. δ' ΕΣΔΑ, δεν μειώνεται όμως από τη σταθερή θέση του ΕΔΔΑ, σε σειρά αποφάσεων του, ότι το παραδεκτό των αποδεικτικών μέσων αποτελεί ζήτημα που υπόκειται στους κανόνες του εσωτερικού δικαίου και εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια να κρίνουν το παραδεκτό ή μη των αποδεικτικών μέσων που εισφέρονται στην ποινική δίκη. Τούτο σημαίνει απλώς ότι έργο του Δικαστηρίου, δεν είναι να θέτει γενικούς κανόνες σχετικά με το παραδεκτό των μαρτυρικών καταθέσεων ως αποδεικτικών στοιχείων, αλλά να διερευνήσει, αν η εκάστοτε κρινόμενη διαδικασία ενέχει στο σύνολό της δίκαιο χαρακτήρα, περιλαμβανομένου και του τρόπου, με τον οποίο ελήφθη το συγκεκριμένο αποδεικτικό μέσο²⁷.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο αποφαινεται σταθερά ότι το δικαίωμα που κατοχυρώνει η διάταξη του άρθρου 6 παρ.3 εδ.δ' της ΕΣΔΑ αποτελεί ειδικότερη έκφραση της αρχής της δίκαιης δίκης, όπως αυτή κατοχυρώνεται στην παρ.1 του ίδιου άρθρου. Για τον λόγο αυτό, όπως ήδη προαναφέρθηκε, ερευνά τις σχετικές αιτιάσεις για κτήση και αξιοποίηση μαρτυρικών καταθέσεων κατά παράβαση της ανωτέρω αρχής

---

²⁵ Τσόλκα Ο., Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ.3 εδ. δ' της ΕΣΔΑ, Ποιν.Χρ. ΝΣΤ', σελ. 87.

²⁶ Για την στερεότυπη αυτή διατύπωση του ΕΔΔΑ βλ. μεταξύ άλλων υποθέσεις Saidi κατά Γαλλίας της 20/9/1993 (παρ.43) και Asch κατά Αυστρίας της 26-4-1999 (παρ.27).

²⁷ Βλ. σχετ. Delta κατά Γαλλίας της 19/12/1990 παρ. 35, Isgro κατά Ιταλίας της 19/2/1991 παρ.31, Ludi κατά Ελβετίας της 15/6/1992 παρ. 43, Luca κατά Ιταλίας της 27/5/2001 παρ. 38, P.S. κατά Γερμανίας της 4/9/2002 παρ. 19, Perna κατά Ιταλίας της 6/5/2003 παρ. 29.

και ιδιαίτερα του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάζει τα σε βάρος του αποδεικτικά μέσα, υπό το πρίσμα και των δύο ως άνω διατάξεων²⁸.

Επίσης πάγια θέση του Δικαστηρίου αποτελεί και η γενική αρχή ότι τα αποδεικτικά μέσα θα πρέπει κατά κανόνα να παρουσιάζονται στο πλαίσιο μίας δημόσια ακροαματικής διαδικασίας, με την παρουσία του κατηγορουμένου ή του συνηγόρου του, έτσι ώστε να ικανοποιείται η αρχή της κατ' αντιδικίας διεξαγωγής της δίκης²⁹. Όπως μάλιστα επισημαίνεται, στην υπόθεση *Ludi* κατά Ελβετίας (παρ.42), το Δικαστήριο ορθά συνδέει το εδώ ερευνώμενο δικαίωμα με την αρχή της αμεσότητας υπό την έννοια της «άμεσης προσωπικής επαφής του κρίνοντος»³⁰. Όπως αναφέρεται στην εν λόγω απόφαση, η αδυναμία του δικαστηρίου να κλητεύσει και εξετάσει τον μάρτυρα, στερεί το δικαστήριο από το να διαμορφώσει την δική του άποψη σχετικά με την αξιοπιστία του τελευταίου.

Βέβαια, το Δικαστήριο δέχεται ότι εξαιρέσεις από την αρχή αυτή είναι επιτρεπτές, εφόσον τα δικαιώματα της υπεράσπισης δεν περιορίζονται σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι σχετικές ρυθμίσεις του εσωτερικού δικαίου να καθίστανται ασύμβατες προς τις εγγυήσεις του άρθρου 6 της Σύμβασης. Όπως τονίζει το ΕΔΔΑ σε σειρά αποφάσεων του, η χρησιμοποίηση μαρτυρικών καταθέσεων της προδικασίας δεν αποτελεί άνευ ετέρου παραβίαση της παρ.3 εδ. δ' του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, υπό τον όρο ότι έχουν επαρκώς διασφαλιστεί τα δικαιώματα του κατηγορουμένου, ότι δηλ. του έχει δοθεί η δυνατότητα να εξετάσει τον

---

²⁸ Βλ. σχετ. *Isgro* κατά Ιταλίας της 19/2/1991 παρ.31, *Ludi* κατά Ελβετίας της 15/6/1992 παρ. 43, *Ferantelli* κατά Ιταλίας της 7/8/1996 παρ.51 εδ.α', *Pullar* κατά Ην. Βασιλείου της 10/6/1996 παρ.45, *Luca* κατά Ιταλίας της 27/5/2001 παρ. 37, *P.S.* κατά Γερμανίας της 4/9/2002 παρ. 20.

²⁹ *Kostovski* κατά Ολλανδίας της 20/9/1989 παρ.41, *Ludi* κατά Ελβετίας της 15/6/1992 παρ. 47, *Luca* κατά Ιταλίας της 27/5/2001 παρ. 39, *Birutis* κατά Λιθουανίας της 28/6/2002 παρ. 28, *P.S.* κατά Γερμανίας της 4/9/2002 παρ. 21.

³⁰ Τσόλκα Όλγα, ό.π., σελ. 86 παραπ.2.

μάρτυρα σε οποιοδήποτε –ακόμη και προγενέστερο της ακροαματικής διαδικασίας-στάδιο της δίκης³¹.

Ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα είναι, τέλος, η θέση του Δικαστηρίου ως προς τον εννοιολογικό προσδιορισμό του όρου *μάρτυρας*, όπως αυτός απαντά στη σχετική διάταξη της ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο τονίζει ότι ο όρος *μάρτυρας* έχει αυτοτελή σημασία όσον αφορά την ερμηνεία των διατάξεων της Σύμβασης³². Αυτό σημαίνει ότι κάθε κατάθεση, η οποία έχει επιβαρυντικό για τον κατηγορούμενο περιεχόμενο και παρέχει ουσιαστική βάση για την καταδίκη του, συνιστά αποδεικτικό μέσο κατηγορίας, ανεξάρτητα αν έχει δοθεί από μάρτυρα υπό την στενή τυπική έννοια του όρου ή από συγκατηγορούμενο. Εν όψει τούτων, κατ' εφαρμογή της διάταξης της παρ.3 εδ.δ' του άρθρου 6 σε συνδυασμό με την παρ. 1 του ιδίου άρθρου, ο κατηγορούμενος δικαιούται να εξετάσει κατ' αντιδικία κάθε προσωπικό αποδεικτικό μέσο σε βάρος του, ανεξάρτητα από το αν κατά τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου το πρόσωπο αυτό χαρακτηρίζεται ως μάρτυρας ή ως συγκατηγορούμενος.

1.1.2.Επισκόπηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ ως προς τα κριτήρια ελέγχου σεβασμού του δικαιώματος

Όπως προαναφέρθηκε, το ΕΔΔΑ δίδει σαφώς προβάδισμα στην αυτοπρόσωπη παρουσία του μάρτυρα στην επ' ακροατηρίω διαδικασία, αφού κατ' αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζεται η αρχή της αμεσότητας, δέχεται όμως και εξαιρέσεις στον κανόνα, καθώς η αδυναμία

---

³¹ Βλ. σχετ. Kostovski κατά Ολλανδίας της 20/9/1989 παρ.41, Delta κατά Γαλλίας της 19/12/1990 παρ. 36, Isgro κατά Ιταλίας της 19/2/1991 παρ.33-34, Ferantelli κατά Ιταλίας της 7/8/1996 παρ.51 εδ.β', Luca κατά Ιταλίας της 27/5/2001 παρ.40.

³² Βλ. σχετ. Delta κατά Γαλλίας της 19/12/1990 παρ.34, Isgro κατά Ιταλίας της 19/2/1991 παρ.33, Vidal κατά Βελγίου της 22/4/1992 παρ.33, Ferantelli κατά Ιταλίας της 7/8/1996 παρ.51-52, Pullar κατά Ην. Βασιλείου της 10/6/1996 παρ. 44 εδ.β', Luca κατά Ιταλίας της 27/5/2001 παρ. 41, P.S. κατά Γερμανίας της 4/9/2002 παρ.21.

αυτοπρόσωπης εμφάνισης του μάρτυρα στο ακροατήριο δεν μπορεί να παρακωλύει την πρόοδο της ποινικής δίκης. Για την παραδοχή η μη παραβίασης της διάταξης του άρθρου 6 παρ.3 εδ.δ' της Σύμβασης, το ΕΔΔΑ βασίζεται στον έλεγχο τριών κριτηρίων που έχουν νομολογιακά διαμορφωθεί.

Σε ένα πρώτο στάδιο ελέγχου το Δικαστήριο εξετάζει αν και κατά πόσο καταβλήθηκε η προσήκουσα επιμέλεια από τις κρατικές αρχές, προκειμένου να διασφαλιστεί η κατ' αντιπαράθεση με τον κατηγορούμενο εξέταση του μάρτυρα. Εξετάζεται δηλ. κατά πόσο τα κρατικά όργανα κατέβαλαν εντατικές και επανειλημμένες προσπάθειες- οι οποίες μπορούν να φτάσουν μέχρι την χρήση μέτρων δικονομικού καταναγκασμού (π.χ. βίαιη προσαγωγή μάρτυρα στο ακροατήριο)- προκειμένου να εξασφαλίσουν την παρουσία του μάρτυρα στην ακροαματική διαδικασία.

Χαρακτηριστική είναι η απόφαση Rachdad κατά Γαλλίας της 13/11/2003. Στην υπόθεση αυτή ένας Μαροκινός υπήκοος καταδικάστηκε ερήμην σε τρεις υποθέσεις που αφορούσαν εμπόριο ναρκωτικών. Μοναδικά στοιχεία εις βάρος του ήταν οι καταθέσεις πέντε μαρτύρων που είχαν δοθεί στην προδικασία. Το αίτημα που είχε υποβάλει για κλήση και εξέταση στο ακροατήριο των εν λόγω μαρτύρων δεν έγινε δεκτό στον πρώτο βαθμό αλλά μόνο στο Εφετείο. Αν και το Εφετείο κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια, προκειμένου να εξασφαλίσει την παρουσία των μαρτύρων στο ακροατήριο, αναβάλλοντας πολλές φορές την ημερομηνία συζήτησης ακόμα και προβαίνοντας σε έκδοση εντάλματος προσαγωγής, εν τέλει προχώρησε στην εκδίκαση της υπόθεσης και την καταδίκη του προσφεύγοντα, καθώς ο εντοπισμός των μαρτύρων ήταν αδύνατος. Αν και το Δικαστήριο με την εν λόγω

απόφαση έκανε δεκτή την προσφυγή³³ για παραβίαση του άρθρου 6 παρ.3 εδ.δ΄της ΕΣΔΑ), υπογράμμισε ότι κατεβλήθη η προσήκουσα επιμέλεια, δεδομένου ότι οι κρατικές αρχές εξάντλησαν όλα τα μέσα, προκειμένου να εξασφαλίσουν την εμφάνιση των μαρτύρων στο ακροατήριο.

Επίσης στην απόφαση Ferantelli and Santangelo κατά Ιταλίας της 7/8/1996, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρξε ευθύνη των κρατικών οργάνων για την αυτοκτονία μέσα στη φυλακή μάρτυρα, που είχε καταθέσει στην προδικασία. Ο G.V. είχε συλληφθεί και προφυλακιστεί για το φόνο δύο αστυνομικών σε στρατώνα της Ιταλίας. Κατά την εξέτασή του από τους αστυνομικούς είχε αποκαλύψει τα ονόματα τεσσάρων ατόμων-μεταξύ των οποίων και οι προσφεύγοντες-ως συμμετόχων στην ανωτέρω εγκληματική πράξη. Μετά την σύλληψη των ανωτέρω προσώπων και πριν τη παραπομπή τους στο ακροατήριο ο G.V. αυτοκτόνησε, χωρίς να προλάβουν οι κατηγορούμενοι να έλθουν έως τότε σε αντιπαράθεση μαζί του, με αποτέλεσμα οι ανωτέρω να παραπεμφθούν σε δίκη, βάσει κυρίως της προδικαστικής κατάθεσης του G.V. στους αστυνομικούς. Η προσφυγή των Ferantelli και Santangelo στο ΕΔΔΑ απερρίφθη. Το Δικαστήριο, αν και δέχεται ότι οι δικαστικές αρχές θα μπορούσαν στη διάρκεια των είκοσι μηνών που μεσολάβησαν μέχρι το θάνατο του G.V. να φέρουν σε αντιπαράθεση τον αποβιώσαντα με τους κατηγορούμενους, εντούτοις υπογραμμίζει ότι δεν μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνες για το μετέπειτα γεγονός του θανάτου του (παρ. 52)³⁴.

---

³³ Το Δικαστήριο έκρινε ότι η καταδικαστική απόφαση στηρίχθηκε αποκλειστικά επί τη βάσει προδικαστικών καταθέσεων μαρτύρων, με τους οποίους ο προσφεύγων δεν μπόρεσε να αντιπαρατεθεί άμεσα σε κανένα στάδιο της διαδικασίας (παρ. 25).

³⁴ Βλ. επίσης Isgro κατά Ιταλίας της 19/2/1991 παρ.32, Delta κατά Γαλλίας της 19/12/1990 παρ.37.

Εφόσον δεν διαπιστωθεί έλλειψη επιμέλειας των κρατικών οργάνων, σε ένα δεύτερο στάδιο το ΕΔΔΑ εξετάζει κατά πόσο υπήρξε κάποια αντιστάθμιση της απώλειας του δικαιώματος εξέτασης του μάρτυρα στο ακροατήριο, με την παροχή αντίστοιχης δυνατότητας εξέτασης του μάρτυρα σε οποιοδήποτε στάδιο της ποινικής διαδικασίας. Εξετάζει δηλαδή εάν, παρά τη μη εμφάνιση του μάρτυρα στο ακροατήριο, δόθηκε στον κατηγορούμενο μία επαρκής και κατάλληλη δυνατότητα (*adequate and proper opportunity*) να αντιπαρατεθεί με τον μάρτυρα κατηγορίας, θέτοντας σε αυτόν ερωτήσεις, ώστε να ελέγξει την αξιοπιστία του και να αμφισβητήσει της δηλώσεις του, είτε κατά το χρόνο λήψης της κατάθεσης είτε σε μεταγενέστερο στάδιο³⁵.

Στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ο κατηγορούμενος και ο συνήγορός του αντιμετωπίζονται ενιαία, επομένως αρκεί η δυνατότητα να δόθηκε σε έναν από τους δύο³⁶. Στην υπόθεση Doorson κατά Ολλανδίας της 26/3/1996, για παράδειγμα, για την κρίση περί ενοχής είχαν ληφθεί υπόψη οι καταθέσεις δύο μαρτύρων, οι οποίοι είχαν εξεταστεί από το συνήγορο του προσφεύγοντα στο πλαίσιο συμπληρωματικής ανάκρισης που διεξήχθη στον δεύτερο βαθμό. Το Δικαστήριο δεν δέχτηκε παραβίαση του εν λόγω δικαιώματος, με το επιχείρημα ότι αυτό ασκήθηκε μέσω του συνηγόρου του κατηγορουμένου.

---

³⁵ Βλ. σχετ. Kostovski κατά Ολλανδίας της 20/9/1989 παρ.41, Delta κατά Γαλλίας της 19/12/1990 παρ.36, Ludi κατά Ελβετίας της 15/6/1992 παρ.49, Luca κατά Ιταλίας της 27/5/2001 παρ. 40. Όπως εύστοχα παρατηρείται, αυτή η δυνατότητα θεραπείας ναυαγεί σε έννομες τάξεις (όπως οι περισσότερες της ηπειρωτικής Ευρώπης) όπου δεν προβλέπεται η ενεργός συμμετοχή του κατηγορουμένου κατά την κτήση αποδείξεων στο στάδιο της προδικασίας, *Τζαννετή Α.*, Το δικαίωμα εξέτασης μαρτύρων κατηγορίας κατά το άρθρο 6 παρ.3 εδ.δ΄ της ΕΣΔΑ, Ποιν.Χρ. ΝΗ΄, σελ. 396.

³⁶ *Τζαννετή Α.*, ό.π., σελ. 395 με παραπ. στην απόφαση kamasinski κατά Αυστρίας παρ.26, όπου έγινε δεκτό ότι η συγκατάθεση του συνηγόρου στην ανάγνωση προδικαστικής μαρτυρικής κατάθεσης καταλογίζεται στον κατηγορούμενο, ανεξαρτήτως αν αντιστοιχούσε ή όχι στην πραγματική βούληση του τελευταίου.

Την προσφυγή για παραβίαση του δικαιώματος εξέτασης έκανε δεκτή το Δικαστήριο στην υπόθεση *Hulki Gunes κατά Τουρκίας* της 19/9/2003. Ο προσφεύγων συνελήφθη στις 19/6/1992 ως ύποπτος για την συμμετοχή του σε ένοπλη επίθεση σε ένα χωριό της επαρχίας *Varto* την 14/6/1992, κατά την οποία ένας στρατιώτης σκοτώθηκε και δύο τραυματίστηκαν. Τα αστυνομικά όργανα που τον συνέλαβαν λίγες ημέρες αργότερα, τον αναγνώρισαν ως έναν από τους τρομοκράτες (μέλος του *PKK*) που έλαβαν μέρος στην επίθεση. Εναντίον του απαγγέλθηκε κατηγορία για την συμμετοχή του σε δύο ένοπλες τρομοκρατικές επιθέσεις και καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη. Τα μοναδικά στοιχεία, στα οποία το δικαστήριο βασίστηκε για την κρίση περί ενοχής, ήταν οι καταθέσεις των μαρτύρων αστυνομικών, οι οποίοι αναγνώρισαν τον προσφεύγοντα κατά την σύλληψη και αστυνομική προανάκριση. Σημειωτέον ότι το δικαστήριο που ορίστηκε αρμόδιο να εξετάσει τους μάρτυρες, επέδειξε στους εν λόγω μάρτυρες φωτογραφίες του προσφεύγοντος, από τις οποίες και τον αναγνώρισαν. Ως εκ τούτου δεν δόθηκε στον προσφεύγοντα η δυνατότητα να έλθει σε αντιπαράθεση μαζί τους. Εν τέλει ο προσφεύγων καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη, με μοναδικά σε βάρος του στοιχεία τις καταθέσεις των συγκεκριμένων μαρτύρων.

Το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι στον προσφεύγοντα δεν δόθηκε η δυνατότητα ούτε στο στάδιο της προδικασίας ούτε και στην διαδικασία στο ακροατήριο να έλθει σε αντιπαράθεση με τους μάρτυρες, τονίζοντας παράλληλα ότι οι μάρτυρες κατηγορίας έπρεπε να εξεταστούν από το δικαστήριο που δίκασε την υπόθεση, προκειμένου να σχηματίσει ίδια άποψη για την αξιοπιστία τους. Το Δικαστήριο, θεωρώντας ότι η καταδικαστική απόφαση βασίστηκε ουσιαστικά στις καταθέσεις των ως άνω μαρτύρων απεφάνθη ότι παραβιάστηκε ανεπίτρεπτα το δικαίωμα εξέτασης που κατοχυρώνει το άρθρο 6 παρ.3 εδ. δ'ΕΣΔΑ και έκανε

δεκτή την προσφυγή. Το Δικαστήριο μάλιστα υπογράμμισε ότι, αν και αντιλαμβάνεται την δυσκολία του αγώνα κατά της τρομοκρατίας, ειδικά όσον αφορά την κτήση αποδεικτικών στοιχείων και τις καταστροφικές συνέπειες που αυτή έχει για την κοινωνία, ωστόσο εκτιμά ότι οι παράγοντες αυτοί δεν μπορούν να δικαιολογήσουν τον περιορισμό σε τέτοιο βαθμό των υπερασπιστικών δικαιωμάτων οποιουδήποτε κατηγορείται για ένα ποινικό αδίκημα (παρ.96).

Ανάλογη είναι η κρίση του Δικαστηρίου και στην υπόθεση P.S. κατά Γερμανίας της 4/9/2002. Εν προκειμένω, ο προσφεύγων-καθηγητής μουσικής- κατηγορήθηκε και καταδικάστηκε σε επτά μήνες φυλάκιση με αναστολή για σεξουαλική παρενόχληση ανήλικης μαθήτριάς του κατά την διάρκεια ιδιαίτερου μαθήματός τους. Το πλημμελειοδικείο τον καταδίκασε στηριζόμενο στην κατάθεση της μητέρας –στην οποία η ανήλικη είχε εκμυστηρευτεί το συμβάν- σχετικά με την συμπεριφορά της κόρης της μετά το γεγονός και τον εν γένει χαρακτήρα της, καθώς και στην κατάθεση του αστυνομικού, ο οποίος είχε εξετάσει την ανήλικη στο αστυνομικό τμήμα, όπου προσέφυγε ο πατέρας της, προκειμένου να καταγγείλει το γεγονός την ημέρα που αυτό έλαβε χώρα. Το δικαστήριο που εξέδωσε την απόφαση, απέρριψε αίτημα του προσφεύγοντος για εξέταση της ανήλικης, καθώς σύμφωνα με την μητέρα της η ανήλικη είχε απωθήσει από την μνήμη της το περιστατικό και η υπενθύμισή του θα της δημιουργούσε ψυχικό άλγος. Επίσης απέρριψε αίτημα του προσφεύγοντος για εξέταση της ανήλικης από ειδικό ψυχολόγο, προκειμένου να αποφανθεί για την αξιοπιστία των λεγομένων της. Ο προσφεύγων άσκησε έφεση. Το εφετείο έλαβε υπόψη τα στοιχεία που προσκομίστηκαν στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο και διέταξε περαιτέρω την εξέταση της ανήλικης από ειδικό ψυχολόγο, ο οποίος και επιβεβαίωσε ως αληθείς τους ισχυρισμούς της ανήλικης. Με βάση τα στοιχεία αυτά και θεωρώντας ότι λόγω της φύσης της υπόθεσης και της

κλωνισμένης ψυχολογικής κατάστασης της ανήλικης, δεν μπορεί αυτή να εξεταστεί στο ακροατήριο, απέρριψε την έφεση του προσφεύγοντος. Ο προσφεύγων άσκησε αναίρεση στο Ακυρωτικό δικαστήριο της Στουτγάρδης, η οποία όμως επίσης απερρίφθη.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου υπογραμμίζει ότι οι αρχές της δίκαιης δίκης απαιτούν να σταθμίζονται αφενός τα δικαιώματα της υπεράσπισης και αφετέρου εκείνα των μαρτύρων ή των θυμάτων που καλούνται να εξεταστούν ως μάρτυρες, ιδίως στις περιπτώσεις που διακυβεύεται η ζωή, η ελευθερία ή η ασφάλεια των τελευταίων και εν γένει τα δικαιώματα που προστατεύονται από το άρθρο 8 της Σύμβασης (παρ.22). Παρόλα αυτά, αποδεκτά, υπό το πρίσμα του άρθρου 6 της Σύμβασης, μπορούν να θεωρηθούν μόνο εκείνα τα περιοριστικά των υπερασπιστικών δικαιωμάτων μέτρα, που είναι απολύτως απαραίτητα (παρ.23).

Το ΕΔΔΑ τονίζει ότι αν και η προστασία των ανήλικων, ιδιαίτερα σε διαδικασίες που αφορούν σεξουαλικά εγκλήματα, είναι θεμιτή και πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για τους σκοπούς του άρθρου 6, δεν θεωρεί επαρκή την αιτιολογία του δικαστηρίου όσον αφορά την απόφαση με την οποία απέρριψε το αίτημα του προσφεύγοντα για εξέταση της μάρτυρος (παρ.28). Επισημαίνει περαιτέρω, ότι σε κανένα στάδιο της διαδικασίας δεν δόθηκε η δυνατότητα στον προσφεύγοντα να εξετάσει την ανήλικη μάρτυρα και να αμφισβητήσει την αξιοπιστία της (παρ.29), ενώ υπογραμμίζει ότι η κατάθεσή της αποτέλεσε και το μοναδικό άμεσο αποδεικτικό στοιχείο, στο οποίο το δικαστήριο βάσισε κατά κύριο λόγο την καταδικαστική του απόφαση (παρ.30). Με αυτές τις σκέψεις καταλήγει ότι υπήρξε τέτοιος περιορισμός των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, ώστε παραβιάστηκε το εκ του άρθρου 6 παρ.3 εδ. δ' της Σύμβασης δικαίωμά του.

Όπως, σημειώθηκε ανωτέρω, σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, ακόμα και αν διαπιστωθεί παραβίαση του άρθρου 6 παρ.3 εδ. δ΄της ΕΣΔΑ, υπό την έννοια ότι δεν αντισταθμίστηκε η απουσία του μάρτυρα στο ακροατήριο με τη δυνατότητα εξέτασής του σε προγενέστερο στάδιο της δίκης, δεν θεωρείται ότι υπάρχει κατ' ανάγκη και παραβίαση της αρχής της δίκαιης δίκης. Το Δικαστήριο προβαίνει σε μία συνολική θεώρηση του δίκαιου ή μη χαρακτήρα της δίκης (*overall approach*), με την έννοια ότι εξετάζει κατά πόσο η όλη διαδικασία παραμένει τόσο δίκαιη, όσο απαιτεί η γενική διάταξη της παρ.1 του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, έστω και αν έχει παραβιασθεί κάποιο από τα αναφερόμενα στην παρ. 3 δικαιώματα. Η θέση αυτή του ΕΔΔΑ καταδεικνύεται από το τρίτο κριτήριο που υιοθετεί αναφορικά με τον έλεγχο της παραβίασης του δικαιώματος εξέτασης και επομένως και του δίκαιου χαρακτήρα της δίκης. Τούτο έγκειται στη διερεύνηση, αν η καταδίκη στηρίζεται αποκλειστικά ή σε αποφασιστικό βαθμό στην προδικαστική κατάθεση του μάρτυρα. Σε καταφατική απάντηση γίνεται δεκτή η παραβίαση του δικαιώματος όπως και της ως άνω αρχής³⁷.

Στην προαναφερθείσα υπόθεση *Ferantelli και Santangelo κατά Ιταλίας* της 7/8/1996, το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή, καθώς έκρινε ότι η καταδικαστική απόφαση δεν στηρίχθηκε μόνο στην προδικαστική κατάθεση του αποβιώσαντος κατά το χρόνο της ακροαματικής διαδικασίας μάρτυρα, αλλά και σε άλλα στοιχεία, όπως ομολογίες των κατηγορουμένων και έλλειψη πειστικού άλλοθι (παρ.52).

Επίσης, στην υπόθεση *Asch κατά Αυστρίας* της 26/4/1991, το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή, καθώς έκρινε ότι η καταδίκη του προσφεύγοντος δεν βασίστηκε αποκλειστικά και μόνο στην προδικαστική κατάθεση του θύματος και συμβίας του προσφεύγοντα,

---

³⁷ Βλ. σχετ. *Luca κατά Ιταλίας* της 27/5/2001 παρ.40, *P.S. κατά Γερμανίας* της 4/9/2002 παρ.24, *Saidi κατά Γαλλίας* της 20/9/1993 παρ.43-44.

αλλά και στην επ' ακροατηρίω κατάθεση του αστυνομικού, στον οποίο προδικαστικά είχε καταθέσει το θύμα και ο προσφεύγων, σε δύο ιατρικά πιστοποιητικά και σε άλλα στοιχεία του φακέλου του θύματος (παρ.30).

Χαρακτηριστική για την εφαρμογή των τριών κριτηρίων που έχει θέσει το ΕΔΔΑ για τον έλεγχο της παραβίασης ή μη του δικαιώματος εξέτασης του κατηγορουμένου κατά το άρθρο 6 παρ.3 εδ. δ΄ της ΕΣΔΑ, είναι η απόφαση Isgro κατά Ιταλίας της 19/2/2001. Στην συγκεκριμένη υπόθεση ο προσφεύγων κατηγορήθηκε για την απαγωγή και το θάνατο ενός νεαρού άντρα από τον D., ο οποίος προσέφυγε στις αρχές και ισχυρίστηκε ότι ο κατηγορούμενος του είχε ζητήσει να τον βοηθήσει στην απαγωγή. Ο προσφεύγων συνελήφθη και εξετάστηκε κατ' αντιπαράσταση με τον D. ενώπιον του ανακριτή. Στην εξέτασή του αυτή αρνήθηκε τις κατηγορίες και ισχυρίστηκε ακριβώς το αντίθετο, ότι δηλ. ο D. είχε διαπράξει τις εγκληματικές πράξεις και ότι επειδή ο προσφεύγων του είχε αρνηθεί την βοήθεια, που του είχε ζητήσει, τον κατηγορήσει στην αστυνομία για λόγους εκδίκησης. Ο Isgro παραπέμφθηκε σε δίκη και υπέβαλε αίτημα να κληθεί ο D. να καταθέσει ως μάρτυρας. Το αίτημα του έγινε δεκτό, όμως ο εντοπισμός του D. στάθηκε αδύνατος. Το δικαστήριο εξέτασε περαιτέρω ως μάρτυρα τη σύζυγο του κατηγορουμένου, η κατάθεση της οποίας όμως δεν στάθηκε αρκετή για την αντίκρουση της κατηγορίας και ο προσφεύγων καταδικάστηκε σε τριάντα χρόνια κάθειρξη. Ο προσφεύγων άσκησε έφεση, υπέβαλε δε και ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου αίτημα να κληθεί και εξετασθεί ως μάρτυρας ο D. Το εφετείο ανέβαλε την εκδίκαση της υπόθεσης, προκειμένου να προσέλθει ο μάρτυρας, ο οποίος όμως δεν κατέστη και πάλι δυνατό να εντοπιστεί. Έτσι το Εφετείο καταδίκασε και πάλι τον κατηγορούμενο, μειώνοντας όμως την ποινή που πρωτοδίκως του είχε επιβληθεί. Το ΕΔΔΑ απέρριψε την προσφυγή για παραβίαση του άρθρου 6 παρ.3 εδ. δ΄ της ΕΣΔΑ, προβαίνοντας στις εξής παραδοχές:

α) Έκρινε ότι οι κρατικές αρχές κατέβαλαν κάθε προσπάθεια, προκειμένου να εξασφαλιστεί η παρουσία του μάρτυρα D. στο ακροατήριο. Όμως, παρά τις προσπάθειες, ο εντοπισμός του μάρτυρα στάθηκε αδύνατος, γεγονός που δεν μπορεί να στοιχειοθετήσει αμέλεια των κρατικών αρχών (παρ.32).

β) Δέχτηκε ότι αντισταθμίστηκε το δικαίωμα εξέτασης του κατηγορουμένου, παρά την απουσία του μάρτυρα στην ακροαματική διαδικασία, αφού δόθηκε στον κατηγορούμενο η δυνατότητα να αντιπαρατεθεί μαζί του στο στάδιο της ανάκρισης, έστω και χωρίς την παρουσία του δικηγόρου του. Εξάλλου, η ταυτότητα του μάρτυρα ήταν γνωστή στον κατηγορούμενο, στον δικηγόρο του και στον ανακριτή καθ' όλη τη διάρκεια της δίκης (παρ.35 εδ.β' και γ').

γ) Διαπίστωσε ότι η καταδίκη του προσφεύγοντος δεν βασίστηκε μόνο στις προανακριτικές δηλώσεις του D., αλλά και στην κατάθεση της συζύγου του και τις δηλώσεις του ιδίου ενώπιον του ανακριτή και του δικαστηρίου (παρ.35 εδ.3).

Εξετάζοντας τα στάδια ελέγχου και τα κριτήρια που το ΕΔΔΑ έχει θέσει για την διάγνωση παραβίασης ή μη του άρθρου 6 παρ.3 εδ .δ' της ΕΣΔΑ, παρατηρούμε ότι σε αυτά δεν συμπεριλαμβάνεται η εναντίωση του κατηγορουμένου στην ανάγνωση της προδικαστικής κατάθεσης. Η απαίτηση του ΕΔΔΑ να έχει εξαντλήσει ο προσφεύγων τα εθνικά ένδικα μέσα, συνδέεται με τον κατ' άρθρο 35 της Σύμβασης όρο του παραδεκτού της προσφυγής και δεν συνεπάγεται ότι αντίστοιχη προϋπόθεση τίθεται στο πλαίσιο κάθε εσωτερικής έννομης τάξης για την παραγωγή δικονομικών συνεπειών από την παραβίαση του άρθρου 6 παρ.3 εδ .δ' της ΕΣΔΑ. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, το άρθρο 35 της Σύμβασης δεν περιορίζεται στην απαίτηση προσφυγής ενώπιον των αρμοδίων εθνικών δικαστικών αρχών και άσκησης των προβλεπόμενων ενδίκων μέσων, αλλά υποχρεώνει τον προσφεύγοντα να

έχει επικαλεστεί τις αιτιάσεις που πρόκειται να προβάλλει στο Δικαστήριο του Στρασβούργου και ενώπιον των εθνικών δικαστικών αρχών, με τους τύπους και τις προθεσμίες που θέτει το εθνικό δίκαιο. Δέχεται όμως, ότι η εφαρμογή του άρθρου 35 θα πρέπει να γίνεται με κάποια ελαστικότητα και χωρίς υπερβολικό φορμαλισμό, δεν απαιτεί δηλ. η επίκληση των αιτιάσεων ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων να γίνεται με δικονομικά συγκεκριμένο και νομικά δεσμευτικό τύπο, ούτε και σε όλους τους βαθμούς δικαιοδοσίας³⁸.

Πέραν όμως του ζητήματος του παραδεκτού της προσφυγής, ενδιαφέρον παρουσιάζει η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το εάν η έλλειψη εναντίωσης από τον κατηγορούμενο -ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων- στην ανάγνωση προδικαστικών καταθέσεων που ελήφθησαν, χωρίς να του έχει δοθεί η δυνατότητα να αντιπαρατεθεί με τους μάρτυρες, μπορεί να θεωρηθεί ως παραίτηση από το παρεχόμενο σε αυτόν δικαίωμα εξέτασης.

Στην υπόθεση Pullar κατά Ην. Βασιλείου της 10/6/1996, το Δικαστήριο λαμβάνοντας υπόψη ότι κατά το Σκωτικό δίκαιο οι έγγραφες μαρτυρικές καταθέσεις μπορούν να ληφθούν υπόψη από το Εφετείο, μόνο εφόσον το περιεχόμενό τους δεν αμφισβητείται από τα μέρη, απέρριψε την προσφυγή με το σκεπτικό ότι ο προσφεύγων, αν και είχε τη δυνατότητα να αντιδράσει με πολλούς τρόπους, είτε να εναντιωθεί στην αξιοποίηση της μαρτυρικής κατάθεσης από το δευτεροβάθμιο δικαστήριο, είτε να ζητήσει να εμφανιστεί ο μάρτυρας εκεί, είτε να ζητήσει να εξεταστεί από εισηγητή εκτός δικαστηρίου αλλά παρουσία του κατηγορούμενου, δεν το έκανε, παραιτούμενος έτσι των σχετικών δικαιωμάτων του. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα να μην μπορεί να ισχυριστεί ενώπιον του ΕΔΔΑ ότι στερήθηκε το δικαίωμα που κατοχυρώνει το άρθρο 6 παρ.3 εδ. δ΄ της ΕΣΔΑ (παρ.46).

---

³⁸ Βλ. σχ. απόφαση Saidi κατά Γαλλίας της 20/9/1993.

Επίσης στην υπόθεση Solakov κατά FYROM της 31/1/2002, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν παραβιάστηκε το κατά το άρθρο 6 παρ.3 εδ. δ΄ της ΕΣΔΑ δικαίωμα του προσφεύγοντος από την λήψη υπόψη από το εθνικό δικαστήριο καταθέσεων μαρτύρων που δόθηκαν στο εξωτερικό, αφού ο συνήγορος του προσφεύγοντος, αν και κλήθηκε προς τούτο, αποφάσισε να μην παραστεί κατά την εξέτασή τους. Επιπλέον δεν προέβαλε καμία αντίρρηση σχετικά με τις εν λόγω καταθέσεις ενώπιον τόσο του πρωτοβαθμίου όσο και του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου (παρ. 59-61).

Ωστόσο, όσον αφορά το συγκεκριμένο ζήτημα, η νομολογία του ΕΔΔΑ διαφοροποιήθηκε στην πορεία. Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση Craxi κατά Ιταλίας της 5/12/2002. Ο γνωστός Ιταλός πολιτικός Benedetto Craxi, ο οποίος είχε διατελέσει και Πρωθυπουργός της Ιταλίας, κατηγορείτο για παράνομη χρηματοδότηση πολιτικών κομμάτων και διαφθορά. Στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο καταδικάστηκε επί τη βάσει προδικαστικών καταθέσεων τριών συγκατηγορουμένων του, οι οποίοι στο ακροατήριο άσκησαν το δικαίωμα σιωπής και ενός άλλου μάρτυρα, ο οποίος στη συνέχεια απεβίωσε. Ο προσφεύγων- στον οποίο δεν δόθηκε η δυνατότητα να εξετάσει τους μάρτυρες σε κανένα στάδιο της διαδικασίας-δεν εναντιώθηκε στην ανάγνωση των ως άνω προδικαστικών καταθέσεων στον πρώτο βαθμό, αλλά μόνο ενώπιον του δευτεροβάθμιου και του ακυρωτικού δικαστηρίου. Το ΕΔΔΑ έκανε δεκτή την προσφυγή του, τονίζοντας ότι η μη υποβολή ένστασης στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως παραίτηση από το δικαίωμα του άρθρου 6 παρ.3 εδ. δ΄ της ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ, σύμφωνα με την νεότερη νομολογία του, δέχεται ότι η παράλειψη εναντίωσης του κατηγορουμένου για οποιονδήποτε λόγο, δεν συνιστά και παραίτηση από το δικαίωμα εξέτασης, αλλά πως για να υπάρχει παραίτηση του κατηγορουμένου από τα υπερασπιστικά

δικαιώματα που του αναγνωρίζονται από την ΕΣΔΑ, θα πρέπει αυτή να έχει δηλωθεί ρητά³⁹.

1.2.Υπό το πρίσμα του ΚΠΔ

1.2.1. Νομοθετική κατοχύρωση

Από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 333, 357 παρ.3 και 4, και 358 ΚΠΔ, προκύπτει ότι, κατά την κύρια διαδικασία, το δικαστήριο υποχρεούται να παράσχει στον κατηγορούμενο τη δυνατότητα να εξετάσει τους μάρτυρες που είναι παρόντες στην ακροαματική διαδικασία. Η μη τήρηση των ανωτέρω διατάξεων συνεπάγεται απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας κατά το άρθρο 170 παρ.2 ΚΠΔ.

Την προστασία του εν λόγω δικαιώματος διασφαλίζουν επίσης οι διατάξεις των άρθρων 328, 354 και 360 ΚΠΔ. Ειδικότερα, με τις ρυθμίσεις των άρθρων 328 και 354 ΚΠΔ ο νομοθέτης αντιμετωπίζει το ζήτημα της εξέτασης εκείνων των μαρτύρων, οι οποίοι δεν εξετάστηκαν κατά το στάδιο της προδικασίας και η εμφάνισή τους στο ακροατήριο είναι αδύνατη ή ιδιαιτέρως δυσχερής. Ως απαραίτητη προϋπόθεση για την κτήση του αποδεικτικού αυτού μέσου, τίθεται η σχετική ενημέρωση του κατηγορουμένου και των λοιπών διαδίκων, για τον τόπο και το χρόνο διενέργειας της εξέτασης αυτής. Με τον τρόπο αυτό παρέχεται η δυνατότητα στον κατηγορούμενο να ασκήσει τα νόμιμα δικαιώματά του, εν προκειμένω η δυνατότητα της άμεσης υποβολής ερωτήσεων προς τον μάρτυρα. Επομένως, εάν ο κατηγορούμενος δεν παραστεί κατά την

---

³⁹ Στην απόφαση Hülki Gunes κατά Τουρκίας της 19/9/2003 (παρ.95) το Δικαστήριο τονίζει ότι «[...] η παραίτηση από δικαίωμα που εγγυάται η σύμβαση – στο βαθμό που τέτοια παραίτηση είναι επιτρεπτή-πρέπει να προκύπτει κατά τρόπο αναμφίβολο».

διενέργεια της εξέτασης του μάρτυρα λόγω μη κλήσης του, η ανάγνωση αυτής και η αποδεικτική αξιοποίησή της θεμελιώνει παραβίαση του υπερασπιστικού δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ.3 εδ. δ΄ της ΕΣΔΑ⁴⁰.

Οι ανωτέρω διατάξεις, όπως προαναφέρθηκε, διασφαλίζουν την τήρηση των αρχών της αμεσότητας, της κατ' αντιδικία διεξαγωγής της δίκης και της ισότητας των όπλων, κατοχυρώνοντας το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες. Αν και η κλήση και εμφάνιση του μάρτυρα στο ακροατήριο είναι ο κανόνας, εξαίρεση εισάγει η διάταξη του άρθρου 365 ΚΠΔ, η οποία επιτρέπει την αποδεικτική αξιοποίηση μαρτυρικών καταθέσεων που λήφθηκαν κατά την προδικασία. Η εν λόγω διάταξη, δεδομένου ότι πλήττει τις ανωτέρω αρχές που διέπουν την κύρια διαδικασία και γεννά κρίσιμα ζητήματα εφαρμογής σχετικά με το εδώ εξεταζόμενο υπερασπιστικό δικαίωμα του κατηγορουμένου, αποτελεί αντικείμενο ειδικότερης ενασχόλησης.

1.2.2. Η ρύθμιση του άρθρου 365 Κ.Π.Δ.

Η διάταξη του άρθρου 365 παρ.1 Κ.Π.Δ ορίζει ότι: «Στις περιπτώσεις που είναι αδύνατη η εμφάνιση ενός μάρτυρα στο ακροατήριο εξαιτίας θανάτου, γήρατος, μακράς και σοβαρής ασθένειας, διαμονής στο εξωτερικό ή άλλου εξαιρετικά σοβαρού κωλύματος (αρθρ.219 παρ.2) ή σε όσες άλλες περιπτώσεις ορίζει ο νόμος, διαβάζεται στο ακροατήριο, αν υποβληθεί αίτηση, η ένορκη κατάθεσή του που δόθηκε στην προδικασία, διαφορετικά ακυρώνεται η διαδικασία. Στις παραπάνω περιπτώσεις μπορεί το δικαστήριο να διατάζει όσα ορίζονται στο άρθρο 354⁴¹».

---

⁴⁰ Τσόλκα Ο., ό.π., σελ. 88.

⁴¹ Η διάταξη αυτή έχει ως εξής: « Αν κάποιος μάρτυρας δεν εξετάστηκε καθόλου κατά την προδικασία και δεν είναι δυνατό ή είναι πολύ δύσκολο να εμφανιστεί, το δικαστήριο μπορεί να αναθέσει σε ένα από τα μέλη του ή σε άλλο δικαστή την εξέταση

Ρυθμιστικό, λοιπόν, αντικείμενο της ανωτέρω διάταξης είναι η δυνατότητα ανάγνωσης της έκθεσης εξέτασης απόντων μαρτύρων, που δόθηκαν στην προδικασία της ίδιας υπόθεσης. Σύμφωνα με το γράμμα της διάταξης, αν υποβληθεί αίτηση από τον κατηγορούμενο ή τον εισαγγελέα⁴², για την ανάγνωση ένορκης κατάθεσης της προδικασίας, λόγω της αδυναμίας του μάρτυρα να εμφανιστεί στο δικαστήριο και το δικαστήριο απορρίψει το αίτημα ή δεν απαντήσει επ' αυτού, «ακυρώνεται η διαδικασία», απαγγέλλεται δηλ. απόλυτη ακυρότητα κατ' άρθρο 170 παρ 1 δ' και ιδρύεται ο αναιρετικός λόγος του άρθρου 510 παρ.1 Α⁴³.

Στη διάταξη ρυθμίζεται ρητά η περίπτωση κατά την οποία, ο κατηγορούμενος ή ο εισαγγελέας υποβάλλουν αίτηση ανάγνωσης προδικαστικής εξέτασης μάρτυρα, και παρά την συνδρομή των όρων εφαρμογής του άρθρου, η προδικαστική εξέταση δεν αναγιγνώσκεται ή το δικαστήριο δεν απαντά στο αίτημα, καθιστώντας απόλυτα άκυρη την διαδικασία. Το ερώτημα που ανακύπτει εδώ είναι, τι γίνεται στις περιπτώσεις που η ένορκη εξέταση απόντος μάρτυρα αναγιγνώσκεται στο δικαστήριο, ελλείψει συνδρομής εφαρμογής των όρων του άρθρου και παρά την εναντίωση του κατηγορουμένου. Στο ζήτημα αυτό θα επανέλθουμε κατωτέρω στο οικείο κεφάλαιο, όπου θα εξετάσουμε την θέση της νομολογίας μας.

Σύμφωνα με τα όσα αναπτύχθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, καθίσταται προφανές ότι η κλήτευση και η εμφάνιση του μάρτυρα στο ακροατήριο αποτελεί τον κανόνα, προκειμένου να μπορέσει ο

του μάρτυρα στον τόπο όπου διαμένει ή και στο σπίτι του αν διαμένει στην έδρα του δικαστηρίου. Στην εξέταση αυτή, που μπορεί να γίνει και με διακοπή της δίκης (αρθρ.353 παρ.4), εφαρμόζονται όσα ορίζει το άρθρο 328. Η κατάθεση του μάρτυρα διαβάζεται στο ακροατήριο διαφορετικά ακυρώνεται η διαδικασία».

⁴² ΑΠ 1348/2003, Ποιν.Λογ. 2003, σελ. 1517, ΑΠ 1566/2003, Ποιν.Λογ. 2003, σελ. 1699.

⁴³ *Μαργαρίτη Μ.*, Ερμηνεία Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, Αθήνα 2008, σελ.769-770.

κατηγορούμενος να ασκήσει το δικαίωμα ακρόασης και τα επιμέρους δικαιώματα που απορρέουν από αυτό. Η διάταξη της παρ.1 του άρθρου 365 Κ.Π.Δ. αποτελεί την εξαίρεση, καθώς κάμπει την αρχή της αμεσότητας που πρέπει να διέπει την κύρια- ακροαματική- διαδικασία. Επιτρέποντας την ανάγνωση των μαρτυρικών καταθέσεων που έχουν ληφθεί ενόρκως στην προδικασία, στερεί από το δικαστή την προσωπική εντύπωση που θα αποκόμιζε από την επ' ακροατηρίω κατάθεση του μάρτυρα (την προθυμία ή απροθυμία του να απαντήσει, τις αντιδράσεις του κλπ), αλλά και από τον κατηγορούμενο να έλθει σε ευθεία αντιπαράθεση μαζί του.

Περαιτέρω όμως, επιτρέπει να συμπεριληφθεί το αποδεικτικό υλικό, που συγκεντρώθηκε κατά την προδικασία, στο αποδεικτικό υλικό της ακροαματικής διαδικασίας, στο οποίο αποκλειστικά και μόνο πρέπει να βασίζεται η κρίση περί ενοχής. Το ανακριτικό αποδεικτικό υλικό και το αποδεικτικό υλικό της ακροαματικής διαδικασίας, εξυπηρετούν δύο διαφορετικούς σκοπούς. Το πρώτο συλλέγεται στην προδικασία με σκοπό την βεβαίωση της πράξης πρωτίστως και την απόφαση για την παραπομπή ή μη του κατηγορουμένου στο ακροατήριο⁴⁴ και το δεύτερο συλλέγεται από τον δικαστή που δικάζει την υπόθεση κατά την διαδικασία στο ακροατήριο, προκειμένου να διαμορφώσει κρίση περί της ενοχής.

Ωστόσο υπάρχει διάκριση μεταξύ προσωπικών και πραγματικών αποδεικτικών μέσων. Τα τελευταία εισφέρονται στην ποινική δίκη και αξιολογούνται, εφόσον έχουν κτηθεί νόμιμα και ο κατηγορούμενος είχε τη δυνατότητα να τα αντικρούσει είτε στην προδικασία είτε στην κυρία διαδικασία. Κατά τούτο, η αρχή της αμεσότητας δεν έχει το ίδιο περιεχόμενο και για τα δύο είδη απόδειξης, αντικειμενική και προσωπική, λόγω της διαφορετικής υπόστασής τους. Ως αποτέλεσμα, η

---

⁴⁴ Βλ. άρθρο 239 παρ.1 ΚΠΔ

εφαρμογή του δικαιώματος ακρόασης παραλλάσσει ανάλογα με το κάθε είδος απόδειξης. Ειδικότερα, επί των αντικειμενικών αποδεικτικών μέσων το δικαίωμα ακρόασης ασκείται το ίδιο αποτελεσματικά, με την δυνατότητα υποβολής παρατηρήσεων, είτε αμέσως π.χ. στον τόπο αυτοψίας σύμφωνα με το άρθρο 97 Κ.Π.Δ., είτε εμμέσως επί της αναγνωσθείσας στην ακροαματική διαδικασία έκθεσης αυτοψίας. Αντιθέτως, στην προσωπική απόδειξη, το δικαίωμα ακρόασης ασκείται τόσο με την υποβολή παρατηρήσεων όσο και με την υποβολή ερωτήσεων, η οποία είναι νοητή μόνο στο πλαίσιο της άμεσης απόδειξης. Στην προσωπική απόδειξη, λοιπόν, το δικαίωμα ακρόασης ασκείται αποτελεσματικά μόνο αμέσως, δηλ. με την άμεση αντιπαράθεση του κατηγορουμένου με τον μάρτυρα⁴⁵. Συνάγεται επομένως, ότι όσον αφορά τα προσωπικά αποδεικτικά μέσα, το υλικό της προανακριτικής διαδικασίας δεν μπορεί να θεωρηθεί «εκ προκαταβολής τμήμα» της ακροαματικής διαδικασίας, υποκαθιστώντας την αυτοπρόσωπη μαρτυρική κατάθεση⁴⁶.

Η άποψη εξάλλου⁴⁷, ότι η εν λόγω διάταξη θίγει μόνο το δικαίωμα του κατηγορουμένου να υποβάλλει ερωτήσεις στους μάρτυρες, ενώ διατηρείται ανέπαφο το δικαίωμά του να υποβάλει παρατηρήσεις επί των μαρτυρικών καταθέσεων βάσει του άρθρου 358 ΚΠΔ, με συνέπεια να μην τίθεται ζήτημα παραβίασης του δικαιώματος εξέτασης, όπως αυτό κατοχυρώνεται στη διάταξη του άρθρου 6 παρ.3 εδ.δ' της ΕΣΔΑ, δεν μπορεί να θεωρηθεί ορθή. Τα δύο επιμέρους δικαιώματα, στα οποία συνίσταται το εν λόγω δικαίωμα, δηλαδή αφενός το δικαίωμα υποβολής ερωτήσεων και αφετέρου το δικαίωμα αμφισβήτησης των μαρτυρικών

---

⁴⁵ Τριανταφύλλου Γ., όπ., σελ. 415-416.

⁴⁶ Τριανταφύλλου Γ., Αρχή της Αμεσότητας και Προσωπική απόδειξη, Ποιν.Χρ. ΝΕ', σελ. 408-409.

⁴⁷ Βλ. την ανωτέρω άποψη στην ΑΠ 242/2006, Ποιν.Χρ. ΝΣΤ', σελ. 807-808.

καταθέσεων και ελέγχου της αξιοπιστίας του μάρτυρα, είναι δικαιώματα αυτοτελή και διακριτά μεταξύ τους και δεν αλληλοσυμπληρώνονται⁴⁸.

Καθίσταται πρόδηλη επομένως, η σημασία της παρουσίας του μάρτυρα στο ακροατήριο, η οποία θα πρέπει να είναι ο κανόνας, η καταφυγή δε στην διάταξη του άρθρου 365 Κ.Π.Δ., ως διάσπαση της αρχή της αμεσότητας, θα πρέπει να αποτελεί το *ultimum refugium*, όταν δηλ. η εμφάνιση του μάρτυρα είναι πράγματι ανέφικτη. Στην περίπτωση αυτή το δικαίωμα εξέτασης του κατηγορουμένου δεν παραβιάζεται, αφού η αποδοχή παραβίασης του προϋποθέτει την δυνατότητα αυτοπρόσωπης παρουσίας του μάρτυρα στο ακροατήριο. Σύμφωνα και με το ΕΔΔΑ, η λήψη υπόψη προδικαστικών καταθέσεων είναι επιτρεπτή, όταν η εμφάνιση του μάρτυρα στο ακροατήριο είναι πραγματικά ανέφικτη, και δεν συνιστά άνευ ετέρου παραβίαση του δικαιώματος εξέτασης. Η καταδικαστική απόφαση όμως δεν μπορεί να στηριχθεί αποκλειστικά ή σε αποφασιστικό βαθμό σε αυτό το αποδεικτικό μέσο.

Αντίθετα, στις περιπτώσεις που η εμφάνιση του μάρτυρα δεν είναι πραγματικά ανέφικτη και οι αρχές δεν έδειξαν την απαιτούμενη επιμέλεια, όπως αξιώνει το ΕΔΔΑ, προκειμένου να εξασφαλίσουν την παρουσία του μάρτυρα στο ακροατήριο, η ανάγνωση των προδικαστικών καταθέσεων, θα πρέπει να είναι ανεπίτρεπτη και να συνεπάγεται απόλυτη ακυρότητα.

Σχετική με την ως άνω προβληματική είναι και η διάταξη του άρθρου 357 παρ.4 Κ.Π.Δ., στην οποία προβλέπεται η ανάγνωση περικοπών από την κατάθεση, που έδωσε στην προδικασία, παρών στο ακροατήριο μάρτυρας. Η ανάγνωση των περικοπών αυτών επιτρέπεται κατ' εξαίρεση του προβλεπόμενου στην ίδια διάταξη κανόνα, ότι δεν διαβάζεται η προδικαστική εξέταση μάρτυρα που εξετάζεται στο ακροατήριο. Σκοπός της εν λόγω εξαίρεσης είναι, είτε η υποβοήθηση της

---

⁴⁸ Τσόλκα Ο., ό.π., σελ. 87.

μνήμης του μάρτυρα είτε η επισήμανση αντιφάσεων μεταξύ της προδικαστικής κατάθεσής του και αυτής στο ακροατήριο. Η παραβίαση της διάταξης αυτής είναι συχνή στη νομολογιακή πρακτική και αποκτά ιδιαίτερη σημασία ενόψει της νομολογίας του Ακυρωτικού μας, σύμφωνα με την οποία, οι προφορικοποιούμενες περικοπές των προδικαστικών καταθέσεων μπορούν να ληφθούν υπόψη από το δικαστήριο κατά τον σχηματισμό της κρίσης του⁴⁹. Ορθότερη, πάντως φαίνεται η άποψη, ότι η ανάγνωση περικοπών δεν μπορεί να αξιοποιηθεί για τον σχηματισμό της κρίσης περί ενοχής, αλλά μόνο για την εκτίμηση της αξιοπιστίας του μάρτυρα⁵⁰.

1.2.3. Η εξέλιξη της ημεδαπής νομολογίας

Όπως προαναφέρθηκε, το άρθρο 365 Κ.Π.Δ. εισάγει εξαίρεση στην αρχή της αμεσότητας που πρέπει να διέπει την αποδεικτική διαδικασία, επιτρέποντας την ανάγνωση ενόρκων καταθέσεων μαρτύρων, των οποίων η εμφάνιση στο ακροατήριο είναι αδύνατη, για τους λόγους που αναφέρονται σε αυτό. Με την διάταξη αυτή ο νομοθέτης επιτρέπει την ανάγνωση των προδικαστικών εκθέσεων όχι μόνο στις περιπτώσεις απόλυτης αλλά και σχετικής αδυναμίας εμφάνισης του μάρτυρα στο ακροατήριο, η οποία ενδέχεται να είναι και προσωρινή. Ειδικότερα, προέβλεψε ότι η ανάγνωση επιτρέπεται και όταν η αδυναμία οφείλεται π.χ. σε διαμονή στο εξωτερικό ή «άλλο σοβαρό κώλυμα». Με την αόριστη αυτή έννοια παρέχεται στον εφαρμοστή ευρύτατο περιθώριο κρίσης, με αντίστοιχους βεβαίως κινδύνους για την τήρηση της αρχής της αμεσότητας και των υπερασπιστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου.

---

⁴⁹ Κονταξή Κ. Α., Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, , 2006, τόμος Β', σελ. 2296.

⁵⁰ Τριανταφύλλου Ν. Γεωργίου, ό.π., σελ. 400-404.

Η διάταξη προβλέπει ακυρότητα μόνο στην περίπτωση που παρά την συνδρομή των προϋποθέσεων εφαρμογής του άρθρου (αδύνατη εμφάνιση μάρτυρα, αίτηση κατηγορουμένου ή εισαγγελία), δεν αναγνωστεί στο ακροατήριο η εκ της προδικασίας ένορκη κατάθεση μάρτυρα που δεν προσήλθε στην ακροαματική διαδικασία. Ελλείψει λοιπόν ρητής πρόβλεψης δικονομικής κύρωσης στην περίπτωση που αναγνωσθεί η προδικαστική κατάθεση χωρίς να συντρέχουν οι όροι εφαρμογής του, τα ελληνικά δικαστήρια -προκειμένου να αποφεύγονται οι αναβολές λόγω μη εμφάνισης του μάρτυρα και χάριν της ταχείας απονομής της δικαιοσύνης-, προέβησαν σε ευρεία εφαρμογή της διάταξης αυτής, ακόμα και χωρίς ουσιαστικό έλεγχο της συνδρομής των προϋποθέσεων εφαρμογής της.

Η πρακτική αυτή ευνοήθηκε από την πάγια θέση του Ακυρωτικού μας, το οποίο αναγνώριζε δυνατότητα ανάγνωσης των προδικαστικών καταθέσεων, ακόμα και όταν δεν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις εφαρμογής που θέτει η διάταξη της παρ.1 του άρθρου 365 Κ.Π.Δ. Εξάλλου, πάγια θέση της ελληνικής νομολογίας ήταν, ότι δεν απαιτείται η έκδοση παρεμπίπτουσας απόφασης που να αποφαίνεται για τη συνδρομή των προϋποθέσεων του άρθρου 365 παρ.1 Κ.Π.Δ. και το επιτρεπτό της ανάγνωσης της κατάθεσης. Η υιοθέτησή της ενισχύθηκε και από συναφή άποψη της νομολογίας του Αρείου Πάγου ότι η παράλειψη αιτιολόγησης δεν δημιουργεί ακυρότητα ούτε στοιχειοθετεί προβλεπόμενο λόγο αναίρεσης⁵¹. Περαιτέρω, η σταθερή θέση του Αρείου Πάγου, σύμφωνα με την οποία η συνδρομή ή μη του εφικτού της εμφάνισης του μάρτυρα απόκειται στην ανέλεγκτη κρίση του δικαστηρίου της ουσίας,

---

⁵¹ Βλ. ενδεικτικά. ΑΠ 518/83, Ποιν.Χρ. ΛΓ', σελ. 842, ΑΠ 1212/89, Ποιν.Χρ. 1990, σελ. 526.

επιβεβαιώνει την σαφώς επιδοκιμαστική στάση του σχετικά με την ανάγνωση των ενόρκων προδικαστικών καταθέσεων⁵².

Η θέση αυτή της νομολογίας επικρίθηκε έντονα από μεγάλο μέρος της ελληνικής θεωρίας, λόγω της παραβίασης του δικαιώματος ακρόασης του κατηγορουμένου, αλλά και των άλλων διαδίκων, στην οποία οδηγεί. Συγκεκριμένα ο *M. Μαργαρίτης*, σε παρατηρήσεις του επί της ΑΠ 515/1994 απόφασης, με την οποία κρίθηκε ότι δεν ιδρύεται λόγος αναιρέσεως από την αυτεπάγγελτη ανάγνωση προδικαστικής κατάθεσης παρά τη μη συνδρομή νόμιμης περίπτωσης, τονίζει ότι η ανάγνωση προδικαστικής κατάθεσης σε κάθε περίπτωση απουσίας του μάρτυρα παραβιάζει κατάφωρα τις αρχές: της προφορικότητας (αφού δεν υπάρχει ζωντανή επικοινωνία δικαστηρίου-μάρτυρα), της αμεσότητας (αφού δεν εξασφαλίζεται προσωπική επαφή κρίνοντος και αποδεικτικού υλικού) και της κατ' αντιδικία διεξαγωγής της δίκης (ενόψει του ότι οι διάδικοι δεν συμμετέχουν ουσιαστικά στην εξέταση του υπό κρίση αποδεικτικού μέσου). Στο μέτρο δε που η προφορικότητα αποτελεί στοιχείο της δημοσιότητας, η παραβίαση της πρώτης συνιστά λόγο αναίρεσης κατ' άρθρο 510 παρ.1 περ. Γ'ΚΠΔ, ενώ η παραβίαση της κατ' αντιδικία διεξαγωγής της δίκης, στο βαθμό που στερεί από τον κατηγορούμενο το δικαίωμα υποβολής ερωτήσεων απευθείας στο μάρτυρα κατ' άρθρο 357 παρ.3 ΚΠΔ, προκαλεί απόλυτη ακυρότητα κατ' άρθρο 171 παρ.1 εδ. δ' ΚΠΔ και επομένως συνιστά λόγο αναίρεσης κατ' άρθρο 510 παρ.1 περ. Α' ΚΠΔ⁵³.

Την ίδια άποψη εκφράζει και ο *A. Καρράς*, στις παρατηρήσεις του επί της ΑΠ 518/1983⁵⁴, με την οποία κρίθηκε ότι: «*Η ανάγνωση επ' ακροατηρίου της εν τη προδικασία ληφθείσης ενόρκου καταθέσεως*

⁵² Βλ. ενδεικτικά. ΑΠ 5/1963, Ποιν.Χρ. 1963, σελ. 160, ΑΠ 725/75, Ποιν.Χρ. ΚΣΤ', σελ. 146, ΑΠ 302/88, Ποιν.Χρ. ΛΗ', σελ. 528.

⁵³ ΑΠ 515/1994, Υπεράσπιση 1994, σελ. 1045-1047.

⁵⁴ ΑΠ 518/1983, Ποιν. Χρ. ΛΓ', σελ. 842-844.

μάρτυρος, άνευ βεβαιώσεως περί του κατ' άρθρ. 365 ΚΠΔ ανέφικτου της εμφανίσεώς του και παρά την εναντίωση του κατηγορουμένου δεν συνεπάγεται ακυρότητα της διαδικασίας». Περαιτέρω δε αναφέρεται και στην σχέση του άρθρου 365 παρ.1 με το άρθρο 219 παρ.2 ΚΠΔ, με το οποίο παρέχεται στους διαδίκους το δικαίωμα - ως εξαίρεση στον κανόνα του άρθρου 97 παρ.1 ΚΠΔ- να παρίστανται κατά την εξέταση των μαρτύρων στην προδικασία.

Σύμφωνα με την παρ.2 του εν λόγω άρθρου, επιβάλλεται η κατ' αντιδικία εξέταση των μαρτύρων στην προδικασία, όταν κατά την τακτική ανάκριση προβλέπεται ότι η εμφάνιση του μάρτυρα στο ακροατήριο θα είναι αδύνατη ή πολύ δύσκολη. Η κλήτευση και παρουσία των διαδίκων στις περιπτώσεις αυτές, κατ' απόκλιση της αρχής της μυστικότητας και της έλλειψης αντιδικίας που χαρακτηρίζουν την προδικασία, έχει σκοπό την διασφάλιση των δικαιωμάτων των διαδίκων, που πιθανώς θα στερηθούν στο ακροατήριο λόγω της αδυναμίας του μάρτυρα να εμφανιστεί σε αυτό. Μία άποψη, προσανατολισμένη στην πληρέστερη προστασία των δικαιωμάτων των διαδίκων, θεωρεί ότι η κατ' άρθρο 365 παρ.1 ανάγνωση προδικαστικών καταθέσεων είναι επιτρεπτή, μόνο όταν έχει τηρηθεί ο τύπος της κατ' αντιδικία εξέτασης που προβλέπει η διάταξη του άρθρου 219 παρ.2⁵⁵.

Η άποψη αυτή ωστόσο, δεν έτυχε ευρείας αποδοχής και σύμφωνα με την κρατούσα άποψη η εφαρμογή του άρθρου 365 παρ.1 ΚΠΔ είναι ανεξάρτητη από την τήρηση ή μη του άρθρου 219 παρ.2⁵⁶. Ο Καρράς, σχολιάζοντας την ανωτέρω απόφαση και θεωρώντας ως μονομερή την αναγνωσθείσα στο ακροατήριο προδικαστική κατάθεση, τάσσεται υπέρ

---

⁵⁵ Κονταξή Α., όπ., σελ. 2297, με παραπ. σε Φλώρο, Θέμις ΞΒ', σελ. 350 επ. και Κυριλλόπουλο, ΕΕΝ 14, σελ. 903 σημ.8.

⁵⁶ Τριανταφύλλου Γ., όπ., σελ. 396-398, με παραπ. σε Μπουρόπουλο Α., Ποιν.Χρ. ΠΧΡ', σελ. 210 επ., Αναγνωστόπουλο Κ., Θεμ. ΞΒ', σελ. 596, Γιώτη Χ., Θεμ. ΞΔ', σελ. 841 επ.

της πρώτης άποψης, η οποία όμως δεν βρήκε ανταπόκριση στη μεγαλύτερη μερίδα της θεωρίας.

Την τελευταία όμως δεκαετία παρατηρείται μια νομολογιακή μεταστροφή, η οποία οφείλεται στην προσπάθεια της νομολογίας να συγκλίνει κατά το δυνατό με τις διατάξεις του άρθρου 6 παρ.1 και 3 της ΕΣΔΑ, με σκοπό την αποτελεσματικότερη προάσπιση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου. Την απαρχή αποτέλεσε η ΑΠ 1286/1999⁵⁷, κυρίως λόγω των πρωτοποριακών σκέψεων του μειοψηφήσαντος προέδρου Ε. Κρουσταλάκη. Η σημασία της απόφασης αυτής είναι διττή.

Καταρχάς, αξιοποίησε την σχετικά πρόσφατη, τότε, νομοθετική πρόβλεψη του άρθρου 139 ΚΠΔ, σύμφωνα με την οποία η υποχρέωση ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας εκτείνεται και στις παρεμπίπτουσες αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων. Έτσι, δέχτηκε ότι απαιτείται αιτιολόγηση και για την απόρριψη του αιτήματος του κατηγορουμένου να κλητεύσει και να εξετάσει μάρτυρα κατηγορίας στο ακροατήριο (βεβαίως το ίδιο ισχύει και για την απόρριψη αιτήματος του κατηγορουμένου να κλητεύσει και να εξετάσει στο ακροατήριο μάρτυρα υπεράσπισης, όπως θα δούμε στο οικείο κεφάλαιο). Επιπλέον, επικαλέστηκε αμέσως τη διάταξη του άρθρου 6 παρ.3 εδ.δ΄ της ΕΣΔΑ, χωρίς την προσφυγή στο θεσμοθετημένο, με τις διατάξεις των άρθρων 333 παρ.2 και 357 παρ.3 ΚΠΔ, δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες, ο ίδιος ή μέσω του συνηγόρου του. Ειδικότερα, μάλιστα, έθεσε την εναντίωση του κατηγορουμένου ως κριτήριο για την παραβίαση του άρθρου 6 παρ.3 εδ.δ΄ της ΕΣΔΑ. Κριτήρια παραβίασης, κατά την ως άνω άποψη, αποτελούν επίσης η έλλειψη κατ' αντιπαράσταση εξέτασης του μάρτυρα από τον κατηγορούμενο κατά την προδικασία ή άλλως η μη παροχή, στον ίδιο ή τον συνήγορό του, δυνατότητας εξέτασης του μάρτυρα στο ακροατήριο. Τέλος, η

---

⁵⁷ ΑΠ 1286/1999, Ποιν,Χρ. ΜΘ΄, σελ. 816-817.

πρωτοποριακή θέση του προεδρεύοντος συνίσταται στην παραδοχή απόλυτης ακυρότητας, ακόμη κι αν η ληφθείσα υπό τις ανωτέρω περιστάσεις ένορκη κατάθεση του μάρτυρα αναγνωσθεί στο ακροατήριο, συντρεχόντων των προϋποθέσεων του άρθρου 365 παρ.1 ΚΠΔ.

Στη συνέχεια η νομολογία μας δεν υιοθέτησε αμιγώς την ως άνω-πράγματι καινοτόμο- άποψη, αλλά η αναβάθμιση της σημασίας της εναντίωσης του κατηγορουμένου οδήγησε την νεότερη νομολογία στη θέση ότι, όταν δεν συντρέχουν οι όροι εφαρμογής του άρθρου 365 παρ.1 ΚΠΔ ή όταν το δικαστήριο προβεί αυτεπαγγέλτως στην ανάγνωση και λήψη υπόψη προδικαστικής κατάθεσης, δημιουργείται απόλυτη ακυρότητα, εάν εναντιωθεί σε αυτό ο κατηγορούμενος ή ο συνήγορός του⁵⁸. Εάν όμως δεν αντιλέξει ο κατηγορούμενος, δεν επέρχεται ακυρότητα⁵⁹, δεδομένου ότι ο κατηγορούμενος έχει σε κάθε περίπτωση δικαίωμα να προβεί σε παρατηρήσεις επί της καταθέσεως που αναγνώσθηκε δυνάμει του άρθρου 358 ΚΠΔ⁶⁰. Η άποψη αυτή δεν είναι ορθή, καθόσον τα επιμέρους αυτά δικαιώματα είναι διακριτά και μη αλληλοσυμπληρούμενα⁶¹.

Η εναντίωση του κατηγορουμένου δεν λαμβάνεται υπόψη και επομένως δεν προκαλείται καμία ακυρότητα- όπως γίνεται παγίως δεκτό- στην περίπτωση που συντρέχουν οι όροι εφαρμογής του άρθρου 365 παρ.1 ΚΠΔ, οπότε η εμφάνιση του μάρτυρα στο ακροατήριο είναι εκ των πραγμάτων αδύνατη. Στην περίπτωση αυτή δεν προσβάλλεται το δικαίωμα εξέτασης του κατηγορουμένου, καθώς η άσκησή του προϋποθέτει την δυνατότητα εμφάνισης του μάρτυρα στο ακροατήριο.

---

⁵⁸ Βλ. ενδ., ΑΠ ΑΠ 6693/2004, Ποιν. Δικ. 2005, σελ. 8400, ΑΠ 1239/2005, Ποιν.Χρ. ΝΣΤ', σελ. 490, ΑΠ 1727/2005, Ποιν.Δικ. 2006, σελ. 398.

⁵⁹ Βλ. ενδ., ΑΠ 23/2001, Ποιν.Χρ. 2001, σελ. 884, ΑΠ 1790/2003, Ποιν.Λογ. 2003, σελ. 2018, ΑΠ 2208/2004, ΑΠ 111/2006, Ποιν.Χρ. ΝΖ', σελ. 416, ΑΠ 416/2007, Ποιν.Χρ. ΝΗ', σελ. 122.

⁶⁰ ΑΠ 2405/2002, Ποιν.Δικ. 2003, σελ. 599, ΑΠ 475/2003, Ποιν.Δικ. 2003, σελ. 926.

⁶¹ Τζαννετή Α., ό.π., σελ. 400.

Όπως επισημαίνεται, αντίθετη εκδοχή θα οδηγούσε στην δυνατότητα του κατηγορουμένου να επιλέξει –κατά τρόπο απόλυτο- την ανάγνωση στο ακροατήριο αυτών των μαρτυρικών καταθέσεων της προδικασίας που επιθυμεί και την αχρήστευση αντίστοιχα αυτών που δεν θα επιθυμούσε να ληφθούν υπόψη⁶².

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι, σύμφωνα με την ελληνική νομολογία, απόλυτη ακυρότητα τις διαδικασίας επέρχεται, αναφορικά με το άρθρο 365 παρ.1 ΚΠΔ, σε δύο περιπτώσεις: α) Όταν συντρέχοντων των όρων εφαρμογής της διάταξης και παρά την υποβολή αίτησης ανάγνωσης της προδικαστικής κατάθεσης μάρτυρα, το δικαστήριο δεν προβαίνει στην ανάγνωσή της, είτε απορρίπτοντας το αίτημα αναιτιολόγητα είτε παραλείποντας να αποφανθεί σχετικά. β) Όταν παρά το γεγονός ότι δεν συντρέχουν οι όροι εφαρμογής του άρθρου 365 ΚΠΔ και ο κατηγορούμενος εναντιώνεται, το δικαστήριο προβαίνει στην ανάγνωση και κατ' επέκταση στην αξιοποίηση των προδικαστικών καταθέσεων.

Θα πρέπει εδώ να επισημάνουμε ότι η κρατούσα, ως άνω αναφερθείσα, θέση της νομολογίας μας και η υιοθέτηση της εναντίωσης του κατηγορουμένου ως κριτήριο της απαγόρευσης ανάγνωσης των προδικαστικών καταθέσεων, μετατρέπει σε σχετική την απόλυτη ακυρότητα που προέρχεται από την παραβίαση του υπερασπιστικού δικαιώματος του κατηγορουμένου να υποβάλλει ερωτήσεις στον απόντα μάρτυρα, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ.3 εδ. δ' της ΕΣΔΑ και στο άρθρο 357 παρ. 3 ΚΠΔ⁶³.

---

⁶² Βλ. την ΑΠ 2215/2005, Ποιν.Λόγος 2005, σελ. 2014. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ΑΠ 91/2007, Ποιν. Χρ. ΝΖ', σελ. 995, η οποία επισημαίνει ότι τυχόν εναντίωση του κατηγορούμενου, παρά την βεβαιούμενη στην απόφαση αδυναμία εμφανίσεως του μάρτυρα, αντιβαίνει στα άρθρα 6 και 18 της ΕΣΔΑ στο βαθμό που παρεμποδίζει την διεξαγωγή δίκαιης και ουσιαστικής δίκης, σε *Τζαννετή Α.*, ό.π., σελ. 400 παραπ. 85.

⁶³ Αναλυτικά σε *Τζαννετή Α.*, ό.π., σελ. 401.

Συμπερασματικά, η εξέλιξη της νομολογίας και η κρατούσα θέση της σήμερα, αναφορικά με την εφαρμογή του άρθρου 365 παρ.1 ΚΠΔ, αρχίζει να κινείται στην κατεύθυνση μίας πληρέστερης εξασφάλισης των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, επηρεασμένη από τη νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με την ερμηνεία και εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 6 παρ.3 εδ. δ΄ της ΕΣΔΑ.

1.3. Διάσταση της νομολογίας μεταξύ ελληνικών δικαστηρίων και ΕΔΔΑ

Από μια συγκριτική επισκόπηση μεταξύ της ημεδαπής νομολογίας και της νομολογίας του Δικαστηρίου του Στρασβούργου προκύπτει ότι αν και η νομολογία των δικαστηρίων μας σχετικά με την ανάγνωση των μαρτυρικών καταθέσεων εξελίσσεται –αργά και με επιφύλαξη όμως- σε μία προσπάθεια σύγκλισης με τις θέσεις του ΕΔΔΑ, υπάρχουν ακόμα ουσιαστικές αποκλίσεις.

Στην ελληνική νομολογία παραγνωρίζεται η απαίτηση του ΕΔΔΑ, προκειμένου να είναι αποδεκτή και αξιοποιήσιμη η ανάγνωση μίας μαρτυρικής κατάθεσης, να έχει δοθεί σε ένα οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας το δικαίωμα στον κατηγορούμενο να εξετάσει και να αντιπαρατεθεί με τον μάρτυρα κατηγορίας. Κατά την ημεδαπή νομολογία, εφόσον δηλ. συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 365 παρ.1 ΚΠΔ ή δεν συντρέχουν μεν, αλλά δεν εναντιωθεί δε ο κατηγορούμενος, η μαρτυρική κατάθεση αξιοποιείται, ακόμα και αν δεν δόθηκε ποτέ η ευκαιρία στον κατηγορούμενο ή τον συνήγορό του να αντιπαρατεθεί με τον μάρτυρα.

Σημείο διαφοροποίησης αποτελεί και η αποδοχή ακυρότητας σε κάθε περίπτωση που, ελλείψει των προϋποθέσεων εφαρμογής του άρθρου 365 παρ.1, ο κατηγορούμενος εναντιώνεται στην ανάγνωση της

μαρτυρικής κατάθεσης, χωρίς να εξετάζεται: α) αν παρασχέθηκε στον κατηγορούμενο το μερικότερο δικαίωμά του να αντικρούσει το περιεχόμενο της κατάθεσης αυτής και β) αν η καταδίκη στηρίχθηκε αποκλειστικά ή σε αποφασιστικό βαθμό στην αναγνωσθείσα μαρτυρική κατάθεση.

Τέλος, η θέση του Ακυρωτικού μας ότι δεν παράγεται ακυρότητα από την ανάγνωση προδικαστικής κατάθεσης, αν δεν εναντιωθεί ο κατηγορούμενος, αφού σε κάθε περίπτωση διατηρεί το εκ του άρθρου 358 ΚΠΔ δικαίωμά του να υποβάλει παρατηρήσεις επί της μαρτυρικής κατάθεσης⁶⁴, δεν συμβιβάζεται με την πάγια θέση του ΕΔΔΑ ότι τα δύο επιμέρους δικαιώματα, στα οποία συνίσταται το δικαίωμα εξέτασης, δηλ. το δικαίωμα υποβολής ερωτήσεων και το δικαίωμα αμφισβήτησης των μαρτυρικών καταθέσεων και ελέγχου της αξιοπιστίας του μάρτυρα, είναι δικαιώματα αυτοτελή και διακριτά μεταξύ τους και δεν αλληλοσυμπληρώνονται. Την θέση του αυτή εξέφρασε ξεκάθαρα το Δικαστήριο στην υπόθεση *Hulki Gunes κατά Τουρκίας* της 19/6/2003, όπου δέχθηκε ότι η δυνατότητα του προσφεύγοντος να αμφισβητήσει τις αναγνωσθείσες μαρτυρικές καταθέσεις δεν είναι σε θέση να αναπληρώσει την εμφάνιση των μαρτύρων στο ακροατήριο (παρ.95).

2. Ζητήματα εφαρμογής σε ειδικές κατηγορίες «μαρτύρων»

2.1. Μάρτυρες που ασκούν το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας

Στο άρθρο 222 ΚΠΔ προβλέπεται το δικαίωμα των συζύγων και των συγγενών εξ' αίματος μέχρι και τον β' βαθμό να αρνηθούν την μαρτυρία τους, τόσο στην προδικασία όσο και στην διαδικασία στο

---

⁶⁴ ΑΠ 242/2006, Ποιν.Χρ. ΝΣΤ', σελ. 807.

ακροατήριο, ακόμη και αν έχουν την ανωτέρω σχέση, έστω και με έναν μόνο από τους περισσότερους συγκατηγορούμενους. Ο προστατευτικός σκοπός της ρύθμισης αυτής δεν αφορά τον κατηγορούμενο, αλλά προεχόντως παρέχει ορθή λύση στο δίλλημα, στο οποίο συνήθως περιέρχονται οι στενοί συγγενείς, μεταξύ της οικογενειακής αφοσίωσης αφενός και του καθήκοντος αληθείας αφετέρου. Όπως είναι ευνόητο, απλώς καθιερώνει δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας και όχι υποχρεωτική εξαίρεση εξέτασης. Αν και δεν προβλέπεται στο νόμο η υποχρέωση ενημέρωσης των ανωτέρω προσώπων για το δικαίωμά τους αυτό, ωστόσο πρέπει να γίνει δεκτό ότι υφίσταται η υποχρέωση αυτή κατ' εφαρμογή της αρχής της δίκαιης δίκης και ειδικότερα του καθήκοντος πρόνοιας που υπέχουν τα δικαστικά όργανα⁶⁵.

Εν προκειμένω, πρόβλημα από την εφαρμογή της συγκεκριμένης διάταξης δεν δημιουργείται, όταν ο δικαιούμενος προς τούτο συγγενής αρνηθεί μεν να καταθέσει κατά την προδικασία, αποφασίσει δε στη συνέχεια να καταθέσει στην επ' ακροατηρίω διαδικασία. Στην περίπτωση αυτή ο κατηγορούμενος θα μπορέσει να ασκήσει το προβλεπόμενο από την παρ. 3 εδ. δ' του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ δικαίωμά του. Αντιθέτως, δημιουργείται πρόβλημα σε σχέση με το εξεταζόμενο στην παρούσα εργασία δικαίωμα, όταν ο δικαιούμενος να αρνηθεί την μαρτυρία του εξεταστεί ως μάρτυρας στην προδικασία, αλλά ασκήσει το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας στην κύρια διαδικασία. Εφόσον αναγνωσθεί η κατάθεση που ο μάρτυρας είχε δώσει στην προδικασία, όπου, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 98 Κ.Π.Δ, ο κατηγορούμενος δεν είχε το δικαίωμα να τον εξετάσει, τότε εγείρεται ζήτημα παραβίασης του δικαιώματος εξέτασης που αναγνωρίζεται στον κατηγορούμενο από την ΕΣΔΑ.

---

⁶⁵ Καρρά Α., Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, β' έκδοση, 1998, σελ. 448-449.

Τον ίδιο προστατευτικό σκοπό με αυτόν της διάταξης του άρθρου 222 Κ.Π.Δ εξυπηρετεί και ο ιδιαίτερος τρόπος εξέτασης των μαρτύρων που καθιερώνεται με το άρθρο 19 παρ.1, 2 του Ν. 3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας. Συγκεκριμένα, στην παρ.1 του ως άνω άρθρου θεσπίζεται το δικαίωμα των μελών της οικογένειας να εξετάζονται ως μάρτυρες ανωμοτί σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας, ενώ παράλληλα στην παρ. 2 προβλέπεται ειδική μεταχείριση για τα ανήλικα θύματα. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του νόμου, με την παρ. 1 του άρθρου 19 επιδιώκεται να αποτραπεί η σύγκρουση καθηκόντων, με την οποία συχνά έρχονται αντιμέτωπα τα μέλη της οικογένειας που εξετάζονται ως μάρτυρες σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας. Στην παρ. 2 ορίζεται ότι οι ανήλικοι καταρχήν δεν κλητεύονται ως μάρτυρες στο ακροατήριο, αλλά διαβάζεται η κατάθεση που έχουν δώσει στην προδικασία, εκτός αν η παρουσία τους κρίνεται αναγκαία από το δικαστήριο για την ασφαλή διερεύνηση της υπόθεσης. Σκοπός της ειδικής αυτής μεταχείρισης των ανήλικων θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας είναι βεβαίως η προστασία του εύθραυστου ψυχικού κόσμου τους και η αποφυγή περαιτέρω ψυχικής ταλαιπωρίας από την ψυχοφθόρο ποινική διαδικασία⁶⁶.

Η ρύθμιση της παρ.2 συνιστά βεβαίως παρέκκλιση από τις αρχές της προφορικότητας, της αμεσότητας και της αντιδικίας που πρέπει να διέπουν μία ποινική δίκη και εισάγει περιορισμό του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας, ως εκδήλωση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, κατά το άρθρο 6 παρ.3 εδ. δ΄ της ΕΣΔΑ. Ο περιορισμός αυτός είναι σύμφωνος με την ΕΣΔΑ, στο μέτρο που υπερισχύει η ανάγκη προστασίας των ανήλικων θυμάτων, υπό την προϋπόθεση όμως ότι δεν παραβλέπονται τα δικαιώματα της υπεράσπισης και ιδίως το δικαίωμα

---

⁶⁶ Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», Ποιν.Χρ. ΝΖ', σελ. 93.

του κατηγορουμένου να εξετάσει τους μάρτυρες κατηγορίας, το οποίο διασφαλίζεται εάν έχει δοθεί η δυνατότητα στον κατηγορούμενο ή τον συνήγορό του να εξετάσει τον μάρτυρα σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας, δυνατότητα που το εσωτερικό μας δίκαιο παρέχει με την διάταξη του άρθρου 219 παρ.2 Κ.Π.Δ⁶⁷.

Το ΕΔΔΑ καταρχάς επισημαίνει ότι η άσκηση του δικαιώματος άρνησης μαρτυρίας δεν μπορεί να αποτελεί λόγο παρακώλυσης της δίκης⁶⁸. Δέχεται ότι παραβιάζεται το δικαίωμα που κατοχυρώνει στον κατηγορούμενο η διάταξη της παρ. 3 εδ. δ' του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, μόνο όταν η καταδίκη του κατηγορουμένου στηρίζεται αποκλειστικά ή σε αποφασιστικό βαθμό στην προδικαστική κατάθεση του μάρτυρα που στο ακροατήριο αρνείται να καταθέσει, ασκώντας σχετικό δικαίωμά του. Επιλύει δηλ. το πρόβλημα αποκλειστικά σε επίπεδο αξιολόγησης των αποδείξεων⁶⁹, χωρίς να απαιτεί την απευθείας αντιπαράθεση του μάρτυρα με τον κατηγορούμενο σε ένα οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας.

Στην υπόθεση *Unterpertinger κατά Αυστρίας* της 24/11/1986, ο προσφεύγων προσήλθε στην αστυνομία, υποστηρίζοντας ότι, κατά την διάρκεια ενός καυγά, του επιτέθηκε η σύζυγός του με ένα μαχαίρι, προκαλώντας του αρκετά χτυπήματα και ότι εκείνος –ευρισκόμενος σε άμυνα- χτύπησε την ίδια και την θετή τους κόρη. Η σύζυγος και η κόρη κλήθηκαν από την αστυνομία για να καταθέσουν, η πρώτη ως θύμα και η δεύτερη ως εμπλεκόμενο πρόσωπο. Λίγες ημέρες αργότερα προσέφυγε η σύζυγος του προσφεύγοντος στην αστυνομία, καταγγέλλοντας ότι σε ένα νέο καυγά ο σύζυγός της την κλώτσησε και της έσπασε τον αντίχειρα του

---

⁶⁷ Α' Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών, Τμήμα Νομοτεχνικής Επεξεργασίας Σχεδίων και Προτάσεων Νόμων, Έκθεση επί του νομοσχεδίου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», Ποιν.Χρ. ΝΖ', σελ. 95.

⁶⁸ Βλ. απόφαση *Asch* κατά Αυστρίας της 26/4/1991 (παρ.28).

⁶⁹ *Τζαννετή Α.*, ό.π., σελ. 398.

δεξιού της χειριού. Στην ανάκριση που ακολούθησε εξετάστηκαν ξεχωριστά από τον ανακριτή η σύζυγος ως μάρτυρας και ο προσφεύγων ως ύποπτος σωματικών βλαβών και για τα δύο επεισόδια. Στην διαδικασία στο ακροατήριο η σύζυγος και η κόρη άσκησαν το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας και με αίτηση του εισαγγελέα διαβάστηκαν οι προδικαστικές τους καταθέσεις στην αστυνομία. Ο προσφεύγων καταδικάστηκε και στο δευτεροβάθμιο δικαστήριο ζήτησε να εξεταστούν και άλλοι μάρτυρες, προκειμένου να αποδειχθεί ότι οι καταθέσεις της συζύγου και της κόρης του ήταν αναξιόπιστες. Εξετάστηκε μόνο η σύζυγος του αδελφού του, η κατάθεσή της όμως δεν εισέφερε κανένα χρήσιμο στοιχείο για την κρινόμενη υπόθεση και το εφετείο επικύρωσε την πρωτόδικη απόφαση.

Στην προσφυγή του ενώπιον του ΕΔΔΑ, ο προσφεύγων ισχυρίστηκε παραβίαση του εκ του άρθρου 6 παρ.3 εδ. δ' της ΕΣΔΑ δικαιώματος του. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου δέχτηκε ότι η άσκηση του δικαιώματος άρνησης μαρτυρίας δεν παραβιάζει το άρθρο 6 παρ.3 εδ. δ' της Σύμβασης. Παράλληλα, όμως, τόνισε ότι οι προδικαστικές δηλώσεις του μάρτυρα εκείνου, που στο ακροατήριο ασκεί το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας, θα πρέπει να χρησιμοποιούνται με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην θίγονται τα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου. Στην συγκεκριμένη υπόθεση το Δικαστήριο δέχθηκε ότι το Εφετείο στηρίχτηκε για την καταδίκη του προσφεύγοντος κυρίως στις προδικαστικές δηλώσεις της συζύγου και της κόρης του, τις οποίες δεν χρησιμοποίησε ως πηγή πληροφοριών αλλά ως απόδειξη της βασιμότητας των κατηγοριών, προσδίδοντάς τους αυξημένη αποδεικτική βαρύτητα. Για τον λόγο αυτό έκανε δεκτή την προσφυγή για παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 εδ. δ' της ΕΣΔΑ.

Χαρακτηριστική είναι και η υπόθεση *Asch* κατά Αυστρίας της 26/4/1991, στην οποία ο προσφεύγων κατηγορήθηκε από την γυναίκα, με

την οποία συζούσε, για την πράξη της πρόκλησης σωματικών βλαβών. Συγκεκριμένα, η ως άνω προσέφυγε στο αστυνομικό τμήμα καταγγέλλοντας ότι ο προσφεύγων την είχε χτυπήσει τα ξημερώματα της ίδιας ημέρας με ζώνη στην πλάτη, τα χέρια και τα πόδια. Το πρωί της ίδιας ημέρας είχε επισκεφτεί γιατρό, ο οποίος διαπίστωσε ότι η γυναίκα έφερε πολλαπλές μελανιές και υπέφερε από πονοκεφάλους, την παρέπεμψε δε σε δημόσιο νοσοκομείο, όπου έγινε η ίδια διάγνωση. Λίγες ημέρες αργότερα η γυναίκα επισκέφθηκε το αστυνομικό τμήμα και απέσυρε την μήνυση κατά του συντρόφου της. Ο προσφεύγων κλήθηκε και εξετάστηκε στο αστυνομικό τμήμα και ένα μήνα αργότερα παραπέμφθηκε σε δίκη με την κατηγορία του εκφοβισμού και της πρόκλησης σωματικών βλαβών.

Στη δίκη η καταγγέλλουσα άσκησε το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας και αναγνώστηκε η κατάθεση που είχε δώσει στην αστυνομία, εξετάστηκε δε ως μάρτυρας ο αστυνομικός, στον οποίο είχε καταθέσει η καταγγέλλουσα. Ο αστυνομικός κατέθεσε στο δικαστήριο ότι η γυναίκα ήταν φοβισμένη, όταν προσέφυγε στο αστυνομικό τμήμα, καθώς και ότι του έδειξε τις μελανιές στο χέρι και τον επίδεσμό που κάλυπτε ένα μέρος της πλάτης της. Ο προσφεύγων καταδικάστηκε στον πρώτο βαθμό και άσκησε έφεση, η οποία όμως απερρίφθη από το Εφετείο που επικύρωσε την πρωτόδικη απόφαση.

Στην προσφυγή του ενώπιον του ΕΔΔΑ ισχυρίστηκε ότι η καταδίκη του στηρίχθηκε αποκλειστικά και μόνο στις δηλώσεις της συντρόφου του ενώπιον της αστυνομίας, χωρίς ποτέ να του δοθεί η δυνατότητα να αντιπαρατεθεί μαζί της σε οιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας. Το ΕΔΔΑ απέρριψε την προσφυγή, καθώς έκρινε ότι η καταδικαστική απόφαση δεν στηρίχθηκε αποκλειστικά και μόνο στις προανακριτικές δηλώσεις της καταγγέλλουσας, αλλά και στην μαρτυρία του αστυνομικού, στον οποίο είχαν καταθέσει τόσο η συμβία του

προσφεύγοντος όσο και ο ίδιος καθώς επίσης και στα δύο ιατρικά πιστοποιητικά. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Δικαστήριο έκρινε ότι, η αδυναμία του προσφεύγοντος να εξετάσει την μάρτυρα στο ακροατήριο δεν συνιστά παραβίαση του δικαιώματος εξέτασης και δεν του στέρησε το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη (παρ.30).

2.2. Οι εξ' ακοής μάρτυρες

Εξαίρεση από τον γενικό κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο οι μάρτυρες καταθέτουν για γεγονότα, τα οποία υπέπεσαν στην αντίληψή τους, αποτελεί η διάταξη της παρ.1 του άρθρου 224 ΚΠΔ. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, επιτρέπεται η κατάθεση από τον μάρτυρα γεγονότων που περιήλθαν σε γνώση του «εξ' ακοής» δηλ. η κατάθεση γεγονότων που άκουσε από άλλους, υπό την προϋπόθεση ότι κατονομάζει ταυτόχρονα τα πρόσωπα, από τα οποία και έμαθε τα όσα καταθέτει. Ενόψει του ότι στο δίκαιό μας δεν ισχύει η αρχή του εγγύτερου αποδεικτικού μέσου⁷⁰, η εξ' ακοής μαρτυρία δεν παραβιάζει την αρχή της αμεσότητας -τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό με την ανάγνωση μαρτυρικών καταθέσεων κατ' άρθρο 365 ΚΠΔ- καθώς η μαρτυρία του πληροφοριοδότη αναπαράγεται στο ακροατήριο μέσω άλλου προσώπου – του εξ' ακοής μάρτυρα- που καταθέτει δια ζώσης στο ακροατήριο και υπόκειται στον έλεγχο του κατηγορουμένου.

Στην δικαστηριακή πρακτική την πιο συνηθισμένη περίπτωση εξ' ακοής μαρτυρίας αποτελούν οι μαρτυρικές καταθέσεις αστυνομικών. Είναι γνωστό ότι η Αστυνομία προκειμένου να ανιχνεύσει την βαριά και οργανωμένη εγκληματικότητα χρησιμοποιεί ορισμένα πρόσωπα (αστυνομικούς ή ιδιώτες), τα οποία είτε διεισδύουν στις εγκληματικές οργανώσεις με απώτερο σκοπό τη διάλυσή τους είτε δρουν ως απλοί

---

⁷⁰ Βλ. σχετ. *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π., σελ. 125-126.

πληροφοριοδότες. Συνήθως λοιπόν εξ' ακοής μάρτυρες είναι αστυνομικοί, οι οποίοι εξετάζονται για γεγονότα που δεν υπέπεσαν στην άμεση αντίληψή τους αλλά έγιναν σε αυτούς γνωστά από τους *ανώνυμους πληροφοριοδότες* ή τα *επονομαζόμενα αλλιώς πρόσωπα εμπιστοσύνης*. Στα πρόσωπα αυτά περιλαμβάνονται και οι αστυνομικοί, οι οποίοι δρουν κεκαλυμμένα, προκαλώντας στον δράστη την απόφαση τέλεσης της εγκληματικής πράξης (agent prouovateur)⁷¹. Η συμπεριφορά των προσώπων αυτών προβλέπεται ως αξιόποινη στο άρθρο 46 παρ.2 Π.Κ.. Επομένως γίνεται δεκτό ότι δεν επιτρέπεται να καταθέτουν ως μάρτυρες, αφού η μαρτυρία τους αποτελεί προϊόν αξιόποινης πράξης και δυνάμει της παρ.2 του άρθρου 177 ΚΠΔ δεν επιτρέπεται η αποδεικτική αξιοποίησή τους⁷².

Ζήτημα γεννάται στις περιπτώσεις που οι εξ' ακοής μάρτυρες αρνούνται να κατονομάσουν την πηγή των πληροφοριών τους, γεγονός σύνηθες, όταν καταθέτουν ως μάρτυρες αστυνομικοί για γεγονότα που περιήλθαν σε γνώση τους από τα ως άνω αναφερόμενα *έμπιστα πρόσωπα*. Με την εισαγωγή της παρ. 2 του άρθρου 224 ΚΠΔ (η οποία εισήχθη με το άρθρο 2 παρ. 9 του Ν. 2408/1996), προβλέπεται ρητά ότι η κατάθεση του μάρτυρα που δεν κατονομάζει την πηγή των πληροφοριών του δεν λαμβάνεται υπόψη. Απαγορεύει δηλ. την αξιοποίηση της μαρτυρικής κατάθεσης, χωρίς όμως να προβλέπει κάποια δικονομική κύρωση στην περίπτωση που το δικαστήριο προβεί στην αποδεικτική αξιοποίηση μίας

---

⁷¹ Για τα όρια της κεκαλυμμένης αστυνομικής δράσης και τη νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με την αστυνομική παγίδευση βλ. σχ. σε Δημάκη Α., Οι πρόσφατες εξελίξεις στη νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με την αστυνομική παγίδευση και οι συνέπειες για την ελληνική νομολογία, Ποιν. Χρ. ΝΗ', σελ. 594 επ.

⁷² Κωνσταντινίδη Α., Το πρόβλημα των εξ' ακοής μαρτύρων, Ποιν.Χρ. ΜΣΤ', σελ. 1174. Εξαιρέση εισάγει το άρθρο 25B παρ. 1 του Ν. 1729/1987, σύμφωνα με το οποίο στις περιπτώσεις εξιχνίασης εγκλημάτων σχετιζόμενων με τα ναρκωτικά η πράξη του αστυνομικού, τελωνειακού, λιμενικού υπαλλήλου ή ιδιώτη που εμφανίζεται ως υποψήφιος αγοραστής ή ενδιαφερόμενος για την διακίνηση ναρκωτικών δεν είναι άδικη και επομένως μπορεί να εξεταστεί κανονικά ως μάρτυρας.

τέτοιας μαρτυρίας, με αποτέλεσμα σύμφωνα με την κρατούσα στη νομολογία άποψη, να μην συνεπάγεται η αξιοποίηση μιας τέτοιας μαρτυρικής κατάθεσης ακυρότητα της διαδικασίας ούτε και λόγο αναίρεσης, αφού τέτοιος λόγος δεν περιέχεται στην περιοριστική απαρίθμηση των λόγων αναίρεσης του άρθρου 510 ΚΠΔ⁷³.

Επίσης, η κρατούσα άποψη τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία δεν φαίνεται να δέχεται τη θεμελίωση αίτησης αναίρεσης στην απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας κατ' άρθρο 171 παρ.1 δ' ΚΠΔ. Σχετικώς προβάλλεται το επιχείρημα ότι η μη τήρηση του άρθρου 224 ΚΠΔ δεν αφορά την υπεράσπιση του κατηγορουμένου. Σκοπός της προσθήκης της παρ. 2 είναι ο έλεγχος της αξιοπιστίας της κατάθεσης του εξ' ακοής μάρτυρα και όχι η προστασία του κατηγορουμένου⁷⁴.

Υποστηρίζεται όμως –ορθώς- και η αντίθετη άποψη⁷⁵, σύμφωνα με την οποία η λήψη υπόψη μίας τέτοιας κατάθεσης προκαλεί ακυρότητα, καθώς η διατύπωση «δεν λαμβάνεται υπόψη» ταυτίζεται δικονομικά με την διατύπωση «είναι άκυρη». Τούτο σημαίνει ότι κατά την δικονομική της αξιολόγηση η μη λαμβανομένη υπόψη διαδικαστική πράξη είναι ανύπαρκτη όσον αφορά την περαιτέρω πορεία της δίκης. Κατά τον *Συλίκο*⁷⁶, παράγεται απόλυτη ακυρότητα κατ' άρθρο 171 παρ.1 δ' Κ.Π.Δ., όταν ο μάρτυρας δεν κατονομάζει την πηγή των πληροφοριών του, γιατί παραβιάζεται το άρθρο 358 Κ.Π.Δ, το οποίο κατοχυρώνει υπερασπιστικό δικαίωμα του κατηγορουμένου. Περαιτέρω, εκτός από την πρόκληση απόλυτης ακυρότητας της διαδικασίας, η απόφαση που έλαβε υπόψη της «εξ' ακοής μαρτυρία» που προέρχεται από ανώνυμο

---

⁷³ Βλ. σχ. ΑΠ 1673/1997, Ποιν.Χρ. 1998, σελ.564, ΑΠ 652/1997, Ποιν.Χρ. 1998, σελ. 158, ΑΠ 815/1998, Ποιν.Χρ. 1999, σελ. 420, επίσης σε *Μαργαρίτη Μ.*, Οι δικονομικού περιεχομένου διατάξεις του Ν. 2408/1996, Υπερ. 1997, σελ. 530.

⁷⁴ *Κωνσταντινίδη Α.*, ό.π., σελ. 1176.

⁷⁵ *Καρρά Α.*, ό.π., σελ. 439.

⁷⁶ *Συλίκος Γ.*, Απόλυτη ακυρότητα σε περίπτωση που ο «εξ' ακοής μάρτυρας», και μάλιστα ο μάρτυρας αστυνομικός, δεν κατονομάζει την πηγή των πληροφοριών του, Ποιν.Δικ. 1998, σελ. 455-459.

πληροφοριοδότη, είτε ως μοναδικό αποδεικτικό μέσο στο οποίο στηρίχθηκε η καταδικαστική απόφαση είτε συνεκτιμώντας την με άλλα αποδεικτικά στοιχεία, είναι αναιρετέα και ελλείπει εμπειριστατωμένης αιτιολογίας, διότι το δικαστήριο παρά το νόμο συνεκτίμησε αποδεικτικό μέσο που απαγορεύεται να ληφθεί υπόψη.

Πάντως γίνεται δεκτό ότι, ενόψει του επισφαλούς χαρακτήρα της εξ' ακοής μαρτυρίας, υπό την έννοια της ενοχοποίησης κάποιου με την αόριστη και μόνο αναφορά σε ανώνυμους πληροφοριοδότες, αποκλείεται η θεμελίωση μίας καταδικαστικής ή παραπεμπτικής κρίσης αποκλειστικά και μόνο στις καταθέσεις αυτού του είδους, αλλά χρειάζεται η ενίσχυση και συμπλήρωσή της και από άλλα αποδεικτικά στοιχεία⁷⁷. Θεωρώ ως ορθότερη την άποψη, σύμφωνα με την οποία μία τέτοια κατάθεση δεν πρέπει να λαμβάνεται καν υπόψη, αφού η επιταγή του νόμου για «μη λήψη υπόψη της κατάθεσης» αποκλείει την εκτίμηση ή συνεκτίμησή της με τα υπόλοιπα- εάν υπάρχουν- αποδεικτικά μέσα⁷⁸.

Κατά το ΕΔΔΑ, το άρθρο 6 παρ.3 εδ.δ'ΕΣΔΑ παραβιάζεται μόνο όταν η καταδίκη του κατηγορουμένου έχει στηριχθεί αποκλειστικά η σε αποφασιστικό βαθμό στην κατάθεση του εξ' ακοής μάρτυρα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η απόφαση Monica Haas κατά Γερμανίας. Η προσφεύγουσα μέλος της RAF κατηγορήθηκε ότι συμμετείχε τον Οκτώβριο του 1997 σε αεροπειρατεία σκάφους της Lufthansa, που κατέληξε στο Μογκαντίσου της Σομαλίας, όπου σκοτώθηκαν 82 όμηροι. Η καταδίκη της προσφεύγουσας στηρίχθηκε στην κατάθεση του μάρτυρα Saidi S., ο οποίος συμμετείχε στην πράξη της αεροπειρατείας και δεν εξετάστηκε ούτε από την προσφεύγουσα ούτε από το δικαστήριο, γιατί κρατείτο στο Λίβανο. Εξετάστηκε δε εκεί από δύο αξιωματούχους της γερμανικής αστυνομίας, οι οποίοι μετέφεραν τα κατατεθέντα στο ακροατήριο και

---

⁷⁷ Ανδρουλάκη Ν., ό.π., σελ. 254.

⁷⁸ ΤρΕφΚακΘεσ/κης 548/1999, Υπερ. 1999, σελ. 1412.

στην κατάθεση του μάρτυρα P., ο οποίος εισέφερε πληροφορίες ανωνύμων προσώπων για τη συμμετοχή της προσφεύγουσας στην αεροπειρατεία. Το ΕΔΔΑ απέρριψε την προσφυγή της Haas με το σκεπτικό ότι τα κρατικά όργανα δεν ευθύνονται για την αδυναμία εξέτασης του μάρτυρα Saidi S., ούτε και για την διατήρηση της ανωνυμίας των πληροφοριοδοτών της αστυνομίας, η οποία κρίθηκε δικαιολογημένη, ενώ παράλληλα οι δυσκολίες που αντιμετώπισε η υπεράσπιση λόγω του ότι δεν εξέτασε απευθείας τους εν λόγω μάρτυρες αντισταθμίστηκαν, αφενός από την προσεχτική αξιολόγηση των καταθέσεων αυτών και αφετέρου από το γεγονός ότι η καταδίκη της προσφεύγουσας στηρίχθηκε και σε άλλα αποδεικτικά στοιχεία, έτσι ώστε η δίκη στο σύνολό της να κρίνεται ως δίκαιη⁷⁹.

2.3. Ο συγκατηγορούμενος

2.3.1. Η έννοια του συγκατηγορουμένου και η δυνατότητα εξέτασής του ως μάρτυρα υπό το πρίσμα του Κ.Π.Δ.

Η ενοχοποίηση του κατηγορουμένου από τον συγκατηγορούμενό του αποτελεί συνηθισμένο φαινόμενο στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας. Προκειμένου να εξετάσουμε τον τρόπο αντιμετώπισης της ειδικής αυτής κατηγορίας μαρτύρων σύμφωνα με την εθνική μας νομοθεσία και νομολογία, θα πρέπει καταρχάς να αποσαφηνίσουμε την έννοια του όρου *συγκατηγορούμενος*.

Κατά την τυπική θεωρία, ως συγκατηγορούμενοι θεωρούνται τα πρόσωπα εκείνα, στα οποία αποδίδεται η διάπραξη του ιδίου εγκλήματος και τα οποία δικάζονται ταυτόχρονα στην ίδια δίκη. Αντίθετα, με βάση την ουσιαστική θεωρία για την έννοια του συγκατηγορούμενου, η

---

⁷⁹ Σχετικά με την ανωτέρω απόφαση βλ. *Τζαννετή Α.*, ό.π., σελ. 398-399.

ιδιότητα του συγκατηγορούμενου προσδίδεται στα πρόσωπα, στα οποία αποδίδεται η τέλεση της ίδιας εγκληματικής πράξης, χωρίς να απαιτείται και η ταυτόχρονη συνεκδίκασή τους. Συγκατηγορούμενοι δηλ. θεωρούνται όλοι εκείνοι οι οποίοι θεωρούνται ύποπτοι ή κατά των οποίων έχει ασκηθεί ποινική δίωξη, ανεξάρτητα από το αν έχουν παραπεμφθεί στην ίδια ή σε άλλη δίκη⁸⁰.

Κοινός παρονομαστής και στις δύο θεωρίες αποτελεί η ταυτότητα της πράξης, στην διευκρίνιση της οποίας τελικά μετακυλύεται το όλο ζήτημα. Γίνεται δεκτό, ότι ταυτότητα πράξης έχουμε όταν αφενός μεν η ίδια εγκληματική πράξη αποδίδεται σε περισσότερα από ένα πρόσωπα (π.χ. περισσότερα άτομα κατηγορούνται ότι διέπραξαν μία απάτη) και αφετέρου όταν περισσότερα πρόσωπα ενοχοποιούνται για την τέλεση τυπικά μεν διαφορετικών εγκληματικών πράξεων, οι οποίες όμως έχουν μεταξύ τους μια ουσιαστική συνάφεια, δηλ. μία εσωτερική οργανική σύνδεση. Η σύνδεση αυτή υπάρχει καταρχάς στα εγκλήματα συγκλίνουσας ή παράλληλης δράσης όπως π.χ. στα αδικήματα της ενεργητική δωροδοκίας και της δωροληψίας των άρθρων 235,236 Π.Κ., τα οποία αποτελούν τυπικά δύο διαφορετικά εγκλήματα, που όμως στην ουσία συνιστούν μία ενιαία εγκληματική πράξη. Και αυτό γιατί υφίσταται τελικά η ίδια πράξη προσβολής του ιδίου έννομου αγαθού καθώς οι επιμέρους ενέργειες των συμπραττόντων συνθέτουν την εγκληματική πράξη. Ενότητα της εγκληματικής συμπεριφοράς έχουμε και στην περίπτωση της αποδοχής προϊόντων εγκλήματος του άρθρου 394 Π.Κ. σε σχέση με την κύρια πράξη που προηγήθηκε, όπως επίσης και στην περίπτωση της υπόθαλψης εγκληματία (αρθρ. 231 Π.Κ.) ή

---

⁸⁰ Για την διάκριση τυπική και ουσιαστικής έννοιας του συγκατηγορουμένου σε *Κωσταρά Α.*, Η ενοχοποίηση του κατηγορουμένου από τον συγκατηγορούμενό του- Συμβολή στην ερμηνεία και εφαρμογή του αρ.211 Α ΚΠΔ, Πον.Χρ.ΝΑ/2001,σελ.769-770,με περαιτέρω αναφορά στη γερμανική βιβλιογραφία. Επίσης σε *Τριανταφύλλου Γ.*, Η θέση του συγκατηγορουμένου στο ισχύον σύστημα απόδειξης, Πον.Χρ. ΜΓ', σελ. 1091 επ.

παρασιώπησης εγκλήματος (αρθρ. 232 Π.Κ.) σε σχέση με την προηγηθείσα εγκληματική συμπεριφορά. Τέλος, ενότητα εγκληματικής συμπεριφοράς και επομένως ταυτότητα της εγκληματικής πράξης, συνιστούν οι περιπτώσεις αναγκαίας συμμετοχής καθώς επίσης και οι περιπτώσεις εκείνες που οι συμμετοχικές πράξεις έχουν αναχθεί σε ιδιώνυμα εγκλήματα⁸¹.

Το ερώτημα που μας απασχολεί στο πλαίσιο της παρούσας σχετίζεται με το εάν μπορεί ο συγκατηγορούμενος να καταθέσει ως μάρτυρας εναντίον του συγκατηγορουμένου του. Η ρύθμιση του άρθρου 211 περ.β' απαγορεύει με ποινή ακυρότητας την εξέταση ως μαρτύρων όσων κηρύχθηκαν ένοχοι για την πράξη που εκδικάζεται ακόμα και αν δεν τους επιβλήθηκε ποινή, καθιερώνοντας το ασυμβίβαστο ανάμεσα στην ιδιότητα του μάρτυρα και του καταδικασθέντος συγκατηγορουμένου. Το ως άνω ασυμβίβαστο περιλαμβάνει αναμφίβολα και τις περιπτώσεις εκείνες που ο συγκατηγορούμενος απαλλάσσεται επειδή συντρέχει δυνητικός ή υποχρεωτικός λόγος απαλλαγής από την ποινή ή λόγος που εξαλείφει το αξιόποινο της πράξης⁸². Αντίθετα, εξετάζεται ως μάρτυρας ο κατηγορούμενος που αθωώθηκε ήδη με βούλευμα ή απόφαση, ή έπαυσε οριστικά η ποινική δίωξη εναντίον του λόγω π.χ. παραγραφής⁸³. Τι συμβαίνει όμως με τον συγκατηγορούμενο που αντιμετωπίζει εκκρεμή κατηγορία; Κατά τον *Καρρά*, η ιδιότητα του κατηγορουμένου είναι ασυμβίβαστη με την ιδιότητα του μάρτυρα. Είναι σαφές ότι αφού δεν εξετάζονται ως μάρτυρες αυτοί που αθωώθηκαν για λόγο που αποκλείει την επιβολή της ποινής, πολύ περισσότερο ανεπίτρεπτη είναι η εξέταση ως μάρτυρα συγκατηγορουμένου-ακόμα και

---

⁸¹ *Κωσταρά Α.*, ό.π., σελ.770, *Καλφέλη Γ*, Η σύμπτωση της ιδιότητας του μάρτυρα και του κατηγορουμένου στο ίδιο πρόσωπο, *Υπεράσπιση* 1997, σελ. 760-762.

⁸² *Καλφέλη Γ.*, ό.π., σελ. 757-758.

⁸³ Βλ. σχετ. ΑΠ 1333/2006 Ποιν.Δικ. 2007, σελ. 235, 916/2002, Ποιν.Δικ. 2002, σελ. 1205, ΑΠ 1491/1990, Ποιν.Χρ. ΜΑ', σελ. 657.

όταν δικάζεται σε άλλη δίκη- εξαιτίας του προφανούς συμφέροντός του να επιβαρύνει τον συγκατηγορούμενό του διαστρέφοντας την αλήθεια υπέρ του⁸⁴. Αντίθετη άποψη εκφράζει ο *Παπαδαμάκης*, σύμφωνα με τον οποίο δεν υπάρχει κώλυμα εξέτασης του συγκατηγορουμένου σε άλλη δίκη, αφού ο νόμος θέτει ως προϋπόθεση για την απαγόρευση εξέτασης την αποδεδειγμένη ενοχή και όχι την δίωξη ή την παραπομπή του⁸⁵.

Η θέση της θεωρίας και της νομολογίας είναι ξεκάθαρη και απόλυτη όσον αφορά το ζήτημα του επιτρεπτού της εξέτασης ως μάρτυρα συγκατηγορουμένου στο πλαίσιο της ίδιας δίκης⁸⁶. Ο συνεκδικαζόμενος συγκατηγορούμενος δεν μπορεί να προσλάβει ταυτόχρονα και την ιδιότητα του μάρτυρα, καθώς μία τέτοια σύμπτωση ιδιοτήτων έρχεται σε αντίθεση με ρητές διατάξεις του ΚΠΔ, που θεσμοθετούν τους δικονομικούς ρόλους του μάρτυρα και του κατηγορουμένου. Σύμφωνα λόγου χάρη με το άρθρο 218 παρ.1 ΚΠΔ, καθιερώνεται μεταξύ άλλων η υποχρέωση όρκισης για τον μάρτυρα, ενώ τέτοια υποχρέωση δεν υφίσταται για τον κατηγορούμενο. Ο μάρτυρας με εξαίρεση τις περιπτώσεις του άρθρου 223 παρ.4 ΚΠΔ έχει υποχρέωση κατάθεσης, ενώ αντίθετα ο κατηγορούμενος έχει κατά τα άρθρα 273 παρ.2 και 366 παρ.3 δικαίωμα σιωπής. Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 350 παρ.1 ΚΠΔ οι μάρτυρες μετά την εκφώνηση των ονομάτων τους πρέπει να αποχωρήσουν από την αίθουσα του δικαστηρίου, ενώ αντίθετα η παρουσία του κατηγορουμένου στο ακροατήριο, με εξαίρεση τη ρύθμιση του άρθρου 347 ΚΠΔ, είναι με ποινή ακυρότητας, επιβεβλημένη καθ' όλη τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας.

Αντίθετα, διάσταση απόψεων απαντά στη θεωρία σχετικά με την δυνατότητα εξέτασης συγκατηγορουμένου ως μάρτυρα στην περίπτωση

---

⁸⁴ *Καρρά Α.*, ό.π., σελ. 647.

⁸⁵ *Παπαδαμάκη Α.*, ό.π., σελ. 470.

⁸⁶ *Κωσταρά Α.*, ό.π., σελ. 771, *Καλφάλη Α.*, ό.π., σελ. 758.

που οι συγκατηγορούμενοι για την ίδια πράξη δεν συνεκδικάζονται. Αν και η μεγαλύτερη μερίδα αυτής δέχεται ότι η χωριστή εκδίκαση της πράξης δεν μπορεί να ανατρέψει το γεγονός ότι μάρτυρας και κατηγορούμενος αποτελούν ασύμβατα δικονομικά μεγέθη⁸⁷, εκφράζεται και η άποψη ότι η εξέταση ως μάρτυρα συγκατηγορουμένου που εκδικάζεται σε χωριστή δίκη είναι επιτρεπτή⁸⁸.

2.3.2. Η ρύθμιση του άρθρου 211 Α΄ ΚΠΔ

Το άρθρο 211 Α΄ ΚΠΔ, το οποίο προστέθηκε με το αρ.2 παρ.8 του Ν. 2488/1996 ορίζει ότι: «*Μόνη η μαρτυρική κατάθεση ή η απολογία προσώπου συγκατηγορουμένου για την ίδια πράξη δεν είναι αρκετή για την καταδίκη του κατηγορουμένου*».

Σκοπός της διάταξης, η οποία υπαγορεύτηκε από τη δυσπιστία του νομοθέτη στην αποδεικτική αξία της επιβαρυντικής για τον κατηγορούμενο κατάθεσης ή απολογίας του συγκατηγορουμένου του, δεν είναι η επίλυση του ανωτέρω εξεταζόμενου ζητήματος, του επιτρεπτού δηλ. ή μη της εξέτασης του συγκατηγορουμένου ως μάρτυρα, αλλά η καθιέρωση αποδεικτικής απαγόρευσης αξιοποίησης της ενοχοποιητικής κατάθεσης ή απολογίας του συγκατηγορουμένου⁸⁹.

Αναμφίβολα, στην έκθεση εξέτασης του κατηγορουμένου, πλην των εις βάρος του ομολογιών, μπορεί να περιέχονται και γεγονότα επιβαρυντικά για άλλους συγκατηγορούμενους του. Η ίδια η διάταξη του άρθρου 211Α΄ ΚΠΔ, αναγνωρίζει ρητά την απολογία του κατηγορουμένου ως υποστατό αποδεικτικό μέσο, ενώ παράλληλα η

---

⁸⁷ Καλφάκη Γ., ό.π., σελ. 760 με παραπ. στο σχολιασμό του Μπουρόπουλου στην ΑΠ 43/1956, Ποιν.Χρ. ΣΤ΄, σελ. 195, Κωσταρά Α., ό.π., σελ. 771, Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ.1091 επ.

⁸⁸ Παπαδαμάκη Α., ό.π., σελ. 471, Ζησιάδη Ι., Ποινική Δικονομία , τόμος Β΄, 1977, σελ. 30 επ.

⁸⁹ Κωσταρά Α., ό.π., σελ. 771-773.

ενδεικτική απαρίθμηση των κυριότερων αποδεικτικών μέσων του άρθρου 178 ΚΠΔ, συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι η διάταξη καθιερώνει τον κανόνα του απεριόριστου των αποδεικτικών μέσων, ο οποίος αποτελεί και ιδιαίτερη δικονομική αρχή⁹⁰. Περαιτέρω η απολογία και οι εν γένει δηλώσεις του συγκατηγορούμενου σε άλλη δίκη μπορούν να παρεισφρήσουν ως αναγνωστέα έγγραφα κατ' άρθρο 364 ΚΠΔ στην αποδεικτική εις βάρος του κατηγορουμένου διαδικασία⁹¹. Τέλος, στη νομοθεσία μας αναγνωρίζονται και επιτρέπονται οι *μάρτυρες του στέμματος*, τα πρόσωπα δηλ. εκείνα που έχουν συμπράξει στην τέλεση εγκληματικών πράξεων και καταθέτουν εις βάρος των συνενόχων τους με αντάλλαγμα την ατιμωρησία ή την ηπιότερη τιμωρία τους⁹². Συγκεκριμένα οι εν λόγω μάρτυρες αναγνωρίζονται σε δύο περιπτώσεις: αφενός στο άρθρο 187B ΠΚ, στο οποίο ορίζεται ρητά ότι ο κατηγορούμενος που συμβάλει κατά τρόπο ουσιώδη στην εξάρθρωση εγκληματικής οργάνωσης απαλλάσσεται από την ποινή και αφετέρου στο άρθρο 24 του Ν. 1729/1987 περί ναρκωτικών σύμφωνα με το οποίο, προβλέπονται ευνοϊκότερες διατάξεις μεταχείρισης για τον υπαίτιο κάποιας από τις πράξεις που ορίζονται στο άρθρο 5 αυτού (πώληση, αγορά ή διάθεση ναρκωτικών κλπ), εάν συντελέσει με δική του πρωτοβουλία στην ανακάλυψη ή εξάρθρωση συμμορίας διακίνησης ναρκωτικών.

Με την διάταξη του άρθρου 211Α' ΚΠΔ, ο νομοθέτης, εκφράζοντας όπως προελέχθη την δυσπιστία του απέναντι στις επιβαρυντικές δηλώσεις του συγκατηγορουμένου, απαγορεύει στον

---

⁹⁰ Αναλυτικότερα για την απολογία του κατηγορουμένου ως αποδεικτικού μέσου σε *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π. σελ. 1079 επ.

⁹¹ Βλ. σχετ. ΑΠ 347/2003, σύμφωνα με την οποία δεν απαγορεύεται η ανάγνωση στο ακροατήριο των ληφθεισών κατά την προδικασία απολογιών των κατηγορουμένων σε *Κονταξή Α.*, Κωδικός Ποινικής δικονομίας-συνδυασμός θεωρίας και πράξης, τόμος Β', έκδοση Δ', 2006 Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 2280.

⁹² *Καρρά Α.*, ό.π., σελ. 443.

εφαρμοστή του νόμου να προβεί στην καταδίκη του κατηγορουμένου με μοναδικό αποδεικτικό στοιχείο την απολογία ή κατάθεση του συγκατηγορούμενου του. Καθιερώνει δηλ. μία αποδεικτική απαγόρευση αξιοποίησης της ενοχοποιητικής κατάθεσης ή απολογίας του συγκατηγορούμενου σε βάρος του κατηγορουμένου⁹³. Στη θεωρία εκφράζεται και η άποψη⁹⁴, ότι ο κανόνας του άρθρου 211 Α΄ ΚΠΔ αποτελεί κανόνα αξιολόγησης των αποδεικτικών στοιχείων που τίθεται διευκρινιστικά-συμπληρωματικά- στην βασική αρχή που εισάγει το άρθρο 177 ΚΠΔ, υπό την έννοια της παροχής οδηγίας ή υπόδειξης στο δικαστή. Η άποψη αυτή ορθά επικρίθηκε, καθώς συνεπάγεται καταρχάς ότι εναπόκειται στην διακριτική ευχέρεια του δικαστικού οργάνου η εφαρμογή ή μη της ρητής απαγόρευσης που θεσπίζει η διάταξη του άρθρου, έτσι ώστε να εμφανίζεται ανέλεγκτη η κρίση του δικαστικού οργάνου και η παραβίαση της διάταξης να μην επιφέρει ούτε δικονομική κύρωση αλλά ούτε και αναιρετικό έλεγχο⁹⁵.

Ζήτημα έχει ανακύψει σχετικά και με την αντίθεση της διάταξης στην αρχή της ηθικής απόδειξης, η οποία θεσμοθετείται με το άρθρο 177 ΚΠΔ. και σύμφωνα με την οποία ο δικαστής είναι ελεύθερος να διαμορφώνει την πεποίθηση του εκτιμώντας και αξιολογώντας τις προσαγόμενες αποδείξεις, χωρίς να δεσμεύεται από νομικούς κανόνες, αλλά σύμφωνα με την επιταγή της συνείδησής του. Στη θεωρία υπάρχει διχογνωμία ως προς την αντίθεση ή μη της ανωτέρω διάταξης με την αρχή της ηθικής απόδειξης. Η μία άποψη υποστηρίζει ότι η εν λόγω διάταξη αποτελεί ρήγμα στην αρχή της ηθικής απόδειξης.

---

⁹³ Την άποψη αυτή σε *Κωσταρά Α.*, ό.π, σελ. 775, σε *Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 749, σε *Τριανταφύλλου Γ.*, Η απαγόρευση αξιοποίησης της απολογίας ή της μαρτυρικής κατάθεσης του συγκατηγορουμένου, Ποιν.Χρ. ΜΣΤ΄, σελ. 1210.

⁹⁴ *Χαραλαμπίκη Α.*, Το άρθρο 211Α΄ΚΠΔ- ένας «ατελής» κανόνας αξιολόγησης των αποδείξεων, Ποιν. Χρ. ΜΘ΄, σελ. 885-886.

⁹⁵ *Τσόλια Γ.*, Το άρθρο 211 Α΄ΚΠΔ, ανάμεσα στην ηθική απόδειξη και στην δεσμευτικότητα των αποδεικτικών απαγορεύσεων στην ποινική δίκη, Ποιν. Χρ. ΝΒ΄, σελ. 177.

Χαρακτηριστικά μάλιστα ο *Τριανταφύλλου* τονίζει ότι: «Σε ένα σύστημα ηθικής απόδειξης, ο αποκλεισμός αποδεικτικών μέσων λόγω της εκ των προτέρων εκτίμησής τους ως αναξιόπιστων δεν μπορεί να είναι άνευ ετέρου ανεκτός»⁹⁶.

Στον αντίποδα, διατυπώνεται η άποψη-την οποία θεωρώ ορθότερη- ότι η αποδεικτική απαγόρευση που εισάγεται με την διάταξη του άρθρου 211 Α΄ ΚΠΔ, δεν έρχεται σε αντίθεση με την αρχή της ηθικής απόδειξης, καθώς αυτή δεν δίνει στο δικαστή το δικαίωμα ή την ευχέρεια να επιλέξει οικεία βουλήσει τα αποδεικτικά μέσα, με βάση τα οποία θα εκφέρει την κρίση του, αλλά τον καθιστά ελεύθερο μόνο ως προς τον τρόπο αξιολόγησής και εκτίμησής τους. Η επιλογή των αποδεικτικών μέσων, τα οποία θα τεθούν υπό αξιολόγηση, γίνεται με βάση κανόνες δικονομικούς αλλά και συνταγματικούς, που ορίζουν ρητά την διαδικασία συλλογής και αποκλεισμού των αποδεικτικών μέσων, η δε αρχή της ηθικής απόδειξης δεν εμπλέκεται στο στάδιο αυτό. Η αρχή της ηθικής απόδειξης δηλ. και οι αποδεικτικές απαγορεύσεις⁹⁷ αποτελούν διαφορετικά στάδια της ίδιας ποινικής διαδικασίας, της συγκέντρωσης και αποκλεισμού του αποδεικτικού υλικού και της αξιολόγησης που έπεται⁹⁸.

Σύμφωνα λοιπόν με τη διάταξη του άρθρου 211 Α΄ ΚΠΔ, δεν μπορεί το δικαστήριο να εκδώσει καταδικαστική απόφαση σε βάρος του κατηγορούμενου, με μοναδικό αποδεικτικό στοιχείο την κατάθεση ή απολογία του συγκατηγορουμένου⁹⁹. Η αποδεικτική απαγόρευση που εισάγεται με την ανωτέρω διάταξη, δεν είναι επομένως απόλυτη, αφού το δικαστήριο μπορεί να συνεκτιμήσει την κατάθεση ή απολογία του

---

⁹⁶ *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π., σελ. 1210.

⁹⁷ Για την θεωρία των αποδεικτικών απαγορεύσεων ενδ. αντί άλλων σε *Σπινέλλη Δ.*, Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική δίκη, Ποιν. Χρ. ΛΣΤ΄, σελ. 865-886.

⁹⁸ *Τσόλια Γ.*, ό.π., σελ. 177-178, *Κωσταρά Α.*, ό.π., σελ. 774-775.

⁹⁹ Βλ. ενδ. ΤριμΕφΘεσ. 910/1997, Ποιν.Δικ.1998, σελ.101, ΤριμΕφ Πατρ. 203/1996, Ποιν.Δικ. 1998, σελ. 330, ΤριμΕφΚακΘεσ. 706/1997, Ποιν.Δικ. 1998, σελ. 101.

συγκατηγορουμένου με άλλα αποδεικτικά στοιχεία¹⁰⁰. Η μαρτυρική κατάθεση ή απολογία δηλ. του συγκατηγορούμενου, μπορεί να οδηγήσει σε καταδικαστική κρίση, υπό την προϋπόθεση ότι ενισχύεται και από τουλάχιστον άλλο ένα αποδεικτικό μέσο. Θα πρέπει να επισημάνουμε, ότι στον ίδιο αποδεικτικό περιορισμό για την κήρυξη της ενοχής υπόκειται το δικαστήριο και όταν οι δηλώσεις του συγκατηγορουμένου μεταφέρονται στο ακροατήριο μέσω τρίτου προσώπου, του εξ' ακοής δηλ. μάρτυρα¹⁰¹. Αντίθετα, γίνεται δεκτό ότι ο εν λόγω περιορισμός δεν ισχύει στην προδικασία, όπου μόνη η μαρτυρική κατάθεση ή απολογία του συγκατηγορούμενου είναι επαρκής για την προσωπική του κράτηση και για την παραπομπή του στο ακροατήριο κλπ¹⁰².

Αν και η διάταξη δεν προβλέπει κύρωση σε περίπτωση που χώρισε απαγορευμένη αξιοποίηση της κατάθεσης ή απολογίας του συγκατηγορούμενου, με αποτέλεσμα να μην είναι σαφές ποιος αναιρετικός λόγος ιδρύεται, ορθή είναι η διάκριση ανάλογα με την περίπτωση.

Όσον αφορά την αξιοποίηση της απολογίας του συγκατηγορουμένου, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι προκαλείται απόλυτη ακυρότητα κατ' άρθρο 170 παρ.1 στοιχ. δ' ΚΠΔ, για μη τήρηση δηλ. διάταξης που καθορίζει τα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου, με αποτέλεσμα να ιδρύεται ο αναιρετικός λόγος του άρθρου 510 παρ.1 Α' ΚΠΔ., όταν κατ' εφαρμογή του άρθρου 366 παρ. 1 ΚΠΔ, σύμφωνα με το οποίο απαγορεύεται στους διαδίκους, άρα και στον θιγόμενο από την απολογία κατηγορούμενο, να απευθύνουν άμεσα

---

¹⁰⁰ Βλ. ενδ. ΑΠ 854/2006, Ποιν.Χρ. ΝΖ', σελ. 237, ΑΠ 306/2006, Ποιν.Χρ. ΝΣΤ', σελ. 823, ΑΠ 1173/97, Ποιν.Δικ. 1998, σελ. 100.

¹⁰¹ ΑΠ 1166/2006, Ποιν.Δικ. 2006, σελ. 1471, σύμφωνα με την οποία δεν είναι αποφασιστική, χωρίς περαιτέρω αποδείξεις για την ενοχή, η κατάθεση του αστυνομικού που δηλώνει ότι όσα καταθέτει τα γνωρίζει από συγκατηγορούμενο.

¹⁰² Βλ. ενδ. ΑΠ 1302/2004, Ποιν.Δικ. 2004, σελ. 1333, Εφ. Θεσ. 891/2003, Ποιν.Δικ. 2004, σελ. 264, ΑΠ 1431/1998, Ποιν.Χρ. ΜΘ', σελ. 746.

ερωτήσεις προς τον συγκατηγορούμενο που απολογείται, προκειμένου να ελέγξουν την αξιοπιστία του και να αντικρούσουν την κατάθεσή του, δεν επιτραπεί στον κατηγορούμενο να υποβάλλει απευθείας ερωτήσεις. Ο λόγος θα πρέπει να αναζητηθεί στην προσβολή του δικαιώματος ακρόασης του θιγόμενου από την απολογία του κατηγορουμένου, ειδικότερα δε στην παραβίαση του εδώ εξεταζόμενου δικαιώματος, υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ.

Το δικαίωμα εξέτασης και κατ' επέκταση το δικαίωμα ακρόασης δεν παραβιάζονται όταν δοθεί στον κατηγορούμενο η δυνατότητα να υποβάλει απευθείας ερωτήσεις στον απολογούμενο συγκατηγορούμενό του. Στην περίπτωση αυτή, αν η καταδικαστική απόφαση στηριχθεί αποκλειστικά στην απολογία του συγκατηγορουμένου, θα πρέπει να γίνει δεκτό, ότι ο μόνος δυνατός λόγος αναίρεσης που μπορεί να θεμελιωθεί είναι η έλλειψη αιτιολογίας.

Όσον αφορά την αξιοποίηση της μαρτυρικής κατάθεσης που έχει δοθεί από τον συγκατηγορούμενο στο ακροατήριο, στην περίπτωση δηλ. που οι συγκατηγορούμενοι δικάζονται σε χωριστές δίκες και ο ένας καλείται να καταθέσει ως μάρτυρας στην δίκη του άλλου, αφού στα πλαίσια της συνεκδίκασης απαγορεύεται η «μαρτυροποίηση» του συγκατηγορουμένου, ο κατηγορούμενος έχει την δυνατότητα να εξετάσει τον μάρτυρα υποβάλλοντας απευθείας ερωτήσεις. Επομένως θα πρέπει να γίνει δεκτό, ότι ο μόνος δυνατός λόγος αναίρεσης που μπορεί να θεμελιωθεί και σε αυτή την περίπτωση είναι η έλλειψη αιτιολογίας. Και αυτό γιατί η θεμελίωση της καταδίκης του κατηγορουμένου στην κατάθεση του συγκατηγορουμένου του (ή αντίστοιχα στην απολογία του) ως μοναδικού αποδεικτικού στοιχείου, σημαίνει ότι το δικαστήριο δεν

έχει λάβει υπόψη του κανένα επιτρεπτό αποδεικτικό μέσο προκειμένου να οδηγηθεί στην καταδικαστική κρίση του¹⁰³.

2.3.3. Η δυνατότητα εξέτασης του συγκατηγορουμένου ως μάρτυρα σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, για το Δικαστήριο του Στρασβούργου ο όρος *μάρτυρας* έχει αυτοτελή σημασία στο πλαίσιο της ερμηνείας των διατάξεων της ΕΣΔΑ¹⁰⁴. Έτσι, αποδεικτικό μέσο κατηγορίας συνιστά κάθε κατάθεση, η οποία έχει επιβαρυντικό για τον κατηγορούμενο περιεχόμενο και παρέχει ουσιαστική βάση για την καταδίκη του, ανεξάρτητα αν έχει δοθεί από μάρτυρα υπό την στενή τυπική έννοια του όρου ή από συγκατηγορούμενο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, κατ' εφαρμογή της διάταξης της παρ.3 εδ. δ' του άρθρου 6 σε συνδυασμό με την παρ. 1 του ιδίου άρθρου, ο κατηγορούμενος να δικαιούται να εξετάσει κατ' αντιδικία κάθε προσωπικό αποδεικτικό μέσο σε βάρος του, ανεξάρτητα από το αν κατά τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου το πρόσωπο αυτό χαρακτηρίζεται ως μάρτυρας ή ως συγκατηγορούμενος.

Επομένως ο κατηγορούμενος δικαιούται να υποβάλει ερωτήσεις και να έλθει σε άμεση αντιπαράθεση και με τον συγκατηγορούμενο, ο οποίος καταθέτει τα επιβαρυντικά για αυτόν στοιχεία. Το δικαίωμα εξάλλου αυτό του κατηγορουμένου, δεν μπορεί να αρθεί ή να περιοριστεί από το δικαίωμα που έχει ο συγκατηγορούμενος στη μη αυτοεπιβάρυνση. Στον κατηγορούμενο πρέπει να δοθεί η δυνατότητα να αντιπαρατεθεί με

---

¹⁰³ Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 1212-1213.

¹⁰⁴ Βλ. σχετ. Delta κατά Γαλλίας της 19/12/1990 παρ.34, Isgro κατά Ιταλίας της 19/2/1991 παρ.33, Vidal κατά Βελγίου της 22/4/1992 παρ.33, Ferantelli κατά Ιταλίας της 7/8/1996 παρ.51-52, Pullar κατά Ην. Βασιλείου της 10/6/1996 παρ. 44 εδ.β', Luca κατά Ιταλίας της 27/5/2001 παρ. 41, P.S. κατά Γερμανίας της 4/9/2002 παρ.21.

τον συγκατηγορούμενό του και να του υποβάλλει ερωτήσεις, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι ο τελευταίος μπορεί να αρνηθεί να απαντήσει ασκώντας το ως άνω δικαίωμά του. Εξάλλου, η άρνηση του τελευταίου να απαντήσει στις ερωτήσεις που υποβάλλονται από τον κατηγορούμενο, αξιολογείται και αξιοποιείται αποδεικτικά, όχι σε βάρος του ερωτώμενου αλλά για τον σχηματισμό της κρίσης περί ενοχής του ερωτώντα κατηγορουμένου¹⁰⁵.

Χαρακτηριστική είναι η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Luca κατά Ιταλίας της 27/5/2001. Οι Ν. και C. συνελήφθησαν από αστυνομικούς σε επαρχία της Καλαβρίας για κατοχή κοκαΐνης. Κατά την ανάκρισή του από τους αστυνομικούς αρχικά και τον Εισαγγελέα αργότερα, ο Ν. ισχυρίστηκε ότι είχε αγοράσει από τον C. μία ποσότητα για ίδια χρήση και ότι όλη η υπόλοιπη ποσότητα ανήκε αποκλειστικά στον C., του οποίου προμηθευτής ήταν ο προσφεύγων. Συνελήφθησαν ο προσφεύγων και άλλοι δύο ύποπτοι και μαζί με τον C. παραπέμφθηκαν να δικαστούν για εμπορία ναρκωτικών, ενώ ο Ν. για κατοχή, σε διαφορετικές δικές. Στην δίκη των πρώτων ο Ν. κλήθηκε να καταθέσει ως *πρόσωπο κατηγορούμενο σε συναφή διαδικασία*. Ο Ν. στη διαδικασία στο ακροατήριο άσκησε το προβλεπόμενο από την εθνική νομοθεσία δικαίωμα σιωπής και το δικαστήριο θεωρώντας ότι υφίσταται σύγκρουση ανάμεσα στο δικαίωμα σιωπής του συγκατηγορουμένου και το δικαίωμα εξέτασης του κατηγορουμένου, δεν επέτρεψε στον τελευταίο να υποβάλει καμία ερώτηση.

Το δικαστήριο, στις αντιρρήσεις της υπεράσπισης σχετικά με την αντισυνταγματικότητα της διάταξης του Ιταλικού ποινικού κώδικα που επιτρέπει την ανάγνωση και αξιοποίηση της προδικαστικής κατάθεσης του συγκατηγορουμένου όταν στο ακροατήριο ασκήσει το δικαίωμα σιωπής, αντέτεινε ότι το δικαίωμα σιωπής προστατεύει τον

---

¹⁰⁵ Τσόλκα Ο., ό.π., σελ. 88.

κατηγορούμενο, ο οποίος δεν μπορεί να υποχρεωθεί να καταθέσει γεγονότα τα οποία τον επιβαρύνουν και μπορούν να χρησιμοποιηθούν εναντίον του. Με τις σκέψεις αυτές καταδίκασε τον προσφεύγοντα σε φυλάκιση οκτώ ετών και τεσσάρων μηνών και σε χρηματική ποινή 45.000 ιταλικών λιρών και τους υπόλοιπους κατηγορούμενους σε κάθειρξη από έξι έως εννέα έτη. Το δικαστήριο στήριξε την καταδικαστική του απόφαση στις προδικαστικές καταθέσεις του N., οι οποίες κρίθηκαν από το δικαστήριο αξιόπιστες, ενώ ρόλο έπαιξε και το γεγονός ότι ο προσφεύγων είχε προηγούμενες καταδίκες για εμπορία ναρκωτικών και τελούσε υπό δικαστική επιτήρηση.

Ο προσφεύγων άσκησε έφεση, το Εφετείο όμως επικύρωσε την πρωτόδικη απόφαση. Ο προσφεύγων άσκησε αναίρεση ισχυριζόμενος μεταξύ άλλων ότι δυνάμει του άρθρου 6 παρ.3 εδ.δ της Σύμβασης οι προδικαστικές δηλώσεις του N. δεν μπορούν να αποτελέσουν αποδεκτά αποδεικτικά μέσα. Το αναιρετικό δικαστήριο απέρριψε την αναίρεση, παρατηρώντας μεταξύ άλλων ότι το άρθρο 6 παρ.3 εδ. δ' της Σύμβασης αφορά την εξέταση των μαρτύρων που υποχρεούνται να καταθέσουν την αλήθεια και όχι την εξέταση των κατηγορουμένων, που δικαιούνται να υπερασπιστούν τον εαυτό τους ασκώντας το δικαίωμα σιωπής ή λέγοντας ψέματα, δεχόμενο ότι ο N. δεν εμπίπτει στην έννοια του μάρτυρα κατά την ανωτέρω διάταξη.

Ενώπιον του ΕΔΔΑ στο οποίο προσέφυγε, ισχυρίστηκε αφενός ότι δεν είχε του δόθηκε η δυνατότητα να εξετάσει τον μάρτυρα σε κανένα στάδιο της διαδικασίας και αφετέρου ότι η προδικαστική κατάθεση του N. αποτέλεσε το μοναδικό στοιχείο στο οποίο στηρίχθηκε η καταδικαστική απόφαση. Το Δικαστήριο, εκκινώντας από το γεγονός, σύμφωνα με τα όσα προαναφέραμε, ότι μάρτυρας κατηγορίας υπό την έννοια του άρθρου 6 παρ.3 εδ.δ' της Σύμβασης είναι και ο συγκατηγορούμενος, εφόσον η κατάθεσή του είναι επιβαρυντική για τον

κατηγορούμενο (παρ.41), έκρινε ότι έπρεπε να δοθεί στον κατηγορούμενο η δυνατότητα να εξετάσει τον Ν. και να αντιπαρατεθεί μαζί του σε ένα οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας, γεγονός που δεν συνέβη, με αποτέλεσμα να μην αντισταθμιστεί το δικαίωμα εξέτασης. Κατ' επέκταση, η επιβαρυντική κατάθεση του συγκατηγορουμένου δεν μπορεί, όταν η δυνατότητα αυτή δεν έχει δοθεί στον κατηγορούμενο, να αποτελέσει το μοναδικό ή το αποφασιστικής σημασίας στοιχείο για την καταδίκη του κατηγορουμένου, γιατί έτσι τα υπερασπιστικά δικαιώματά του περιορίζονται σε τέτοιο βαθμό που δεν συμβιβάζεται με τις εγγυήσεις που παρέχει το άρθρο 6 παρ.3 εδ. δ' της ΕΣΔΑ (παρ. 40). Εν προκειμένω, ενόψει του ότι η καταδίκη του προσφεύγοντος από τα εθνικά δικαστήρια βασίστηκε αποκλειστικά στις προδικαστικές δηλώσεις του Ν., με τον οποίο ο προσφεύγων δεν είχε τη δυνατότητα σε κανένα στάδιο της διαδικασίας να αντιπαρατεθεί, δέχθηκε την προσφυγή για παραβίαση της ανωτέρω διάταξης (παρ.43-45).

Αντιμετωπίζοντας μια άλλη περίπτωση, το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή στην υπόθεση Ferantelli και Santangelo κατά Ιταλίας της 7/8/1996. Στην συγκεκριμένη υπόθεση οι δράστες δολοφόνησαν δύο αστυνομικούς και έκλεψαν ρουχισμό, όπλα και πυρομαχικά από ιταλικό στρατώνα. Λίγες ημέρες αργότερα, συνελήφθη τυχαία ο G.V., ένας εκ των δραστών, επειδή οδηγούσε αυτοκίνητο με πλαστές πινακίδες. Στην κατοχή του βρέθηκαν όπλα και οδηγήθηκε στο αστυνομικό τμήμα, όπου ομολόγησε ότι είχε διαπράξει τους φόνους των αστυνομικών, ισχυριζόμενος όμως ότι συμμετείχαν στην εγκληματική πράξη άλλα τέσσερα άτομα, μεταξύ των οποίων και οι δύο προσφεύγοντες. Και τα τέσσερα άτομα συνελήφθησαν και προσήχθησαν στην αστυνομία, όπου ομολόγησαν ότι έλαβαν μέρος στην εγκληματική επίθεση και μεταφέρθηκαν στις φυλακές προκειμένου να κρατηθούν προσωρινά. Οι κατηγορούμενοι εξετάστηκαν ο καθένας ξεχωριστά από τον αρμόδιο

Εισαγγελέα. Ο G.V επανέλαβε ότι ήταν αυτός που διέπραξε τους δύο φόνους αλλά ανακάλεσε τις δηλώσεις του για την συμμετοχή των άλλων τεσσάρων, υποστηρίζοντας ότι είχε προβεί σε αυτές κάτω από πίεση. Οι υπόλοιποι τέσσερις, ανακάλεσαν τις δηλώσεις τους ισχυριζόμενοι ότι προέβησαν η ομολογία τους για συμμετοχή στην πράξη ήταν προϊόν εξαναγκασμού και πίεσης που ασκήθηκε από τους αστυνομικούς. Λίγο καιρό αργότερα ο G.V, ζήτησε να εξεταστεί από τον ανακριτή, στον οποίο δήλωσε ότι θα προβεί εγγράφως σε νέες αποκαλύψεις. Τρεις μήνες αργότερα βρέθηκε κρεμασμένος στο νοσοκομείο της φυλακής, όπου νοσηλευόταν.

Οι άλλοι τέσσερις παραπέμφθηκαν σε δίκη, η οποία διεκόπη προκειμένου να διαπιστωθεί εάν οι κατηγορούμενοι είχαν υποστεί σωματική βία από τους αστυνομικούς, όπως οι ίδιοι είχαν ισχυριστεί. Ο ανακριτής όμως απεφάνθη ότι οι κατηγορούμενοι δεν έπεσαν θύματα κακομεταχείρισης από τους αστυνομικούς, αλλά τραυματίστηκαν κατά την μεταφορά τους στη φυλακή. Η δίκη συνεχίστηκε και στον πρώτο βαθμό οι προσφεύγοντες αθώωθηκαν λόγω αμφιβολιών, ενώ οι άλλοι δύο κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν σε ισόβια κάθειρξη. Ο Εισαγγελέας και οι προσφεύγοντες άσκησαν έφεση, καταδικάστηκαν από το Εφετείο και άσκησαν αναίρεση στο Ακυρωτικό δικαστήριο. Το τελευταίο, έκανε την αναίρεση δεκτή και διέταξε τον χωρισμό των δικών και την παραπομπή των προσφευγόντων στο Εφετείο Ανηλίκων του Παλέρμο.

Ύστερα από μία σειρά αναιρέσεων και παραπομπών της υπόθεσης στο Εφετείο για να κρίνει εκ νέου επί της ουσίας, οι προσφεύγοντες καταδικάστηκαν ο πρώτος σε κάθειρξη δέκα τεσσάρων ετών και δέκα μηνών και ο δεύτερος σε κάθειρξη είκοσι δύο ετών και πέντε μηνών και 450.000 ιταλικές λίρες χρηματική ποινή. Η καταδικαστική απόφαση στηρίχθηκε στις προανακριτικές δηλώσεις του αποβιώσαντος ήδη συγκατηγορούμενού τους G.V., στις ομολογίες των ίδιων ενώπιον των

αστυνομικών, αλλά και σε άλλα αποδεικτικά στοιχεία όπως ότι οι κατηγορούμενοι με δηλώσεις τους αλληλοκατηγορούντο καθώς και ότι κανένας τους δεν είχε επικαλεστεί ένα πειστικό άλλοθι.

Στην προσφυγή του ενώπιον του ΕΔΔΑ, οι Ferantelli και Santangelo ισχυρίστηκαν παραβίαση, του εκ του άρθρου 6 παρ.3 εδ. δ΄της Σύμβασης δικαιωμάτων τους. Το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή καθώς έκρινε, ότι η καταδικαστική απόφαση δεν στηρίχθηκε μόνο στην προδικαστική κατάθεση του αποβιώσαντος κατά το χρόνο της ακροαματικής διαδικασίας συγκατηγορούμενου, με τον οποίο οι προσφεύγοντες δεν μπόρεσαν να έλθουν σε αντιπαράθεση μέχρι τον θάνατό του- γεγονός για το οποίο το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν έφεραν καμία ευθύνη οι κρατικές αρχές- αλλά και σε άλλα στοιχεία όπως ομολογίες των κατηγορουμένων και έλλειψη πειστικού άλλοθι (παρ.52).

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι το ΕΔΔΑ, ακολουθεί και εν προκειμένω την εξέταση των τριών κριτηρίων που έχει θέσει για την διάγνωση παραβίασης του δικαιώματος εξέτασης, όπως αυτό κατοχυρώνεται από το οικείο άρθρο της ΕΣΔΑ. Η επιβαρυντική κατάθεση του συγκατηγορούμενου αποτελεί παραδεκτό αποδεικτικό μέσο, με τον περιορισμό, ότι στην περίπτωση που δεν έχει δοθεί η δυνατότητα στον κατηγορούμενο να έλθει σε αντιπαράθεση με τον συγκατηγορούμενο που καταθέτει τα επιβαρυντικά γι' αυτόν στοιχεία, η κατάθεση αυτή δεν μπορεί να αποτελεί το μοναδικό ή αποφασιστικής σημασίας στοιχείο για την κρίση περί της ενοχής.

2.4. Ανώνυμοι μάρτυρες

2.4.1. Η διατήρηση της ανωνυμίας ως μέσο προστασίας μαρτύρων σε ποινικές διαδικασίες

Δεν είναι σπάνιες οι φορές που πρόσωπα, τα οποία μπορούν να καταθέσουν σημαντικές πληροφορίες για την εξιχνίαση εγκλημάτων, επιθυμούν να μην αποκαλυφθεί η ταυτότητά τους, να διατηρήσουν δηλ. την ανωνυμία τους, εξαιτίας του φόβου τους για την ασφάλεια των ιδίων ή των οικείων τους από πράξεις αντεκδίκησης. Ειδικά στο πλαίσιο του αγώνα κατά της βαριάς εγκληματικότητας και του οργανωμένου εγκλήματος, χρησιμοποιούνται πολλές φορές από τις διωκτικές αρχές πρόσωπα, τα οποία διεισδύουν στις εγκληματικές οργανώσεις είτε με σκοπό την διάλυσή τους είτε δρώντας ως απλοί πληροφοριοδότες, τα λεγόμενα *έμπιστα πρόσωπα*. Περαιτέρω, υπάρχουν και τα πρόσωπα εκείνα που ανήκαν στους κόλπους της εγκληματικής οργάνωσης και αποσκίρτησαν και μπορούν να προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για τις υπό έρευνα εγκληματικές πράξεις. Μάρτυρες επίσης μπορούν να είναι και τα θύματα τέτοιων πράξεων, αλλά και άτομα που τυχαία έλαβαν γνώση άμεσα ή έμμεσα για τις υπό εξιχνίαση εγκληματικές πράξεις. Μία ακόμη κατηγορία προσώπων που μπορούν να καταθέσουν σημαντικά στοιχεία, αλλά επιθυμούν να διατηρήσουν κρυφή την ταυτότητά τους είναι οι κεκαλυμμένα δρώντες αστυνομικοί, των οποίων η αστυνομία επιθυμεί να διατηρήσει την ανωνυμία, προκειμένου να μπορεί να τους χρησιμοποιήσει και σε μελλοντικές της επιχειρήσεις.

Καθίσταται σαφές ότι το δικαιολογημένο ενδιαφέρον των ανωτέρω προσώπων να διατηρήσουν την ανωνυμία τους, αποτελεί εμπόδιο στην αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος εξέτασης εκ μέρους του κατηγορουμένου. Η άσκηση του δικαιώματος ακρόασης, το οποίο παρέχει μεταξύ άλλων την δυνατότητα στους φορείς του δικαιώματος να εκφράζουν τις απόψεις τους για κάθε αποδεικτικό μέσο- επομένως και για τους μάρτυρες- εκτιμώντας και αξιολογώντας την αξιοπιστία τους, προϋποθέτει την γνώση από την πλευρά του κατηγορουμένου της

ταυτότητας του μάρτυρα, διαφορετικά δεν είναι δυνατόν να υλοποιηθεί¹⁰⁶.

Από την άλλη μεριά, είναι αδιαμφισβήτητο ότι η καταπολέμηση της βαριάς και οργανωμένης εγκληματικότητας απαιτεί την λήψη μέτρων από τις εθνικές έννομες τάξεις, τα οποία θα διευκολύνουν το έργο των διωκτικών αρχών. Τα μέτρα αυτά αφορούν τόσο τη διενέργεια διεξαγωγής ειδικών ανακριτικών πράξεων (μαγνητοφώνηση συνομιλιών, αστυνομική διεϊσδυση κλπ), όσο και την παροχή προστασίας στους μάρτυρες, οι οποίοι φοβούμενοι για την ασφάλεια των ιδίων ή της οικογένειάς τους, είναι συνήθως απρόθυμοι να καταθέσουν, στερώντας έτσι της διωκτικές αρχές από την δυνατότητα εξιχνίασης των υποθέσεων αυτών και διερεύνησης της ουσιαστικής αλήθειας στα πλαίσια μίας ποινικής διαδικασίας.

Απαιτείται δηλ. από την πλευρά της νομοθετικής εξουσίας, μία στάθμιση των συγκρουόμενων εδώ συμφερόντων, των υπερασπιστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου αφενός και της προστασίας των δικαιωμάτων στην ζωή, ασφάλεια κλπ. των μαρτύρων αφετέρου, οι οποίοι αποτελούν ένα σημαντικό αποδεικτικό μέσο –θεμέλιο λίθο στην δίωξη του εγκλήματος- αλλά και υποκείμενα της ποινικής δίκης που χρήζουν ανάλογης αντιμετώπισης και προστασίας.

Ειδικά για το ζήτημα της προστασίας μαρτύρων σε σχέση με την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος, ιδιαίτερα σημαντική είναι η Διεθνής Σύμβαση του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών για το οργανωμένο έγκλημα, η οποία υπεγράφη στο Παλέρμιο της Ιταλίας το Δεκέμβριο του 2000. Η χώρα μας ανέλαβε την υποχρέωση, δυνάμει των άρθρων 24 και 25 της σύμβασης, να υιοθετήσει τα, κατά το δυνατόν, κατάλληλα μέτρα, προκειμένου να εξασφαλίσει αποτελεσματική προστασία των μαρτύρων που καταθέτουν στο πλαίσιο μίας ποινικής

---

¹⁰⁶ Καρρά Α., ό.π, σελ. 441.

διαδικασίας για θέματα καλυπτόμενα από την εν λόγω σύμβαση, έναντι της εκδίκησης ή του εκφοβισμού που ενδέχεται να υποστούν.

2.4.3. Νομοθετική πρόβλεψη στο εσωτερικό δίκαιο

Στο εσωτερικό δίκαιο, διατάξεις για την προστασία μαρτύρων θεσπίστηκαν με το άρθρο 9 του Ν. 2928/2001 για την καταπολέμηση της οργανωμένης εγκληματικότητας. Σύμφωνα με την ως άνω διάταξη, προστατεύονται οι μάρτυρες που καλούνται να καταθέσουν για το έγκλημα της συγκρότησης ή συμμετοχής σε εγκληματική οργάνωση της παρ.1 του άρθρου 187 Π.Κ. ή για συναφείς πράξεις, για πράξεις δηλ. που αποτελούν τον λόγο για τον οποίο συνεστήθη η εγκληματική οργάνωση.

Υπό τον όρο «*προστασία μαρτύρων*», νοούνται τρεις μορφές προστασίας: α) η προστασία των μαρτύρων (κατηγορίας) από ενδεχόμενη προσβολή ή ανεπίτρεπτο επηρεασμό τους από τον κατηγορούμενο ή τρίτα πρόσωπα, β) η προστασία τους από προσβολή ειδικά του δικαιώματος στην προσωπικότητά τους, όπως π.χ. με την υποβολή ερωτήσεων που θίγουν την τιμή και την αξιοπρέπειά τους και γ) η προστασία τους από σημαντική ψυχική τους επιβάρυνση λόγω της συνύπαρξής τους στο ακροατήριο με τον κατηγορούμενο. Στην τελευταία περίπτωση εμπίπτουν παιδιά και έφηβοι που έχουν πέσει θύματα σεξουαλικής ή και σωματικής κακοποίησης από τον κατηγορούμενο.

Οι μάρτυρες που εμπίπτουν στην προστατευτική διάταξη του άρθρου 9 αναφέρονται ρητά σε αυτό και ανήκουν σε δύο κατηγορίες. Σε αυτούς που κατά τρόπο συμπτωματικό απέκτησαν άμεσα ή έμμεσα γνώση για το υπό εξιχνίαση έγκλημα, και σε αυτούς που προέρχονται από τα σπλάχνα της εγκληματικής οργάνωσης, ήτοι σε αυτούς που υπήρξαν μέλη της οργάνωσης και αποσκίρτησαν και σε αυτούς που είχαν στρατολογηθεί για τους σκοπούς της εξιχνίασης του εγκλήματος δηλ. τα

έμπιστα πρόσωπα και τους κεκαλυμμένα δρώντες αστυνομικούς. Στους μάρτυρες που μπορούν να τύχουν της προστασίας που προβλέπεται στο άρθρο 9 του Ν. 2928/2001, μπορούν επίσης να συμπεριληφθούν και τα θύματα των διερευνώμενων αξιόποινων πράξεων.

Αν και στο κείμενο του νόμου δεν προσδιορίζεται ποιος θα πρέπει να είναι ο κίνδυνος που απειλεί τον μάρτυρα, γίνεται δεκτό ότι θα πρέπει ο κίνδυνος να απειλεί σοβαρά την υπόσταση του προσώπου (ζωή, σωματική ακεραιότητα, ελευθερία), την περιουσία του ή οποιοδήποτε άλλο συνταγματικά προστατευόμενο έννομο αγαθό του (π.χ. τιμή), θα πρέπει δε να στοιχειοθετεί κάτι παραπάνω από απλή ενόχληση του μάρτυρα¹⁰⁷. Στις περιπτώσεις δε που πιθανολογείται ότι ο μάρτυρας εκτίθεται σε σοβαρό κατά τα ανωτέρω κίνδυνο, τα μέτρα προστασίας που θα ληφθούν θα πρέπει να διέπονται από τις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας. Θα πρέπει δηλ. το μέτρο προστασίας να είναι απολύτως αναγκαίο και η ελευθερία του μάρτυρα να περιοριστεί σε βαθμό ανάλογο του απειλούμενου κινδύνου.

Τα μέτρα προστασίας που μπορούν να ληφθούν αναφέρονται περιοριστικά στο νόμο και είναι τα εξής: α) η φύλαξη με κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό της αστυνομίας, β) η κατάθεση με χρήση ηλεκτρονικών μέσων ηχητικής και οπτικής ή μόνο ηχητικής μετάδοσης, γ) η μη αναγραφή στην έκθεση εξέτασης του ονόματος, του τόπου γέννησης, κατοικίας και εργασίας, του επαγγέλματος και της ηλικίας, δ) η μεταβολή των στοιχείων της ταυτότητας και ε) η μετάθεση-μετάταξη ή απόσπαση των δημοσίων υπαλλήλων. Ο νόμος δεν προσδιορίζει πότε πρέπει να εφαρμόζεται κάθε ένα από τα ανωτέρω μέτρα. Επομένως πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα μέτρα αυτά εφαρμόζονται εναλλακτικά ή

---

¹⁰⁷ Έτσι γίνεται δεκτό στη Γερμανία ότι οι αναπάντητες τηλεφωνικές κλήσεις στην οικία του μάρτυρα, δεν συνιστούν σοβαρό κίνδυνο όπως επίσης και η δήθεν κατά παραγγελία του αποστολή προϊόντων.

σωρευτικά ανάλογα με την σοβαρότητα της κατάστασης, ενώ για την λήψη τους απαιτείται η σύμφωνη γνώμη του μάρτυρα. Εδώ θα πρέπει να επισημανθεί ότι, θα ήταν ορθότερη μία όχι περιοριστική αλλά ενδεικτική απαρίθμηση των μέτρων προστασίας, ώστε να μην περιορίζεται αδικαιολόγητα η έννοια του μέτρου προστασίας που δεν μπορεί να οριστεί με ακρίβεια και μάλιστα περιπτωσιολογικά, όπως επιχειρείται στην παρ. 2 του άρθρου 9.

Τέλος, θα πρέπει να γίνει αναφορά στην παρ.3 του άρθρου 9, σύμφωνα με την οποία, η αποκάλυψη του πραγματικού ονόματος του μάρτυρα που καλείται να καταθέσει είναι υποχρεωτική, εφόσον ζητηθεί από τον εισαγγελέα ή από έναν διάδικο. Με την διάταξη αυτή, ο νομοθέτης επιχειρεί να διασώσει το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ.3 εδ. δ΄ της ΕΣΔΑ αλλά και στα σχετικά άρθρα του ΚΠΔ., ενώ παράλληλα με την παρ. 4 απαγορεύει στον δικαστή να προβεί στην καταδίκη του κατηγορουμένου με μοναδικό αποδεικτικό στοιχείο την κατάθεση μάρτυρα, του οποίου τα στοιχεία ταυτότητάς του δεν αποκαλύφθηκαν.

Αναμφίβολα, οι νομοθετικές διατάξεις για την προστασία των μαρτύρων, που θεσπίζει το άρθρο 9 του Ν. 2928/2001, καλύπτουν ένα νομοθετικό κενό που υπήρχε στην έννομη τάξη μας. Όμως δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι ανάγκη προστασίας έχουν και μάρτυρες που καλούνται να καταθέσουν και για άλλα εγκλήματα πέρα από το έγκλημα της συγκρότησης και συμμετοχής στην εγκληματική οργάνωση του άρθρου 187 Π.Κ., όπως π.χ. οι μάρτυρες που υπήρξαν θύματα γενετησίων εγκλημάτων ή εγκλημάτων βίας. Σκόπιμη δε θα ήταν η θέσπιση μιας γενικής διάταξης για την προστασία πάσης φύσεως

μαρτύρων, η οποία θα εντάσσεται στον ΚΠΔ και όχι σε κάποιον ειδικό ποινικό νόμο¹⁰⁸.

2.4.2. Η θέση της νομολογίας του ΕΔΔΑ

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου αναγνωρίζει καταρχάς ότι η διατήρηση της ανωνυμίας του μάρτυρα θέτει σημαντικά εμπόδια στην άσκηση του υπερασπιστικού δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάζει τον μάρτυρα, καθώς η μη γνώση της ταυτότητάς του εμποδίζει την υπεράσπιση να εκτιμήσει και να θέσει υπό αμφισβήτηση την αξιοπιστία του μάρτυρα¹⁰⁹.

Αναγνωρίζει όμως, επίσης, ότι τα δικαιώματα του μάρτυρα -ο οποίος όπως προελέχθη είναι υποκείμενο και όχι αντικείμενο της ποινικής διαδικασίας- ήτοι αυτά που κατοχυρώνονται συνταγματικά στην εκάστοτε εθνική έννομη τάξη αλλά και στο άρθρο 8 της Σύμβασης (ζωή, ασφάλεια, ελευθερία), πρέπει να προστατεύονται και να μην εκτίθενται αδικαιολόγητα σε κίνδυνο¹¹⁰. Πρέπει επομένως, ανάλογα με την περίπτωση, να σταθμίζονται τα συμφέροντα των μαρτύρων αφενός και τα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου αφετέρου, προκειμένου να κριθεί κάθε φορά ποιά θα υπερισχύουν έναντι των άλλων¹¹¹.

Το ΕΔΔΑ, ως εκ τούτου, θεωρεί καταρχάς ότι η λήψη υπόψη μίας ανώνυμης κατάθεσης δεν είναι άνευ ετέρου ασυμβίβαστη με την Σύμβαση¹¹². Για τον σχηματισμό της (εκάστοτε) δικανικής κρίσης όσον αφορά το επιτρεπτό ή μη της λήψης υπόψη μίας ανώνυμης κατάθεσης ως

---

¹⁰⁸ Για όλα τα ανωτέρω σε *Βαθιώτη Κ.*, Η προστασία μαρτύρων κατά το άρθρο 9 του Νόμου 2928/2001, Ποιν. Χρ. ΝΑ'/2001, σελ.1045-1053.

¹⁰⁹ Βλ. σχετ. *Kostovski κατά Ολλανδίας* της 20/11/1989 (παρ.42), *Van Mechelen κατά Ολλανδίας* της 23/4/1997 (παρ.62).

¹¹⁰ Βλ. σχετ. *Doorson κατά Ολλανδίας* της 26/3/1996 (παρ.56), *Van Mechelen κατά Ολλανδίας* της 23/4/1997 (παρ.62).

¹¹¹ Βλ. σχετ. απόφαση *Doorson* (παρ.70).

¹¹² Βλ. σχετ. *Doorson* (παρ.70), *Birutis κατά Λιθουανίας* της 28/6/2002 (παρ.29).

παραδεκτού αποδεικτικού μέσου, θα πρέπει να σταθμίζεται κάθε φορά αφενός μεν το συμφέρον της κοινωνίας για την καταπολέμηση της εγκληματικότητας και αφετέρου η υποχρέωση προστασίας του μάρτυρα αλλά και σεβασμού των υπερασπιστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου¹¹³. Για τις ανάγκες της στάθμισης αυτής το ΕΔΔΑ έχει διαμορφώσει ένα σύστημα ελέγχου που εκτείνεται σε τρία επίπεδα.

Στο πρώτο επίπεδο, το Δικαστήριο απαιτεί από τα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα, να ελέγχουν κατά πόσο σημαντικοί, επαρκείς και καλά θεμελιωμένοι είναι οι λόγοι που υπαγορεύουν, ως μέτρο προστασίας του μάρτυρα, την διατήρηση της ανωνυμίας του. Οι λόγοι αυτοί υποβάλλονται σε έναν έλεγχο αναλογικότητας, υπό την έννοια ότι η διατήρηση της ανωνυμίας θα πρέπει να είναι απολύτως αναγκαία για την προστασία του μάρτυρα, ώστε εάν είναι διαθέσιμο κάποιο άλλο μέτρο λιγότερο δραστικό, θα πρέπει να προκρίνεται αυτό.

Εν συνεχεία, το ΕΔΔΑ αξιώνει να αντισταθμίζονται επαρκώς τα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου, τα οποία έχουν αναμφισβήτητα τρωθεί από την διατήρηση της ανωνυμίας του μάρτυρα. Σε τελευταίο επίπεδο αξιολογεί την αποδεικτική βαρύτητα της ανώνυμης κατάθεσης, η οποία, ακόμα και στην περίπτωση που έχουν κατά το δυνατό αντισταθμιστεί τα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου, δεν μπορεί να αποτελεί το μοναδικό ή ουσιώδες στοιχείο για την θεμελίωση μίας καταδικαστικής απόφασης¹¹⁴. Την εφαρμογή των ανωτέρω κριτηρίων από το Δικαστήριο του Στρασβούργου θα δούμε αναλυτικά κατωτέρω μέσα από την επισκόπηση των σχετικών αποφάσεων του.

Στην υπόθεση Doorson κατά Ολλανδίας της 26/3/1996, μετά από μία ανώνυμη τηλεφωνική καταγγελία στην αστυνομία για την συμμετοχή

---

¹¹³ Βλ. σχετ. Doorson (παρ.70), Kostovski (παρ.44).

¹¹⁴ Τζαννετή Α., ό.π., σελ. 307.

του προσφεύγοντα σε διακίνηση ναρκωτικών, διεξήχθη έρευνα σε βάρος του. Κατά τη σχετική διαδικασία, η αστυνομία επέδειξε την φωτογραφία του υπόπτου σε έναν αριθμό χρηστών, εκ των οποίων κάποιιοι αναγνώρισαν τον προσφεύγοντα ως το άτομο, από το οποίο είχαν αγοράσει ναρκωτικά στο παρελθόν. Έξι από τους μάρτυρες παρέμειναν ανώνυμοι, όπως είχαν ζητήσει, ενώ δύο κατέθεσαν επώνυμα. Ο προσφεύγων συνελήφθη ως ύποπτος εγκλημάτων σχετικά με τα ναρκωτικά. Στην ανάκριση που διεξήχθη, ο συνήγορος του κατηγορουμένου υπέβαλε αίτημα να εξετάσει τους μάρτυρες που είχαν καταθέσει στην αστυνομία, οι οποίοι όμως αν και κλήθηκαν από τον ανακριτή δεν παρουσιάστηκαν την ορισμένη ημερομηνία, εκτός από δύο οι οποίοι εξετάστηκαν χωρίς την παρουσία του συνηγόρου του κατηγορούμενου.

Εν τέλει, ο προσφεύγων παραπέμφθηκε να δικαστεί με την κατηγορία της διακίνησης ναρκωτικών. Στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο ο συνήγορος του κατηγορουμένου ζήτησε να επιστρέψει η δικογραφία στον ανακριτή για να εξετάσει τους έξι ανώνυμους μάρτυρες όπως επίσης και να κληθούν ως μάρτυρες στο ακροατήριο οι δύο μάρτυρες που είχαν επωνύμως καταθέσει. Το δικαστήριο απέρριψε το πρώτο και έκανε δεκτό το δεύτερο αίτημα, όμως τελικά μόνο ο ένας μάρτυρας παρουσιάστηκε και εξετάστηκε, ο οποίος και ανακάλεσε την αρχική του κατάθεση. Τελικά, ο κατηγορούμενος καταδικάστηκε σε φυλάκιση δέκα πέντε μηνών από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο, το οποίο έλαβε υπόψη του το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος είχε καταδικαστεί και στο παρελθόν για αδικήματα σχετικά με τα ναρκωτικά.

Ενώπιον του Εφετείου, ο συνήγορος του κατηγορουμένου υπέβαλε το ίδιο αίτημα, το οποίο έγινε δεκτό από το Εφετείο και η υπόθεση επέστρεψε στον ανακριτή. Στο πλαίσιο αυτής της συμπληρωματικής ανάκρισης, τελικά εξετάστηκαν δύο μόνο από τους έξι ανώνυμους

μάρτυρες, καθώς οι άλλοι δεν κατέστη δυνατόν να εντοπισθούν. Οι μάρτυρες που εξετάστηκαν παρευρίσκοντο στον ίδιο χώρο με τον συνήγορο του κατηγορουμένου, στον οποίο έτσι δόθηκε η ευκαιρία να τους υποβάλει απευθείας ερωτήσεις και ταυτόχρονα να μπορεί να αντιληφθεί τις αντιδράσεις τους, χωρίς όμως να του αποκαλυφθεί η ταυτότητα των μαρτύρων, η οποία ήταν γνωστή μόνο στον ανακριτή. Μάλιστα, ο τελευταίος συνέταξε έκθεση σχετικά με τους λόγους που επικαλούνται οι μάρτυρες, προκειμένου να διατηρήσουν την ανωνυμία τους, τους οποίους έκρινε επαρκείς και αιτιολογημένους. Το Εφετείο επικύρωσε την πρωτόδικη απόφαση, στηριζόμενο για την κρίση του αυτή όχι μόνο στις καταθέσεις των ανωνύμων μαρτύρων που δόθηκαν στο πλαίσιο της συμπληρωματικής ανάκρισης αλλά και σε άλλα αποδεικτικά στοιχεία.

Στην συγκεκριμένη υπόθεση, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η διατήρηση της ανωνυμίας των μαρτύρων που εξετάστηκαν ήταν δικαιολογημένη, αφού είναι γνωστό πως συχνά οι έμποροι ναρκωτικών εκφοβίζουν ή ασκούν βία σε πρόσωπα που βοηθούν με τις καταθέσεις τους στην σύλληψη και την καταδίκη τους (παρ.71). Περαιτέρω το Δικαστήριο έκρινε ότι, με την εξέταση των δύο από τους μάρτυρες από το συνήγορο του προσφεύγοντα στη συμπληρωματική ανάκριση που διεξήχθη στον δεύτερο βαθμό, το δικαίωμα εξέτασης του κατηγορουμένου, όπως αυτό κατοχυρώνεται στην Σύμβαση αντισταθμίστηκε (παρ.73), επιπλέον δε ότι η καταδίκη του προσφεύγοντα δεν βασίστηκε μόνο ή σε αποφασιστικό βαθμό στις εν λόγω καταθέσεις (παρ.76). Με το σκεπτικό αυτό το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ.3 εδ.δ΄της ΕΣΔΑ και απέρριψε την υπό κρίση προσφυγή.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η κρίση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου στην υπόθεση *Ludi* κατά Ελβετίας της 15/6/1992. Εν προκειμένω, η Γερμανική αστυνομία ενημέρωσε την αστυνομία της

Βέρνης, ότι ο προσφεύγων εμπλεκόταν σε υπόθεση διακίνησης ναρκωτικών και είχε δανειστεί χρήματα για να προβεί στην αγορά μεγάλης ποσότητας κοκαΐνης στην Ελβετία. Ξεκίνησε προκαταρκτική έρευνα, στο πλαίσιο της οποίας διετάχθη και η παρακολούθηση και καταγραφή των τηλεφωνικών συνομιλιών του προσφεύγοντος. Επιπλέον αποφασίστηκε η ανάθεση σε έναν αστυνομικό πράκτορα με την κατάλληλη εκπαίδευση, να παρουσιαστεί στον προσφεύγοντα ως υποψήφιος αγοραστής των ναρκωτικών με το όνομα Toni. Πράγματι ο προσφεύγων και ο Toni συναντήθηκαν αρκετές φορές με πρωτοβουλία του τελευταίου μέχρι την σύλληψη του προσφεύγοντα από τις αρχές. Ο Toni επιβεβαίωσε τις πληροφορίες της Γερμανικής αστυνομίας και κατέθεσε ότι είχαν συμφωνήσει με τον προσφεύγοντα να του προμηθεύσει δύο κιλά κοκαΐνης. Σε έρευνα που έγινε στο σπίτι του βρέθηκαν ίχνη κοκαΐνης και χασίς. Ο προσφεύγων καταδικάστηκε –στον πρώτο βαθμό- σε τρία χρόνια φυλάκιση για έξι αδικήματα σχετικά με τα ναρκωτικά. Η καταδίκη του στηρίχθηκε στις καταθέσεις του κεκαλυμμένα δρώντος αστυνομικού Toni, στις τηλεφωνικές συνομιλίες, την ομολογία του ιδίου και καταθέσεις των συγκατηγορουμένων του. Το δικαστήριο, προκειμένου να διατηρήσει την ανωνυμία του πράκτορα, αρνήθηκε να καλέσει τον Toni ως μάρτυρα, θεωρώντας ότι δηλώσεις του τελευταίου και οι τηλεφωνικές συνομιλίες αποδείκνυαν την πρόθεση του προσφεύγοντα, ακόμη και χωρίς την ανάμειξη του πράκτορα Toni, να προμηθευτεί μεγάλες ποσότητες ναρκωτικών. Το Εφετείο, στο οποίο επίσης δεν κλήθηκε ως μάρτυρας ο Toni, επικύρωσε την πρωτόδικη απόφαση.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν ικανοποιήθηκε το δικαίωμα εξέτασης σε κανένα στάδιο της διαδικασίας, αφού ούτε ο ανακριτής ούτε και τα δικαστήρια κάλεσαν τον Toni να εξεταστεί ως μάρτυρας και να έλθει σε αντιπαράθεση με τον κατηγορούμενο. Το Δικαστήριο θεωρεί ότι αυτό θα

μπορούσε να επιτευχθεί με τρόπο ώστε να διατηρηθεί η ανωνυμία του μάρτυρα, λαμβάνοντας υπόψη το συμφέρον των αστυνομικών αρχών να διατηρούν την ανωνυμία των πρακτόρων τους στις υποθέσεις διακίνησης ναρκωτικών, τόσο για να τους προστατέψουν όσο και για να μπορούν να τους χρησιμοποιούν επιχειρησιακά στο μέλλον. Επισημαίνει δε ότι, ο μάρτυρας θα μπορούσε να είχε εξεταστεί από τον κατηγορούμενο στο πλαίσιο της προδικασίας, αφού ο ανακριτής γνώριζε την ταυτότητα και την ιδιότητα του μάρτυρα, αλλά και ο προσφεύγων τον γνώριζε εμφανισιακά, αφού είχαν ήδη συναντηθεί κάποιες φορές. (παρ.49).

Τέλος, το ΕΔΔΑ δέχεται ότι, αν και η καταδίκη του προσφεύγοντα δεν βασίστηκε μόνο στην κατάθεση του μάρτυρα Τοπί, ωστόσο αυτή έπαιξε σημαντικό ρόλο στην απόδειξη των γεγονότων που οδήγησαν στην καταδίκη του (παρ.47). Για τους λόγους αυτούς το ΕΔΔΑ έκανε δεκτή την προσφυγή για παραβίαση του άρθρου 6 παρ.3 εδ. δ'ΕΣΔΑ.

Σε ανάλογη κρίση κατέληξε το Δικαστήριο και στην υπόθεση Van Mechelen κατά Ολλανδίας της 23/4/1997. Εν προκειμένω η αστυνομία είχε πληροφορίες, ότι οι προσφεύγοντες ανήκαν σε σπείρα κακοποιών, η οποία δρούσε έχοντας ως βάση δύο περιοχές караβανιών. Η αστυνομία που τους παρακολουθούσε διαπίστωσε ένα απόγευμα ότι τρία αυτοκίνητα εγκατέλειψαν συγχρόνως την περιοχή του ενός караβανιού. Λίγο αργότερα, τελέστηκε ληστεία σε ένα ταχυδρομικό γραφείο κι ένα από τα τρία αυτοκίνητα εγκαταλείφθηκε εκεί πυρπολημένο, ενώ οι δράστες επιβίβαστηκαν σε κάποιο από τα άλλα δύο. Κατευθύνθηκαν σε ένα δάσος, όπου έκαψαν το δεύτερο αυτοκίνητο. Τελικά, συνελήφθησαν επιβαίνοντες στο τρίτο αυτοκίνητο από την αστυνομία που τους καταδίωξε.

Στην δίκη τους οι κυριότεροι μάρτυρες κατηγορίες, αυτοί δηλ. που ήταν σε θέση να ταυτίσουν τους δράστες με τα συλληφθέντα πρόσωπα, ήταν οι αστυνομικοί που τους κατεδίωξαν και τους συνέλαβαν. Οι

αστυνομικοί όμως, ήταν γνωστοί με το κωδικό τους όνομα και οι κατηγορούμενοι δεν γνώριζαν τίποτε άλλο γι' αυτούς, εκτός από το ότι ήταν όργανα της αστυνομίας. Η εξέταση των αστυνομικών δεν έλαβε χώρα στο ακροατήριο, αλλά ενώπιον του ανακριτή, στον οποίο το δικαστήριο έδωσε εντολή εξέτασής τους. Σε μία αίθουσα ήταν ο ανακριτής, ο γραμματέας του και ο κάθε μάρτυρας ξεχωριστά. Σε διπλανή αίθουσα, χωρίς οπτική επαφή με την πρώτη, ήταν οι κατηγορούμενοι και οι συνήγοροί τους, οι οποίοι άκουγαν και μπορούσαν να θέσουν ερωτήσεις, χωρίς όμως να μπορούν να αντιληφθούν τις αντιδράσεις των μαρτύρων. Επιπλέον, δεν απαντήθηκαν όλες οι ερωτήσεις που τέθηκαν από τους συνηγόρους των κατηγορούμενων. Ας σημειωθεί ότι οι κατηγορούμενοι ή οι συνήγοροί τους δεν ήταν σε θέση να ελέγξουν ό,τι συντελείτο στο δωμάτιο με τους μάρτυρες ή εάν κάποιος άλλος βρισκόταν μαζί τους σ' αυτό. Οι κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν και προσέφυγαν στο ΕΔΔΑ, ισχυριζόμενοι ότι η καταδίκη τους στηρίχτηκε σε καθοριστικό βαθμό στις καταθέσεις ανωνύμων μαρτύρων, τους οποίους δεν είχαν την δυνατότητα να εξετάσουν σε κανένα στάδιο της διαδικασίας.

Το ΕΔΔΑ έκρινε κατά πρώτον ότι το Εφετείο δεν αιτιολόγησε επαρκώς και εμπεριστατωμένα την απόφασή του για διατήρηση της ανωνυμίας των αστυνομικών-μαρτύρων, αφού δεν προκύπτει από την απόφασή του ότι προσπάθησε να διαπιστώσει εάν οι προσφεύγοντες μπορούσαν να προβούν σε αντίποινα ή να ωθήσουν άλλους σε αυτά, σημειώνοντας επιπλέον ότι για μάρτυρα ιδιώτη, ο οποίος αν και είχε καταθέσει επωνύμως, αναγνωρίζοντας στο πρόσωπο ενός από τους προσφεύγοντες τον δράστη των αδικημάτων, ουδείς προέβαλε ότι είχε απειληθεί από κάποιον από τους προσφεύγοντες (παρ.61). Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι οι επιχειρησιακές ανάγκες της αστυνομίας δεν αποτελούν επαρκή αιτιολόγηση της διατήρησης της ανωνυμίας, τονίζει δε ότι η

κατάσταση των αστυνομικών διαφέρει τόσο από αυτή των μαρτύρων-ιδιωτών, που δεν έχουν συμφέρον για την υπόθεση, όσο και από εκείνη ενός θύματος. Οι αστυνομικοί έχουν γενικό καθήκον υπακοής έναντι των αρχών της εκτελεστικής εξουσίας και της κατηγορούσας αρχής, γι' αυτό και πρέπει να χρησιμοποιούνται ως ανώνυμοι μάρτυρες μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Εξάλλου, στη φύση των καθηκόντων τους περιλαμβάνεται, ειδικά όσον αφορά τους αστυνομικούς που έχουν αρμοδιότητα συλλήψεως, το καθήκον να μαρτυρήσουν σε δημόσια συνεδρίαση (παρ.56).

Περαιτέρω το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στην προκειμένη περίπτωση δεν αντισταθμίστηκε το δικαίωμα εξέτασης, καθώς η διατήρηση της ανωνυμίας των αστυνομικών αποτέλεσε έσχατο μέτρο, που έθεσε σημαντικά προσκόμματα στην άσκηση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων. Το Δικαστήριο απαιτεί οι λόγοι διατήρησης της ανωνυμίας του μάρτυρα να υπόκεινται σε έναν έλεγχο αναλογικότητας, με την έννοια ότι η απόκρυψη της ταυτότητας του μάρτυρα θα πρέπει να είναι το έσχατο μέτρο, έτσι ώστε, όταν υπάρχει κάποιο άλλο διαθέσιμο μέτρο, λιγότερο δραστικό, να προκρίνεται αυτό (παρ.58). Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η προστασία των μαρτύρων θα μπορούσε να επιτευχθεί με την χρήση μακιγιάζ, με μεταμφίεση των αστυνομικών ή με τη χρήση άλλων μέσων, ώστε να καταστεί εφικτό να αντιπαρατεθούν με τους κατηγορουμένους χωρίς να διασταυρωθούν τα βλέμματα τους.

Τέλος, δέχθηκε ότι το μοναδικό αποδεικτικό στοιχείο για την ταύτιση των προσφευγόντων ως δραστών των αδικημάτων αποτέλεσαν οι καταθέσεις των ανωνύμων μαρτύρων. Έτσι, έκρινε ότι παραβιάστηκε το κατοχυρωμένο στο άρθρο 6 παρ.3 εδ.δ' ΕΣΔΑ δικαίωμα και έκανε δεκτή την προσφυγή.

Δεκτή έκανε την προσφυγή το Δικαστήριο και στην υπόθεση Birutis κ.α. κατά Λιθουανίας της 28/6/2002. Στην προκειμένη περίπτωση

οι προσφεύγοντες, κατηγορήθηκαν μαζί με άλλους είκοσι ένα κρατούμενους για συμμετοχή σε εξέγερση που έλαβε χώρα στις φυλακές, κατά το χρόνο που εξέτιαν τις ποινές τους. Στο στάδιο της προδικασίας εξετάστηκαν από τον τρίτο των προσφευγόντων δύο μάρτυρες και ένας ακόμη κατά την κύρια διαδικασία, ενώ οι άλλοι δύο δεν εξέτασαν κανένα μάρτυρα. Όλοι οι κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο. Το δικαστήριο έκρινε ότι οι δύο πρώτοι από τους προσφεύγοντας ήταν αυτοί που οργάνωσαν την εξέγερση και πως ο τρίτος είχε συμμετάσχει ενεργά σε αυτήν, τον καταδίκασε δε σε έξι χρόνια κάθειρξη.

Η κρίση περί ενοχής ως προς τον πρώτο από τους προσφεύγοντες στηρίχθηκε στις καταθέσεις δέκα επτά ανωνύμων μαρτύρων, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν συγκρατούμενοι του προσφεύγοντα. Σε αυτές τις καταθέσεις, που είχαν ηχογραφηθεί κατά την προδικασία, οι μάρτυρες υποδείκνυαν τον προσφεύγοντα ως υποκινητή της εξέγερσης. Το δικαστήριο έλαβε επίσης υπόψη του τις προδικαστικές καταθέσεις τριών συγκατηγορουμένων του, που επιβεβαίωναν την ενοχή του, τις καταθέσεις στο ακροατήριο δύο ακόμα κρατουμένων, αλλά και πέντε ακόμη μαρτύρων, μελών του προσωπικού των φυλακών, έμμεσα αποδεικτικά στοιχεία και εκθέσεις ειδικών.

Για την καταδίκη του δεύτερου προσφεύγοντα, το δικαστήριο στηρίχθηκε στις προδικαστικές καταθέσεις δέκα εννέα ανωνύμων μαρτύρων, των τριών συγκατηγορουμένων, έξι μελών του προσωπικού των φυλακών αλλά και δύο κρατουμένων που κατέθεσαν στην διαδικασία στο ακροατήριο, καθώς επίσης και σε έμμεσα αποδεικτικά στοιχεία και εκθέσεις ειδικών. Αντίθετα, η καταδίκη του τρίτου προσφεύγοντα στηρίχθηκε αποκλειστικά και μόνο στις προδικαστικές καταθέσεις έξι ανωνύμων μαρτύρων.

Στο Εφετείο οι προσφεύγοντες μεταξύ άλλων επικαλέστηκαν την αξιοποίηση από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο των ανωνύμων προδικαστικών καταθέσεων, η απόφαση όμως του Εφετείου ήταν απορριπτική, όπως επίσης και του Ανώτατου Δικαστηρίου, στο οποίο εν τέλει προσέφυγαν.

Το ΕΔΔΑ έκανε δεκτή την προσφυγή για παραβίαση του άρθρου 6 παρ.1, 3 εδ. δ' της Σύμβασης. Το Δικαστήριο απεφάνθη ότι, αν και η καταδίκη των δύο πρώτων προσφευγόντων βασίστηκε όχι μόνο στις καταθέσεις των ανωνύμων μαρτύρων αλλά και σε άλλα αποδεικτικά μέσα (παρ. 32), δεν τους δόθηκε σε κανένα στάδιο της διαδικασίας η δυνατότητα να αντιπαρατεθούν με τους ανώνυμους μάρτυρες, ενώ επιπλέον ούτε τα δικαστήρια εξέτασαν τον τρόπο και τις συνθήκες υπό τις οποίες ελήφθησαν οι ανώνυμες καταθέσεις κατά την προδικασία, με αποτέλεσμα να παραβιάζονται τα υπερασπιστικά τους δικαιώματα σε βαθμό ασυμβίβαστο με την Σύμβαση (παρ.34). Όσον αφορά τον τρίτο, το Δικαστήριο δέχεται ότι παραβιάστηκε το δικαίωμά του σε δίκαιη δίκη, αφού η καταδικαστική απόφαση στηρίχθηκε αποκλειστικά και μόνο στις προδικαστικές καταθέσεις των ανωνύμων μαρτύρων (παρ.31).

Στην υπόθεση *Kostovski κατά Ολλανδίας* της 20/11/1989¹¹⁵, ο προσφεύγων, ο οποίος είχε βεβαρυσμένο ποινικό μητρώο με σωρεία καταδικαστικών αποφάσεων για σοβαρά αδικήματα, δραπέτευσε από τη φυλακή μαζί με άλλους συγκρατούμενούς του, μεταξύ των οποίων και κάποιος με το όνομα *Stanley Hillis*. Στο διάστημα που ήταν δραπέτης, τελέστηκε από τρεις κουκουλοφόρους ένοπλη ληστεία σε τράπεζα με την αφαίρεση ενός σημαντικού χρηματικού ποσού σε μετρητά και επιταγές. Οι υποψίες της αστυνομίας στράφηκαν στον *Stanley Hillis* και τους

---

¹¹⁵ Βλ. ανάλυση σε *Μαγγανά Α.-Καρατζά Α.*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου- Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, 2002, σελ. 158-163.

συνεργάτες του, ενισχύθηκαν δε από μία τηλεφωνική ανώνυμη καταγγελία στην αστυνομία λίγες ημέρες μετά το συμβάν, που υποδείκνυε ως δράστες της ληστείας τον Stanley Hillis, άλλο ένα άτομο και τον προσφεύγοντα. Την επόμενη ημέρα παρουσιάστηκε στο αστυνομικό τμήμα ένας άνδρας, του οποίου τα στοιχεία ήταν γνωστά στην αστυνομία, επιθυμούσε όμως να διατηρήσει την ανωνυμία του φοβούμενος αντίποινα, και υπέδειξε ως δράστες της ληστείας έναν Ολλανδό από το Άμστερνταμ, ένα Γιουγκοσλάβο και ένα ακόμη άτομο. Παράλληλα, έδωσε περισσότερες πληροφορίες για την ληστεία και τα ανωτέρω πρόσωπα, όπως το που διαμένουν και ότι είχαν στην κατοχή τους βαρύ οπλισμό. Ο μάρτυρας αναγνώρισε από φωτογραφίες του φακέλου της υπόθεσης τον μεν Stanley Hillis ως τον Ολλανδό από το Άμστερνταμ, τον δε προσφεύγοντα ως τον Γιουγκοσλάβο. Έναν μήνα αργότερα, ακόμη ένα άτομο επισκέφτηκε το αστυνομικό τμήμα και υπέδειξε ως δράστες της ληστείας τους ανωτέρω. Τα στοιχεία του προσώπου αυτού ήταν γνωστά στην αστυνομία, ο ίδιος όμως επιθυμούσε να διατηρήσει την ανωνυμία του φοβούμενος για την ασφάλειά του.

Οι Hillis και Kostovski συνελήφθησαν οπλισμένοι λίγους μήνες αργότερα και διατάχθηκε η διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης. Ο προανακριτικός δικαστής εξέτασε τον ανωτέρω ανώνυμο μάρτυρα, του οποίου τα στοιχεία και ο ίδιος αγνοούσε, χωρίς την παρουσία του κατηγορουμένου, του συνηγόρου του και του εισαγγελέα, έκρινε δε ότι ο μάρτυρας είχε βάσιμους λόγους να διατηρήσει την ανωνυμία του. Ο προανακριτικός δικαστής απέστειλε στους συνηγόρους των τριών κατηγορουμένων τις επίσημες εκθέσεις με τις δηλώσεις του ανώνυμου μάρτυρα και τους κάλεσε να υποβάλλουν, αν επιθυμούσαν, γραπτές ερωτήσεις. Ο συνηγόρος του προσφεύγοντα ήταν ο μόνος που ανταποκρίθηκε και υπέβαλε δέκα τέσσερις ερωτήσεις, στις οποίες ο μάρτυρας κλήθηκε να απαντήσει από άλλον προανακριτικό δικαστή, ο

οποίος αναπλήρωνε τον πρώτο, χωρίς την παρουσία εισαγγελέα και του συνηγόρου του προσφεύγοντα. Εν τέλει μόνο δύο από τις ερωτήσεις του συνηγόρου απαντήθηκαν, οι οποίες αφορούσαν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ο μάρτυρας έλαβε γνώση των όσων κατέθεσε. Οι υπόλοιπες ερωτήσεις δεν υποβλήθηκαν καν από τον δικαστή, προκειμένου, όπως δήλωσε, να διαφυλάξει την ανωνυμία του μάρτυρα.

Στην δίκη που ακολούθησε στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο κατέθεσαν ως μάρτυρες οι δύο προανακριτικοί δικαστές και ο αστυνομικός, στον οποίο αρχικά είχε δώσει κατάθεση ο ανώνυμος μάρτυρας. Οι δικαστές δήλωσαν στην κατάθεσή τους ότι αν και δεν γνωρίζουν την ταυτότητα των μαρτύρων τους θεωρούν αξιόπιστους, το ίδιο δε δήλωσε και ο αστυνομικός, ο οποίος, όπως είπε, είχε διαπιστώσει την ακρίβεια των πληροφοριών του μάρτυρα και σε άλλες υποθέσεις. Το δικαστήριο δεν επέτρεψε στην υπεράσπιση να υποβάλλει εκείνες τις ερωτήσεις, για την διαπίστωση της αξιοπιστίας και των πηγών γνώσης των μαρτύρων, που θα μπορούσαν να αποκαλύψουν την ταυτότητα των τελευταίων, οι οποίοι δεν κλήθηκαν να καταθέσουν στην ακροαματική διαδικασία.

Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο έλαβε υπόψη του τις ανώνυμες καταθέσεις για τον σχηματισμό της δίκαιης κρίσης, αν και παραδέχθηκε ότι η διατήρηση της ανωνυμίας δεν του επιτρέπει να ελέγξει της πηγές πληροφόρησης, να σχηματίσει άποψη για την αξιοπιστία των μαρτύρων, ενώ παράλληλα στερούσε την υπεράσπιση από το δικαίωμα να έλθει σε άμεση αντιπαράθεση μαζί τους. Το δικαστήριο θεωρώντας ότι οι ανώνυμες μαρτυρίες συμπληρώνουν και ενδυναμώνουν η μία την άλλη και λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι ο προσφεύγων είχε καταδικαστεί στο παρελθόν για παρόμοια αδικήματα, καταδίκασε τους κατηγορούμενους για ένοπλη ληστεία σε ποινή κάθειρξης έξι ετών.

Οι κατηγορούμενοι άσκησαν έφεση, το εφετείο όμως επικύρωσε την πρωτόδικη απόφαση, όπως και το Ακυρωτικό δικαστήριο στη συνέχεια, το οποίο επεσήμανε ότι το άρθρο 6 της Σύμβασης δεν στερεί τον δικαστή από την δυνατότητα, εάν το θεωρεί αναγκαίο για την ορθή απονομή της δικαιοσύνης, να απαλλάξει τους μάρτυρες από την υποχρέωση να απαντήσουν σε ερωτήσεις και μάλιστα σε σχέση με την ταυτότητα των προσώπων.

Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι, παρά την επιθυμία του προσφεύγοντα να εξετάσει τους ανώνυμους μάρτυρες, δεν του παρασχέθηκε αυτή η δυνατότητα σε κανένα στάδιο της διαδικασίας, καθώς οι μάρτυρες δεν εξετάστηκαν από τα δικαστήρια και οι καταθέσεις τους στην αστυνομία και τον προανακριτικό δικαστή ελήφθησαν εν απουσία του προσφεύγοντα και του συνηγόρου του. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η εξέταση από την υπεράσπιση των προανακριτικών δικαστών και του αστυνομικού καθώς και οι υποβολή γραπτών ερωτήσεων σε έναν από τους ανώνυμους μάρτυρες, δεν μπορεί να κριθεί ικανοποιητική, αφού το περιεχόμενο των ερωτήσεων περιοριζόταν σε σημαντικό βαθμό, προκειμένου να διαφυλαχθεί η ανωνυμία των μαρτύρων.

Το Δικαστήριο επεσήμανε ότι η υπεράσπιση εμποδίζεται να επικαλεστεί και να αποδείξει την αναξιπιστία, εχθρικήτητα ή προκατάληψη του μάρτυρα, όταν αγνοεί την ταυτότητά του (παρ.42). Εν προκειμένω, δέχθηκε ότι η απουσία των μαρτύρων από την κύρια ακροαματική διαδικασία στέρησε από τα δικαστήρια την δυνατότητα να διαμορφώσουν ίδια άποψη για την αξιοπιστία τους, θεωρώντας ταυτόχρονα, ότι η προσοχή που επέδειξαν τα τελευταία ως προς την αξιολόγηση των καταθέσεων δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αντικαταστήσει την άμεση παρατήρηση. Το γεγονός ότι η ταυτότητα των ανωνύμων μαρτύρων ήταν γνωστή μόνο στην αστυνομία και όχι και στον προανακριτικό δικαστή καθώς και ότι μόνο ένας από τους δύο

ανώνυμους μάρτυρες εξετάστηκε ενώπιον του, οδήγησαν το ΕΔΔΑ στην κρίση ότι οι δυσκολίες που αντιμετώπισε η υπεράσπιση εξαιτίας της ανωνυμίας των μαρτύρων δεν αντισταθμίστηκαν από την διαδικασία που ακολουθήθηκε από τις δικαστικές αρχές (παρ.43).

Το Δικαστήριο τέλος υπογράμμισε ότι η Σύμβαση δεν απαγορεύει μεν την λήψη υπόψη ανώνυμων καταθέσεων κατά την διάρκεια της προκαταρκτικής εξέτασης, οι εν λόγω όμως καταθέσεις δεν μπορούν να θεωρηθούν επαρκή αποδεικτικά στοιχεία για την καταδίκη του κατηγορουμένου. Στην προκειμένη περίπτωση το Δικαστήριο έκρινε ότι η καταδίκη του προσφεύγοντος από τα Ολλανδικά δικαστήρια στηρίχθηκε σε αποφασιστικό βαθμό στις καταθέσεις των ανωνύμων μαρτύρων και ως εκ τούτου τα δικαιώματα υπεράσπισης περιορίστηκαν σε τέτοιο βαθμό, ώστε δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ο προσφεύγων έτυχε μίας δίκαιης δίκης.

Από την εξέταση των ανωτέρω αποφάσεων προκύπτει ότι κατά το ΕΔΔΑ η διατήρηση της ανωνυμίας θα πρέπει να αποτελεί το έσχατο μέσο προστασίας του μάρτυρα. Έναντι αυτής, θα πρέπει να προκρίνονται άλλα διαθέσιμα μέτρα προστασίας, που να περιορίζουν όσο το δυνατό λιγότερο τα δικαιώματα της υπεράσπισης, όπως π.χ. το μακιγιάζ, πολλώ δε μάλλον, όταν ο ανώνυμος μάρτυρας είναι αστυνομικός, δεδομένου ότι για τους τελευταίους η εμφάνιση στο ακροατήριο, προκειμένου να καταθέσουν, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι των καθηκόντων τους. Επιπλέον, από τα προαναφερθέντα προκύπτει η ιδιαίτερα επιφυλακτική στάση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου σχετικά με το ζήτημα της αποδεικτικής αξιοποίησης της ανώνυμης μαρτυρικής κατάθεσης. Η κατάθεση αυτή δεν μπορεί να αποτελεί το αποδεικτικό μέσο, στο οποίο θα στηριχθεί αποκλειστικά ή σε αποφασιστικό βαθμό η καταδίκη, ακόμη και όταν έχει αντισταθμιστεί, με τους αναφερόμενους ανωτέρω τρόπους, το δικαίωμα εξέτασης του κατηγορουμένου.

3. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Από την ανωτέρω επισκόπηση της νομολογίας του Δικαστηρίου του Στρασβούργου αναφορικά με τον έλεγχο παραβίασης του κατοχυρωμένου στο άρθρο 6 παρ. 3 εδ. δ΄ της ΕΣΔΑ υπερασπιστικού δικαιώματος του κατηγορουμένου, σε σχέση με τις ως άνω ειδικές κατηγορίες μαρτύρων προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

Όσον αφορά τους μάρτυρες που αρνούνται να καταθέσουν στο ακροατήριο δυνάμει δικαιώματος, αποστερώντας έτσι τον κατηγορούμενο από το δικαίωμα να αντιπαρατεθεί μαζί τους και να αμφισβητήσει την αξιοπιστία τους, το Δικαστήριο αντιμετωπίζει το ζήτημα της παραβίασης της οικείας διάταξης της ΕΣΔΑ αποκλειστικά σε επίπεδο αξιοποίησης και αξιολόγησης των αποδείξεων. Δέχεται δηλ. ότι υπάρχει παραβίαση του δικαιώματος εξέτασης, μόνο όταν η καταδικαστική απόφαση έχει στηριχθεί αποκλειστικά ή σε αποφασιστικό βαθμό στην μαρτυρία του αρνούμενου να καταθέσει στο ακροατήριο μάρτυρα, χωρίς να απαιτεί την ικανοποίηση του πρώτου μερικότερου δικαιώματος, δηλαδή την άμεση αντιπράθεση μάρτυρα και κατηγορουμένου σε ένα προγενέστερο στάδιο της διαδικασίας.

Την ίδια κατεύθυνση θα πρέπει να ακολουθήσει και η νομολογία μας. Η προδικαστική κατάθεση εκείνου του μάρτυρα, που ασκεί το δικαίωμά του να μην καταθέσει στο ακροατήριο, δεν επιτρέπεται να συνιστά το μοναδικό αποδεικτικό έρεισμα μίας καταδικαστικής απόφασης. Περαιτέρω, προκειμένου να είναι πλήρως αξιοποιήσιμη μία τέτοια προδικαστική κατάθεση, θα μπορούσε να εφαρμοστεί το σπανίως εφαρμοζόμενο από τη νομολογία μας άρθρο 219 παρ.2 ΚΠΔ, σύμφωνα με το οποίο «αν κατά την διάρκεια της κύριας ανάκρισης ο ανακριτής θεωρεί πιθανώς αδύνατη την εμφάνιση κάποιου μάρτυρα στο ακροατήριο,

οφείλει να καλέσει τον κατηγορούμενο και τον πολιτικώς ενάγοντα ή τους συνηγόρους τους να παραστούν στην ένορκη εξέταση του μάρτυρα. Η κλήση πρέπει να γίνει μέσα στην προθεσμία που κρίνει ο ανακριτής αναγκαία για την εμφάνισή τους». Μία διασταλτική ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 219 παρ. 2 θα μπορούσε να επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής της και σε περιπτώσεις, όπως αυτή, που ο μάρτυρας ασκώντας δικαίωμα που του παρέχει ο νόμος είναι πολύ πιθανό να αρνηθεί να καταθέσει στο ακροατήριο, γεγονός που ο ανακριτής μπορεί να προβλέψει ότι θα συμβεί.

Ίδια είναι η θέση του ΕΔΔΑ αναφορικά και με την εξ' ακοής μαρτυρία. Η εξ' ακοής μαρτυρία δηλ. αποτελεί παραδεκτό αποδεικτικό μέσο, ακόμη κι εάν ο κατηγορούμενος δεν υπέβαλε απευθείας ερωτήσεις στον μάρτυρα, δεν μπορεί όμως να στηρίζει μόνη της ή σε αποφασιστικό βαθμό την κρίση περί ενοχής. Η νομολογία μας, προκειμένου να συμμορφωθεί με την νομολογία του ΕΔΔΑ θα πρέπει να κινηθεί προς την ίδια κατεύθυνση. Έτσι, η εξ' ακοής μαρτυρία που δόθηκε στην προδικασία θα πρέπει να επιβεβαιώνεται και από άλλα αποδεικτικά μέσα, ώστε να μπορεί να στηρίζει μία καταδικαστική απόφαση, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι ο εξ' ακοής μάρτυρας κατονόμασε την πηγή των πληροφοριών του. Στην αντίθετη περίπτωση, όταν ο μάρτυρας αρνείται να κατονομάσει την πηγή των πληροφοριών του, οι πληροφορίες δηλ. είναι ανώνυμες, η κατάθεση αυτή είναι δικονομικά ανύπαρκτη και δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη.

Όσον αφορά τον συγκατηγορούμενο, το Δικαστήριο δέχεται ότι η μαρτυρία του αποτελεί μεν παραδεκτό αποδεικτικό μέσο, που όμως, εάν δεν έχει δοθεί η δυνατότητα στον κατηγορούμενο να αντιπαρατεθεί μαζί του και να αμφισβητήσει την αξιοπιστία του σε ένα οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας, δεν μπορεί να αποτελέσει το μοναδικό ή αποφασιστικό αποδεικτικό μέσο για την καταδίκη του. Στο εσωτερικό δίκαιο, δυνάμει

του άρθρου 211 Α΄ ΚΠΔ, μόνη η απολογία ή κατάθεση συγκατηγορούμενου δεν είναι αρκετή για την καταδίκη του κατηγορουμένου, ανεξάρτητα από το εάν στον κατηγορούμενο δόθηκε ή όχι το δικαίωμα να εξετάσει το μάρτυρα. Η διάταξη αυτή αποτελεί νομοθετική αστοχία, αφού αποδεικτικές απαγορεύσεις θεμελιώνονται μόνο για την προστασία ατομικών δικαιωμάτων και όχι για λόγους που συνδέονται με την αξιοπιστία αποδεικτικών μέσων. Στη νομολογία γίνεται δεκτό ότι η απολογία ή κατάθεση του συγκατηγορουμένου μπορεί να συνεκτιμηθεί με τα υπόλοιπα αποδεικτικά μέσα για την κρίση περί ενοχής. Στην περίπτωση δε που η μαρτυρία του συγκατηγορουμένου έχει δοθεί στην προδικασία χωρίς να αντισταθμιστεί το δικαίωμα εξέτασης, αυτή μπορεί να ληφθεί υπόψη και να συνεκτιμηθεί με τα άλλα αποδεικτικά μέσα, μόνο εάν οι αρχές επιδείξουν την προσήκουσα επιμέλεια και παρόλα αυτά η εμφάνιση του μάρτυρα στο ακροατήριο είναι πραγματικά ανέφικτη. Διαφορετικά η ανάγνωση στο ακροατήριο της σχετικής έκθεσης δεν είναι καν επιτρεπτή και δεν λαμβάνεται υπόψη για τον σχηματισμό της κρίσης περί ενοχής¹¹⁶.

Όσον αφορά τέλος τους ανώνυμους μάρτυρες η νομολογία του ΕΔΔΑ διαφοροποιείται και εμφανίζεται ιδιαίτερα επιφυλακτική. Το ΕΔΔΑ αναγνωρίζοντας ότι η διατήρηση της ανωνυμίας του μάρτυρα θέτει σημαντικά εμπόδια στην άσκηση του δικαιώματος εξέτασης, απαιτεί επαρκώς θεμελιωμένους λόγους για την διατήρηση της ανωνυμίας, η οποία πρέπει να είναι απολύτως αναγκαία για να προκριθεί έναντι ηπιότερων μέτρων προστασίας. Το Δικαστήριο, όπως ρητά τονίζει στην απόφαση Doorson (παρ.76), δέχεται ότι ακόμη και αν έχει αντισταθμιστεί ικανοποιητικά το δικαίωμα εξέτασης του κατηγορουμένου, υπό το πρίσμα του μερικότερου δικαιώματος του να

---

¹¹⁶ Βλ. σχ. την 517/2004 απόφαση του Πενταμελούς Ναυτοδικείου Πειραιώς, Ποιν. Χρ. ΝΣΤ΄, σελ. 81 επ.

υποβάλει απευθείας ερωτήσεις στους μάρτυρες, η καταδικαστική απόφαση δεν μπορεί να στηριχθεί αποκλειστικά ή σε αποφασιστικό βαθμό στην ανώνυμη μαρτυρία. Εάν δε, το δικαίωμα εξέτασης δεν αντισταθμιστεί, δεν του δοθεί δηλ. η δυνατότητα να έλθει σε αντιπαράθεση με τους μάρτυρες, η θέση του Δικαστηρίου όσον αφορά την αποδεικτική αξιοποίηση της ανώνυμης μαρτυρικής κατάθεσης, όπως εκφράστηκε στην υπόθεση Birutis, είναι ότι παραβιάζεται το δικαίωμα του άρθρου 6 παρ.1,3 εδ.δ' ΕΣΔΑ, ακόμη και αν η ανώνυμη μαρτυρία δεν αποτέλεσε το μοναδικό αποδεικτικό μέσο μιας καταδίκης. Η ανώνυμη μαρτυρία, σε αυτή την περίπτωση, δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη και να συνεκτιμηθεί με τα άλλα αποδεικτικά μέσα.

Στην εσωτερική έννομη τάξη η δυνατότητα ανώνυμης μαρτυρίας προβλέπεται, κατ' εξαίρεση του γενικού κανόνα του άρθρου 217 ΚΠΔ., ως μέσο προστασίας του μάρτυρα, στο άρθρο 9 του Ν. 2928/2001. Για την σύμφωνη με τη νομολογία του ΕΔΔΑ αντιμετώπιση της ανώνυμης μαρτυρίας, θα πρέπει το δικαστήριο καταρχάς να προκρίνει την διατήρηση της ανωνυμίας μόνο όταν είναι πραγματικά αναγκαία και σε θετική περίπτωση να παρέχεται η δυνατότητα στον κατηγορούμενο να υποβάλει απευθείας ερωτήσεις στον μάρτυρα. Εξάλλου, η πρόβλεψη στο άρθρο 9 της δυνατότητας κατάθεσης του μάρτυρα με χρήση οπτικοακουστικών μέσων, επιτρέπει στον κατηγορούμενο την απευθείας υποβολή στον μάρτυρα ερωτήσεων και παράλληλα διασώζει σε μεγάλο βαθμό την αρχή της αμεσότητας, ενώ φαίνεται να ικανοποιεί και τα κριτήρια του ΕΔΔΑ για την αντισταθμίση του δικαιώματος εξέτασης¹¹⁷. Για μία σύμφωνη με την νομολογία του ΕΔΔΑ ερμηνεία της διάταξης της

---

¹¹⁷ Βλ. σχ. την υπόθεση Van Mechelen κατά Ολλανδίας της 23/4/1997, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν ικανοποιήθηκε επαρκώς το δικαίωμα του κατηγορουμένου να υποβάλει απευθείας ερωτήσεις στον μάρτυρα, γιατί ο ανώνυμος μάρτυρας και ο συνήγορος του κατηγορουμένου ευρίσκοντο σε διαφορετικά δωμάτια και επικοινωνούσαν μόνο ηχητικά και έτσι δεν μπορούσαν να ελεγχθούν από την υπεράσπιση οι αντιδράσεις του τελευταίου.

παρ. 4 του άρθρου 9, σύμφωνα με την οποία η ανώνυμη μαρτυρία δεν μπορεί να αποτελεί το μοναδικό αποδεικτικό μέσο για την θεμελίωση μίας καταδίκης, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι η ανώνυμη μαρτυρία μπορεί να ληφθεί παραδεκτά υπόψη από το δικαστήριο μόνο όταν έχει επαρκώς δοθεί στον κατηγορούμενο η δυνατότητα να έλθει σε αντιπαράθεση με τον μάρτυρα, διαφορετικά δεν μπορεί ούτε να συνεκτιμηθεί με τα υπόλοιπα αποδεικτικά στοιχεία.

Η ερμηνευτική αυτή προσέγγιση εξάλλου είναι επιβεβλημένη δυνάμει του άρθρου 46 της Σύμβασης, σύμφωνα με το οποίο η ερμηνεία των εσωτερικών διατάξεων πρέπει να λαμβάνει υπόψη της και να ακολουθεί την νομολογία του ΕΔΔΑ.

V. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΕΞΕΤΑΣΗΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗΣ

1. Το κανονιστικό περιεχόμενο και οι έννομες συνέπειες του δικαιώματος κατά την ΕΣΔΑ

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή της μελέτης, το δικαίωμα του κατηγορουμένου να καλέσει και να εξετάσει μάρτυρες υπεράσπισης, υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ, κατοχυρώνεται στο β'εδ. του άρθρου 6 παρ. 3 εδ.δ' της Σύμβασης, σύμφωνα με το οποίο ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα *«[...] να επιτύχη την πρόσκλησιν και εξέτασιν των μαρτύρων υπερασπίσεως υπό τους αυτούς όρους ως των μαρτύρων κατηγορίας»*. Η διατύπωση της εν λόγω διάταξης έχει προκαλέσει διχογνωμία στην θεωρία σχετικά με τον αριθμό των μαρτύρων, την κλήτευση και εξέταση των οποίων δικαιούται να ζητήσει ο κατηγορούμενος.

Κατά μία άποψη¹¹⁸, ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να ζητήσει την κλήτευση τόσων μαρτύρων όσων έχουν κληθεί από τον εισαγγελέα, ώστε να υπάρχει ίσος αριθμός μαρτύρων κατηγορίας και υπεράσπισης. Αντίθετη άποψη¹¹⁹ υποστηρίζει ότι ο κατηγορούμενος δεν έχει τη δυνατότητα αυτή, αφού οι μάρτυρες που κλητεύονται από τον εισαγγελέα δεν είναι αποκλειστικά και μόνο μάρτυρες κατηγορίας, ενώ παράλληλα στη διάταξη της Σύμβασης δεν γίνεται αριθμητικός συσχετισμός των μαρτύρων.

Το ΕΔΔΑ καταρχάς αναγνωρίζει την διακριτική ευχέρεια των κρατών να επιβάλλουν όρους και περιορισμούς στην κλήτευση των μαρτύρων υπεράσπισης. Θεωρεί ότι εναπόκειται στην κρίση του δικαστηρίου η απόφαση για το αν είναι πρόσφορη η εξέταση ενός μάρτυρα ή όχι. Το δικαστήριο δηλ. έχει την διακριτική ευχέρεια να αρνηθεί να καλέσει μάρτυρες, εάν πιστεύει ότι η μαρτυρία τους δεν θα συμβάλει στην απόδειξη των ισχυρισμών τους ή στην αναζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας¹²⁰. Απαιτεί όμως, η απόφαση που απορρίπτει το αίτημα του κατηγορουμένου να είναι αιτιολογημένη. Το δικαστήριο πρέπει να δηλώσει τους λόγους που το οδήγησαν στην απόφαση να μην καλέσει τους μάρτυρες, των οποίων η εξέταση ζητήθηκε ρητά¹²¹.

Αντίστοιχα, δημιουργείται υποχρέωση του κατηγορουμένου, όταν υποβάλει αίτημα για εξέταση μάρτυρα υπεράσπισης να καταδεικνύει ταυτόχρονα και την συμβολή της κατάθεσης αυτής στην διαδικασία της απόδειξης και την ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας. Η απαίτηση αυτή του ΕΔΔΑ γίνεται σαφής στην υπόθεση Morel κατά Γαλλίας της

---

¹¹⁸ *Καρρά Α.*, « Η αρχή της δικαστικής ακρόασης στην ποινική δίκη», ό.π., σελ. 195-196.

¹¹⁹ *Κονταζή Αθ.*, ό.π., σελ.2125.

¹²⁰ *Jacobs and White*, ό.π. , σελ. 207 επ.

¹²¹ *Bricmont κατά Βελγίου* της 7/7/1989, *Vidal κατά Βελγίου* της 22/4/1992 (παρ. 34). Βλ. επίσης την 2 StR 156/2004 της 3/12/04 απόφαση του Ομοσπονδιακού Ακυρωτικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, Ποιν.χρ. ΝΕ', σελ. 565.

12/2/2004. Ο προσφεύγων, που πρωτοδίκως είχε καταδικαστεί για πλημμέλημα, ζήτησε κατά την εκδίκαση της υπόθεσής του στο δεύτερο βαθμό την εξέταση δύο μαρτύρων υπεράσπισης. Το αίτημα του απερρίφθη από το δευτεροβάθμιο δικαστήριο και προσέφυγε στο δικαστήριο του Στρασβούργου, επικαλούμενος παραβίαση του άρθρου 6 παρ.3 εδ.δ΄της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ και σε αυτή του την απόφαση επανέλαβε ότι εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια να κρίνουν, αν οι αποδείξεις που θέλουν να επικαλεστούν οι κατηγορούμενοι είναι σχετικές με την υπόθεση. Για να δεχθεί το Δικαστήριο ότι παραβιάστηκε το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάσει μάρτυρα υπεράσπισης, ο προσφεύγων θα πρέπει να είχε τεκμηριώσει το αίτημά του, εξηγώντας γιατί είναι αναγκαία η κλήτευση και εξέταση του συγκεκριμένου μάρτυρα. Εν προκειμένω το ΕΔΔΑ απέρριψε την προσφυγή, δεχόμενο ότι δεν υπήρξε παραβίαση της εν λόγω διάταξης, αφού ο προσφεύγων δεν κατέδειξε, πώς η κατάθεση των μαρτύρων που πρότεινε θα συνεισέφερε νέα και σημαντικά στοιχεία για την υπό κρίση υπόθεση.

Την ίδια θέση υιοθετεί το Δικαστήριο και στην υπόθεση Perna κατά Ιταλίας της 6/5/2003. Ο προσφεύγων, Ιταλός δημοσιογράφος, δημοσίευσε ένα άρθρο πορτραίτο του εισαγγελέα του Παλέρμο του Casseli, ο οποίος είχε ασκήσει ποινική δίωξη κατά ενός γνωστού Ιταλού πολιτικού για συνεργασία με την μαφία. Το άρθρο παρουσίαζε τον Casseli σαν κάποιον που χρησιμοποιούσε την δικαστική του ιδιότητα για πολιτικούς σκοπούς και τον κατηγορούσε για πλημμελή άσκηση των καθηκόντων του ελλείπει αμεροληψίας, ανεξαρτησίας και αντικειμενικότητας. Το άρθρο κρίθηκε δυσφημιστικό και ο προσφεύγων καταδικάστηκε σε χρηματική ποινή. Ο κατηγορούμενος ζήτησε από το δικαστήριο να εξεταστούν δύο μάρτυρες υπεράσπισης, που ανήκαν στον ίδιο πολιτικό χώρο με τον Casseli και θα αναφέρονταν στην πολιτική του δράση ως μέλους του κομμουνιστικού κόμματος, επιβεβαιώνοντας την

αλήθεια των ισχυρισμών του δημοσιογράφου σχετικά με τη χρησιμοποίηση της ιδιότητας του εισαγγελέα για την εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπών. Το αίτημα απερρίφθη από το δικαστήριο με το σκεπτικό, ότι τα ζητήματα για τα οποία θα κατέθεταν οι μάρτυρες ήταν άσχετα με το αντικείμενο της δίκης, το οποίο αφορούσε τον ισχυρισμό του προσφεύγοντα ότι ο Casseli παραβίασε το καθήκον του επιδεικνύοντας έλλειψη αμεροληψίας, αντικειμενικότητας και ανεξαρτησίας. Το ΕΔΔΑ απέρριψε την προσφυγή, κρίνοντας ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ.3 εδ.δ' ΕΣΔΑ, αφού ο προσφεύγων δεν έπεισε το δικαστήριο ότι η εξέταση των συγκεκριμένων μαρτύρων θα μπορούσε να συμβάλει στην απόδειξη των ισχυρισμών του, δηλ. ότι ο Casseli είχε πράγματι επιδείξει την ως άνω επιλήψιμη συμπεριφορά για την οποία ο προσφεύγων τον κατηγορούσε (παρ.32).

2. Το κανονιστικό περιεχόμενο και οι έννομες συνέπειες του δικαιώματος κατά τον ΚΠΔ

Στο εσωτερικό μας δίκαιο το δικαίωμα αυτό του κατηγορουμένου κατοχυρώνεται στο άρθρο 327 ΚΠΔ. Κατά τη διάταξη της παρ. 1, ο εισαγγελέας και ο δημόσιος κατηγορός οφείλουν να κλητεύουν στο ακροατήριο όλους τους ουσιώδεις μάρτυρες κατηγορίας και υπεράσπισης. Η κρίση για το ποιοι είναι *ουσιώδεις* μάρτυρες απόκειται στην κατηγορούσα αρχή, επομένως η παράλειψή της να κλητεύσει τέτοιους μάρτυρες δεν δημιουργεί ακυρότητα και αντίστοιχα λόγο αναίρεσης¹²².

---

¹²² Μ. Μαργαρίτης, ό.π., σελ. 665, με παραπ. σε ΑΠ 217/1988, Ποιν.Χρ. ΛΗ', σελ. 509, ΑΠ 1547/1993, Ποιν.Χρ. ΜΓ', σελ. 1292, ΑΠ 433/1998, Ποιν.Χρ. ΜΗ', σελ. 1074.

Κατά την διάταξη της παρ. 2, η οποία καθιερώνει αυτοτελές δικονομικό δικαίωμα του κατηγορουμένου που ανάγεται στην υπεράσπισή του¹²³, εάν ο κατηγορούμενος παραπέμπεται σε δικαστήριο ανώτερο του μονομελούς πλημμελειοδικείου, εκτός από τους μάρτυρες που κλητεύει με δικές του δαπάνες, χωρίς προηγούμενη γνωστοποίηση, μπορεί να ζητήσει από τον εισαγγελέα την υποχρεωτική κλήτευση τουλάχιστον ενός μάρτυρα, αν κατηγορείται για πλημμέλημα και δύο αν κατηγορείται για κακούργημα. Ο εισαγγελέας, για να κρίνει επί της αίτησης, εξετάζει μόνο εάν το θέμα για το οποίο θα καταθέσει ο μάρτυρας είναι σχετικό με την πράξη που αποδίδεται στον κατηγορούμενο, καθώς σύμφωνα με το εδ. γ' της παρ. 2 του εν λόγω άρθρου, η κλήτευση δεν είναι υποχρεωτική, αν το θέμα για το οποίο ζητείται η εξέταση του μάρτυρα κρίνεται μη σχετικό με την αποδιδόμενη κατηγορία. Στην περίπτωση αυτή, η διάταξη με την οποία απορρίπτεται η αίτηση του κατηγορουμένου, πρέπει να είναι αιτιολογημένη. Η μη κλήτευση (ή μη προσήκουσα ή μη εμπρόθεσμη κλήτευση) μάρτυρα επιλογής του κατηγορουμένου, κατά την ανωτέρω παράγραφο, επιφέρει απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας κατ' άρθρο 171 παρ.1 δ' ΚΠΔ και ιδρύει το λόγο αναίρεσης του άρθρου 510 παρ.1 Α¹²⁴.

Η εξέταση δε του μάρτυρα που κλητεύθηκε και εμφανίστηκε στο ακροατήριο είναι υποχρεωτική. Όσον αφορά τις έννομες συνέπειες της παράλειψης από το δικαστήριο να εξετάσει μάρτυρα που κλητεύθηκε και εμφανίστηκε στο ακροατήριο, η νομολογία του Αρείου Πάγου δεν είναι σταθερή. Αρχικά δεχόταν ότι η άρνηση αυτή θεμελιώνει λόγο απόλυτης ακυρότητας και ιδρύει λόγο αναίρεσης¹²⁵, ενώ αργότερα υιοθέτησε τη

---

¹²³ Βλ. σχ. *Τζιαφαλιά Σ.*, Η κλήτευση-γνωστοποίηση μαρτύρων στην ποινική δίκη (άρθρα 326-327), Ποιν.Δικ. 2005, σελ. 82-83.

¹²⁴ *Κονταξή Α.*, ό.π., σελ. 2120-2121.

¹²⁵ *Κονταξή Α.*, ό.π., σελ. 2123, με παραπ. μεταξύ άλλων σε ΑΠ 81/1963, ΑΠ 1296/1983, ΑΠ 600/1982.

θέση ότι η ως άνω παράλειψη δεν επιφέρει ακυρότητα, αλλά παρέχεται στον κατηγορούμενο δικαίωμα άμεσης προσφυγής στο δικαστήριο κατ' άρθρο 335 παρ.2 ΚΠΔ, του οποίου και μόνο η απόφαση υπόκειται σε αναίρεση για έλλειψη ακρόασης¹²⁶. Με την πρόσφατη 966/2008 απόφασή του¹²⁷, ο Άρειος Πάγος επανέρχεται στην αρχική του θέση περί απόλυτης ακυρότητας, απαιτεί δε ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία της παρεμπόπτουσας απόφασης, με την οποία απορρίπτεται το αίτημα του κατηγορουμένου για εξέταση μάρτυρα υπεράσπισης. Πρόδηλη είναι εδώ η συμμόρφωσή του προς τη νομολογία του ΕΔΔΑ.

Βεβαίως, το δικαστήριο δεν υποχρεούται να καλέσει μάρτυρες υπεράσπισης αυτεπαγγέλτως, ούτε και να προκαλέσει την άσκηση εκ μέρους του κατηγορουμένου του δικαιώματος να ζητήσει την εξέταση μαρτύρων¹²⁸. Αντίθετα, σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 327 ΚΠΔ, έχει το δικαίωμα να αρνηθεί την κλήτευση μάρτυρα, εάν κρίνει ότι το θέμα για το οποίο θα εξεταστεί είναι άσχετο με την υπό κρίση υπόθεση.

3. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η πρόβλεψη της δυνατότητας να ζητήσει ο κατηγορούμενος την κλήτευση μαρτύρων υπεράσπισης κατά την παρ. 2 του άρθρου 327 Κ.Π.Δ. υλοποιεί την αρχή της ισότητας των όπλων μεταξύ κατηγορουμένου και κατηγορούσας αρχής, Η διατύπωση της διάταξης, δυνάμει της οποίας ο κατηγορούμενος έχει το δικαίωμα να ζητήσει την κλήτευση ενός τουλάχιστον μάρτυρα όταν κατηγορείται για πλημμέλημα

---

¹²⁶ Κονταζή Α., ό.π., σελ. 2123, με παραπ. μεταξύ άλλων σε ΑΠ 1093/1985, ΑΠ 1745/1986, ΑΠ 1100/1988 και Γκενεράλη Α., Το πρόβλημα και οι συνέπειες της άρνησης των μαρτύρων υπεράσπισης, Ποιν.Χρ. ΜΗ', σελ. 433 επ.

¹²⁷ ΑΠ 966/2008, Πράξη & Λόγος Ποιν. Δικαίου, 2002, σελ. 28.

¹²⁸ ΑΠ 1657/2006, Ποιν.Δικ. 2007, σελ. 382, ΑΠ 244/1999, ΝοΒ 47, σελ. 1002, όπου κρίθηκε ότι το δικαστήριο δεν έχει την υποχρέωση να προκαλέσει την άσκηση εκ μέρους του κατηγορουμένου του δικαιώματος να ζητήσει την εξέταση μαρτύρων που κατονόμασε ως πηγή των πληροφοριών του άλλος μάρτυρας,

και δύο όταν κατηγορείται για κακούργημα, συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι δύναται να ζητήσει την κλήτευση και μεγαλύτερου αριθμού μαρτύρων, υπό την προϋπόθεση βεβαίως ότι θα καταδείξει την ανάγκη εξέτασής τους και την χρησιμότητα της μαρτυρίας τους για την ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας, προϋπόθεση η οποία συνάδει με την νομολογία του ΕΔΔΑ, όπως είδαμε ανωτέρω.

Σύμφωνη με την νομολογία του ΕΔΔΑ είναι επίσης και η απαίτηση ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας της διάταξης του εισαγγελέα, όπως απαιτείται, δυνάμει του άρθρου 139 ΚΠΔ, για την απόρριψη του αιτήματος του κατηγορουμένου να κλητεύσει μάρτυρα υπεράσπισης.

Σε αντίθεση όμως με την οικεία διάταξη της ΕΣΔΑ, βρίσκεται - κατά την γνώμη μου - ο αποκλεισμός της δυνατότητας του κατηγορουμένου που παραπέμπεται στο μονομελές πλημμελειοδικείο, να ζητήσει την κλήτευση μαρτύρων υπεράσπισης, πολλώ δε μάλλον, όταν γίνεται δεκτό από την νομολογία του Αρείου Πάγου ότι η διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 327 ΚΠΔ δεν έχει εφαρμογή ακόμη και όταν η υπόθεση εκδικάζεται κατ' έφεση στο τριμελές πλημμελειοδικείο¹²⁹. Όπως προκύπτει από το γράμμα της διάταξης του άρθρου 6 παρ. 3 δ της ΕΣΔΑ, το ανωτέρω υπερασπιστικό δικαίωμα κατοχυρώνεται από την Σύμβαση για όλους όσους αντιμετωπίζουν μία ποινικής φύσεως διαδικασία, ανεξάρτητα από την βαρύτητα του αδικήματος και το ύψος της προβλεπόμενη ποινής.

VII. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στη διάταξη του άρθρου 6 παρ.3 εδ.δ' της ΕΣΔΑ κατοχυρώνονται δύο βασικά υπερασπιστικά δικαιώματα: Αφενός, το δικαίωμα του

---

¹²⁹ Καρρά Α., ό.π., σελ. 566.

κατηγορουμένου να εξετάσει τους μάρτυρες κατηγορίας ή να ζητήσει την εξέταση αυτών, να έλθει δηλ. σε ευθεία αντιπαράθεση με αυτούς και αφετέρου το δικαίωμά του να επιτύχει την πρόσκληση και εξέταση μαρτύρων υπεράσπισης, υπό τους ίδιους όρους και περιορισμούς που ισχύουν για την κλήτευση των μαρτύρων κατηγορίας.

Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, το δικαίωμα εξέτασης των μαρτύρων κατηγορίας συνίσταται σε δύο επιμέρους δικαιώματα του κατηγορουμένου. Αφενός στο δικαίωμά του να αμφισβητεί και να αντικρούει τις επιβαρυντικές καταθέσεις των μαρτύρων, και αφετέρου στο δικαίωμά του να θέτει απευθείας ο ίδιος ή ο συνήγορος του ερωτήσεις στους εν λόγω μάρτυρες. Επομένως ο όρος *εξέταση* έχει διττό εννοιολογικό περιεχόμενο κατά την έννοια της οικείας διάταξης της ΕΣΔΑ, και περιλαμβάνει τόσο το δικαίωμα του κατηγορουμένου να αντικρούει καθ' οιονδήποτε τρόπο το περιεχόμενο της κατάθεσης, όσο και το δικαίωμά του να υποβάλει απευθείας ερωτήσεις στον μάρτυρα κατηγορίας.

Όπως προέκυψε από την επισκόπηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ, το Δικαστήριο επιλαμβάνεται στις περιπτώσεις εκείνες που η κτήση και αποδεικτική αξιοποίηση γίνεται κατά παράβαση του κατοχυρωμένου στην παρ. 3 εδ. δ' του άρθρου 6 της Σύμβασης δικαιώματος του να εξετάζει τα εις βάρος τους αποδεικτικά μέσα. Η διαπίστωση του διττού εννοιολογικού περιεχομένου του όρου εξέταση, είναι καθοριστική για την απάντηση στο ερώτημα του επιτρεπτού της ανάγνωσης και αποδεικτικής αξιοποίησης στην κύρια διαδικασία των μαρτυρικών εκείνων καταθέσεων, που ελήφθησαν στο στάδιο της προδικασίας χωρίς την παρουσία του κατηγορουμένου ή του δικηγόρου του.

Το ΕΔΔΑ, εάν διαπιστώσει ότι οι κρατικές αρχές επέδειξαν την προσήκουσα επιμέλεια για να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις προκειμένου ο κατηγορούμενος να ασκήσει το δικαίωμα εξέτασης,

δέχεται ότι: Εάν έχει ικανοποιηθεί το πρώτο μερικότερο δικαίωμα του κατηγορουμένου, ήτοι εάν του δόθηκε μία επαρκής και κατάλληλη δυνατότητα να αμφισβητήσει το περιεχόμενο των εν λόγω καταθέσεων σε ένα οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας, τότε αυτές παραδεκτώς εισφέρονται στην ποινική δίκη ως αποδεικτικά μέσα. Τα όρια όμως της αποδεικτικής αξιοποίησή τους σχετικά με την κρίση περί ενοχής, εξαρτώνται από την ικανοποίηση του μερικότερου δικαιώματος του κατηγορουμένου να θέτει απευθείας ερωτήσεις στους μάρτυρες κατηγορίας. Εάν το δικαίωμα αυτό του κατηγορουμένου δεν ικανοποιηθεί, η προδικαστική μαρτυρική κατάθεση δεν μπορεί να αποτελέσει το μοναδικό ή το πλέον αποφασιστικής σημασίας αποδεικτικό μέσο για την θεμελίωση της καταδίκης του κατηγορουμένου.

Από την εξέταση των κριτηρίων που το ΕΔΔΑ έχει διαμορφώσει για τον έλεγχο της παραβίασης ή μη του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας, διαπιστώνεται ότι το ΕΔΔΑ ενδιαφέρεται για την διασφάλιση του δικαιώματος εξέτασης στη σύνολη ποινική δίκη και απαιτεί από τα εθνικά δικαστήρια την παροχή δυνατότητας στον κατηγορούμενο για άμεση αντιπαράθεση με τον μάρτυρα σε ένα οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας. Το δικαστήριο θεωρεί δηλ. ότι πληρούται η επιταγή της διάταξης του άρθρου 6 παρ. 3 εδ. δ σε συνδυασμό με εκείνη του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, ακόμα και αν το ανωτέρω δικαίωμα έχει ασκηθεί στο στάδιο της προδικασίας και όχι στο ακροατήριο. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι ο κατηγορούμενος αποκτά αξίωση σε μία κατ' αντιδικία διεξαγωγή της διαδικασίας κατά το στάδιο της προδικασίας, αλλά ότι θα πρέπει να παρέχεται η δυνατότητα στον κατηγορούμενο να αντιπαρατεθεί προληπτικά με τον μάρτυρα στην προδικασία, στις περιπτώσεις που διαφαίνεται πιθανό να είναι αδύνατη η εξέτασή του στην κύρια διαδικασία.

Την δυνατότητα αυτή παρέχει στο πλαίσιο της έννομης τάξης μας, η σπάνια εφαρμοζόμενη διάταξη του άρθρου 219 παρ.2 ΚΠΔ. Με μια διασταλτική ερμηνεία μπορεί να επεκταθεί το πεδίο εφαρμογής της σε εκείνες τις περιπτώσεις που κρίνεται κατά την προδικασία ότι ο κατηγορούμενος δεν θα έχει την δυνατότητα να εξετάσει τον μάρτυρα κατά την διαδικασία στο ακροατήριο, ακόμα και αν ο τελευταίος είναι παρών. Η ανωτέρω διάταξη, υπό αυτή την ερμηνευτική προσέγγιση, μπορεί να εφαρμοστεί στις περιπτώσεις που ορισμένοι μάρτυρες αρνούνται να καταθέσουν στο ακροατήριο, δυνάμει δικαιώματος, ακόμα ίσως και στους συγκατηγορούμενους, οι οποίοι στο ακροατήριο μπορεί να ασκήσουν το δικαίωμα σιωπής, περιορίζοντας έτσι κατ' ουσίαν το δικαίωμα εξέτασης του κατηγορουμένου.

Ωστόσο, το ΕΔΔΑ δέχεται ότι το κατοχυρωμένο στην παρ. 3 εδ.δ' του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ δικαίωμα του κατηγορουμένου παραβιάζεται μόνον, όταν η προδικαστική κατάθεση αποτελεί το μοναδικό ή αποφασιστικής σημασίας αποδεικτικό μέσο μίας καταδικαστικής απόφασης, με εξαίρεση την ανώνυμη μαρτυρία, όπου, όπως εκτέθηκε ανωτέρω, εμφανίζεται ιδιαίτερα επιφυλακτικό. Μετατοπίζει δηλ. το κέντρο βάρους του ζητήματος στους όρους αποδεικτικής αξιοποίησης της κατάθεσης, στο πώς και αν αυτή θα αξιολογηθεί και αξιοποιηθεί εν τέλει από το δικαιοδοτικό όργανο.

Η θέση αυτή του Δικαστηρίου έχει επικριθεί, καθώς υποστηρίζεται¹³⁰ ότι, η υποβάθμιση της αποδεικτικής σημασίας μίας τέτοιας κατάθεσης, δεν καθιστά *δικαιότερη* μία ποινική διαδικασία, στην οποία το υπερασπιστικό δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες- ως συστατικό στοιχείο της δίκαιης δίκης- δεν γίνεται σεβαστό. Πρακτικά προβλήματα προκαλεί και το ασαφές όριο, πέραν του οποίου

---

¹³⁰ Βλ. σχ. σε *Τζαννετή Α.*, ό.π., σελ. 401-402.

μια μαρτυρική κατάθεση στηρίζει σε «αποφασιστικό βαθμό» την καταδικαστική απόφαση.

Πέρα από τις τυχόν αντιρρήσεις για την αποτελεσματική προστασία του υπό εξέταση δικαιώματος από το Δικαστήριο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η εκάστοτε έννομη τάξη έχει τη δυνατότητα να παρέχει ευρύτερη προστασία στο εν λόγω υπερασπιστικό δικαίωμα του κατηγορουμένου. Οι διατάξεις της ΕΣΔΑ και το Δικαστήριο του Στρασβούργου μέσω της νομολογίας του, καθορίζουν το minimum των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου για την τήρηση της επιταγής της δίκαιης δίκης, αφήνοντας στα συμβαλλόμενα κράτη την δυνατότητα μέσα από τις νομοθετικές τους επιλογές να καθορίσουν το εύρος και τον τρόπο διασφάλισης των δικαιωμάτων αυτών.

Αναφορικά με το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες υπεράσπισης, το ΕΔΔΑ δέχεται ότι η απόφαση για το αν είναι πρόσφορη η εξέταση ενός μάρτυρα ή όχι, εναπόκειται στην κρίση του εθνικού δικαστηρίου, στο οποίο αναγνωρίζει την διακριτική ευχέρεια να αρνηθεί να καλέσει μάρτυρες, εάν πιστεύει ότι η μαρτυρία τους δεν θα συμβάλει στην απόδειξη των ισχυρισμών τους ή στην αναζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας. Το ΕΔΔΑ όμως απαιτεί, η απόφαση του δικαστηρίου που απορρίπτει το αίτημα του κατηγορουμένου να είναι αιτιολογημένη, ενώ αντίστοιχα ο κατηγορούμενος είναι υποχρεωμένος να καταδεικνύει την συμβολή της κατάθεσης του μάρτυρα, του οποίου ζητά την κλήτευση, στην διαδικασία της απόδειξης και την ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας.

VII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βασική βιβλιογραφία

1. Ανδρουλάκη Νικολάου, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, β' έκδοση, Αθήνα 1994.
2. Ζησιάδης Ι., Ποινική Δικονομία , τόμος Β', 1977.
3. Καρρά Αργυρίου, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, β' έκδοση, Αθήνα 1998.
4. Κονταξή Κ. Αθανασίου, Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2006.
5. Μαργαρίτη Μ., Ερμηνεία Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2008
6. Παπαδαμάκη Χ. Αδάμ, Ποινική Δικονομία, β' έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2004.

Ειδική βιβλιογραφία

1. Ανδρουλάκη Ιωάννη, Κριτήρια της Δίκαιης Ποινικής Δίκης κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2000.
2. Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, Η Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη με βάση τη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, Αθήνα 2006.
3. Jacobs and White, "The European Convention on human rights", 4^η έκδοση, Oxford University Press, 2006.
4. Καρρά Αργυρίου, Η Αρχή της Δικαστικής Ακρόασης στην Ποινική Δίκη, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1989.

5. Μαγγανά Αντώνη-Καρατζά Λίλας, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2002, σελ. 158-163.
6. Σαρμά Ι., Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998.
7. Ταγαρά Χάρη, Μηχανισμοί Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου- Ερμηνεία άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 1992.

Αρθρογραφία

1. Βαθιώτη Κωνσταντίνου, Η προστασία μαρτύρων κατά το άρθρο 9 του Νόμου 2928/2001, Ποιν. Χρ. ΝΑ΄/2001, σελ.1045-1053.
2. Βουγιούκα Κ., «Ισότης των όπλων» μεταξύ υπερασπίσεως του κατηγορουμένου, πολιτικής αρχής και κατηγορούσης αρχής, Δίκαιο και Πολιτική, 1983/7, σελ. 15 επ.
3. Γκενεράλη Αθανάσιου, Το πρόβλημα και οι συνέπειες της άρνησης των μαρτύρων υπεράσπισης, Ποιν.Χρ. ΜΗ΄, σελ. 433-435.
4. Δημάκη Αλέξανδρου, Οι πρόσφατες εξελίξεις στη νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με την αστυνομική παγίδευση και οι συνέπειες για την ελληνική νομολογία, Ποιν. Χρ. ΝΗ΄, σελ. 594-605.
5. Κωνσταντινίδη Άγγελου, Το πρόβλημα των εξ΄ακοής μαρτύρων, Ποιν.Χρ. ΜΣΤ΄, σελ. 1174-1176.
6. Κωσταρά Αλέξανδρου, Η ενοχοποίηση του κατηγορουμένου από τον συγκατηγορούμενό του-Συμβολή στην ερμηνεία και εφαρμογή του αρ.211 Α ΚΠΔ, Ποιν.Χρ.ΝΑ΄/2001,σελ. 769-780.

7. Καλφέλη Γρηγόρη, Η σύμπτωση της ιδιότητας του μάρτυρα και του κατηγορουμένου στο ίδιο πρόσωπο, Υπεράσπιση 1997, σελ. 758-764.
8. Μαργαρίτη Μ., Οι δικονομικού περιεχομένου διατάξεις του Ν. 2408/1996, Υπερ. 1997, σελ. 530 επ.
9. Σπινέλλη Διονύσιο, Οι αποδεικτικές απαγορεύσεις στην ποινική δίκη, Ποιν. Χρ. ΛΣΤ', σελ. 865-886.
10. Σταμάτης Κ., Ο εισαγγελικός θεσμός, η διαμόρφωσή του και η λειτουργική του αρμοδιότητα, Ποιν.Χρ. Λ', σελ. 609 επ.
11. Συλίκος Ι. Γεώργιος, Απόλυτη ακυρότητα σε περίπτωση που ο «εξ'ακοής μάρτυρας», και μάλιστα ο μάρτυρας αστυνομικός, δεν κατονομάζει την πηγή των πληροφοριών του, Ποιν.Δικ. 1998, σελ. 455-459.
12. Τριανταφύλλου Ν. Γεωργίου, Αρχή της Αμεσότητας και Προσωπική απόδειξη, Ποιν.Χρ. ΝΕ', σελ. 385-417.
13. Του ιδίου, Η θέση του συγκατηγορουμένου στο ισχύον σύστημα απόδειξης, Ποιν.Χρ. ΜΓ', σελ. 1076-1104.
14. Του ιδίου, Η απαγόρευση αξιοποίησης της απολογίας ή της μαρτυρικής κατάθεσης του συγκατηγορουμένου, Ποιν.Χρ. ΜΣΤ', σελ. 1210-1213.
15. Τζαννετή Β. Αριστομένη, Το δικαίωμα εξέτασης μαρτύρων κατηγορίας κατά το άρθρο 6 παρ.3 εδ.δ' της ΕΣΔΑ, Ποιν.Χρ. ΝΗ', σελ. 394-404.
16. Τσόλκα Όλγας, Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ.3 εδ. δ' της ΕΣΔΑ», Ποιν.Χρ. ΝΣΤ' σελ. 86-89.
17. Της ίδιας, Η αρχή της αντιδικίας στην ποινική δίκη, Κοτσαλή/Κιούπη, σειρά: Ποινικά 71, Ιστορία του Ποινικού

δικαίου και των ποινικών θεσμών, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007, σελ. 447-472.

18. Τσόλια Γρηγορίου, Το άρθρο 211 Α'ΚΠΔ, ανάμεσα στην ηθική απόδειξη και στην δεσμευτικότητα των αποδεικτικών απαγορεύσεων στην ποινική δίκη, Ποιν. Χρ. ΝΒ', σελ. 176-184.
19. Τζιαφαλιά Στεφάνου, Η κλήτευση-γνωστοποίηση μαρτύρων στην ποινική δίκη (άρθρα 326-327-), Ποιν.Δικ. 2005, σελ. 79-83.
20. Φλωράτου Ε., Ο ρόλος του σύγχρονου εισαγγελέως από την οπτική γωνία ενός εισαγγελικού λειτουργού, Ποιν.Χρ. 2000, σελ. 577 επ.
21. Χαραλαμπίκη Αριστοτέλη, Το άρθρο 211Α'ΚΠΔ-ένας «ατελής» κανόνας αξιολόγησης των αποδείξεων, Ποιν. Χρ. ΜΘ', σελ. 885-888.
22. Χριστοφορίδη Χριστόφορου, Ο κατηγορούμενος και η υπεράσπισή του, Ποιν.Χρ. Ν', σελ. 865-869.

Λοιπά Κείμενα

1. Α' Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών, Τμήμα Νομοτεχνικής Επεξεργασίας Σχεδίων και Προτάσεων Νόμων, Έκθεση επί του νομοσχεδίου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», Ποιν.Χρ. ΝΖ', σελ. 94 επ.
2. Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», Ποιν.Χρ. ΝΖ', σελ. 89 επ.

Διαδικτυακοί τόποι:

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: <http://echr.coe.int/echr>

Νομολογία ΕΔΔΑ

- Morel κατά Γαλλίας της 12/2/2004
- Rachdad κατά Γαλλίας της 13/11/2003
- Hulki Gunes κατά Τουρκίας της 19/6/2003
- Perna κατά Ιταλίας της 6/5/2003
- Craxi κατά Ιταλίας 5/12/2002
- P.S. κατά Γερμανίας της 4/9/2002
- Birutis κατά Λιθουανίας της 28/6/2002
- Solakov κατά FYROM της 31/1/2002
- Luca κατά Ιταλίας της 27/5/2001
- Van Mechelen κατά Ολλανδίας της 23/4/1997
- Ferantelli κατά Ιταλίας της 7/8/1996
- Pullar κατά Ην. Βασιλείου της 10/6/1996
- Doorson κατά Ολλανδίας της 26/3/1996
- Ludi κατά Ελβετίας της 15/6/1992
- Vidal κατά Βελγίου της 22/4/1992
- Asch κατά Αυστρίας της 26/4/1991
- Isgro κατά Ιταλίας της 19/2/1991
- Delta κατά Γαλλίας της 19/12/1990
- Kostovski κατά Ολλανδίας της 20/9/1989
- Unterpertinger κατά Αυστρίας της 24/11/1986

Ελληνική Νομολογία

- ΑΠ 966/2008, Πράξη & Λόγος Ποιν. Δικαίου, 2002, σελ. 28.
- ΑΠ 416/2007, Ποιν.Χρ. ΝΗ', σελ. 122.
- ΑΠ 91/2007, Ποιν. Χρ. ΝΖ', σελ. 995
- ΑΠ 242/2006, ΠοινΧρ. ΝΣΤ', σελ. 807
- ΑΠ 111/2006, Ποιν.Χρ. ΝΖ', σελ. 416

- ΑΠ 1657/2006, Ποιν.Δικ. 2007, σελ. 382
- ΑΠ 1333/2006 Ποιν.Δικ. 2007, σελ. 235
- ΑΠ 854/2006, Ποιν.Χρ. ΝΖ΄, σελ. 237
- ΑΠ 306/2006, Ποιν.Χρ. ΝΣΤ΄, σελ. 823
- ΑΠ 1239/2005, Ποιν.Χρ. ΝΣΤ΄, σελ. 490
- ΑΠ 1727/2005, Ποιν.Δικ. 2006, σελ. 398
- ΑΠ 2215/2005, Ποιν.Λόγος 2005, σελ. 2014
- ΑΠ 1302/2004, Ποιν.Δικ. 2004, σελ. 133
- ΑΠ ΑΠ 6693/2004, Ποιν. Δικ. 2005, σελ. 840
- ΑΠ 1348/2003, Ποιν.Λογ. 2003, σελ. 1517
- ΑΠ 1566/2003, Ποιν.Λογ. 2003, σελ. 1699
- ΑΠ 1790/2003, Ποιν.Λογ. 2003, σελ. 2018
- ΑΠ 475/2003, Ποιν.Δικ. 2003, σελ. 926
- ΑΠ 2405/2002, Ποιν.Δικ. 2003, σελ. 599
- ΑΠ 916/2002, Ποιν.Δικ. 2002, σελ. 1205
- ΑΠ 23/2001, Ποιν.Χρ. 2001, σελ. 884
- ΑΠ 1286/1999, Ποιν,Χρ. ΜΘ΄, σελ. 816
- ΑΠ 244/1999, ΝοΒ 47, σελ. 1002
- ΑΠ 815/1998, Ποιν.Χρ. 1999, σελ. 420
- ΑΠ 1431/1998, Ποιν.Χρ. ΜΘ΄, σελ. 746
- ΑΠ 1673/1997, Ποιν.Χρ. 1998, σελ.564
- ΑΠ 652/1997, Ποιν.Χρ. 1998, σελ. 158
- ΑΠ 1173/97, Ποιν.Δικ. 1998, σελ. 100
- ΑΠ 515/1994, Υπεράσπιση 1994, σελ. 1045
- ΑΠ 1491/1990, Ποιν.Χρ. ΜΑ΄, σελ. 657
- ΑΠ 1212/89, Ποιν.Χρ. 1990, σελ. 526
- ΑΠ 302/88, Ποιν.Χρ. ΛΗ΄, σελ. 528
- ΑΠ 518/83, Ποιν.Χρ. ΛΓ΄, σελ. 842

- ΑΠ 725/75, Ποιν.Χρ. ΚΣΤ΄, σελ. 146
- ΑΠ 5/1963, Ποιν.Χρ. 1963, σελ. 160
- Εφ. Θεσ. 891/2003, Ποιν.Δικ. 2004, σελ. 264
- ΠεντΝαυτΠειρ. 517/2004, Ποιν. Χρ. ΝΣΤ΄, σελ. 81
- ΤρΕφΚακΘεσ. 548/1999, Υπερ. 1999, σελ. 1412
- ΤριμΕφΚακΘεσ. 706/1997, Ποιν.Δικ. 1998, σελ. 101
- ΤριμΕφΘεσ. 910/1997, Ποιν.Δικ.1998,σελ.101
- ΤριμΕφ Πατρ. 203/1996, Ποιν.Δικ. 1998, σελ. 330

